

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 60 (2024)
Číslo 2

2—24

FILIP HORÁK, MAREK ANTOŠ, DAN SKLENÁŘ, DAVID LACKO: Proporcionalita, integrační účinek a legitimita volebního systému do Poslanecké sněmovny: Simulační studie dopadů D'Hondtova dělitele, Imperialiho kvóty a Hareovy kvóty

VÁCLAV WALACH: Násilí, předsudky a lidé s postižením: Uvedení do výzkumu disablistických trestných činů z nenávisti

MIROSLAV NOVÁK: Proč jsou podle Aristotela demokracie a oligarchie nejdůležitější „ústavy“ a v čem se zásadně liší?

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Císař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Kristýna Bašná (SOÚ AV ČR, Praha), Luděk Brož (EÚ AV ČR, Praha), Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha), Radka Dudová (SOÚ AV ČR, Praha), Anna Pospěch Durnová (Universität Wien), Slavomíra Ferenčuhová (SOÚ AV ČR, Praha), Martin Hájek (FSV UK, Praha), Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha), Stanislav Holubec (HÚ AV ČR, Praha; PF JČU, České Budějovice), Tomáš Katrňák (FSS MU, Brno), Karel Kouba (FF UK, Praha), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR, Praha), Aleš Kudrňák (SOÚ AV ČR, Praha), Lukáš Linek (SOÚ AV ČR, Praha), Jaroslava Hasmanová Marhánková (FSV UK, Praha), Martina Mysíková (SOÚ AV ČR, Praha), Miroslav Novák (FSV UK, CEVRO, Praha), Zuzana Podaná (FF UK, Praha), Marek Skovajsa (FF UK, Praha), Jan Spousta (soukromý sektor), Csaba Szaló (FSS MU, Brno), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha), Marta Vohlídalová (SOÚ AV ČR, Praha)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Editor: Michael L. Smith

Book Review Editor: Pieter Vanhuysse

Managing Editor: Kristýna Příbylová

Editorial Board: Miloslav Bahna (Slovak Academy of Sciences), Ondřej Císař (Czech Academy of Sciences/Charles University), Seán L. Hanley (University College London), Zdenka Mansfeldová (Czech Academy of Sciences), William Outhwaite (Newcastle University), Jiří Příbáň (Cardiff University), Isaac Reed (University of Virginia), Marek Skovajsa (Charles University), Tomáš Sobotka (Vienna Institute of Demography), Pieter Vanhuysse (University of Southern Denmark), Claire Wallace (University of Aberdeen)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

STATI

- Filip Horák, Marek Antoš, Dan Sklenář, David Lacko: Proporcionalita, integrační účinek a legitimita volebního systému do Poslanecké sněmovny: Simulační studie dopadů D'Hondtova dělitele, Imperialiho kvóty a Hareovy kvóty* 127
- Václav Walach: Násilí, předsudky a lidé s postižením: Uvedení do výzkumu disablistických trestných činů z nenávisti* 157
- Miroslav Novák: Proč jsou podle Aristotela demokracie a oligarchie nejdůležitější „ústavy“ a v čem se zásadně liší?* 187

MEDAILON

- Sto let Václava Lamsera (Zdeněk R. Nešpor)* 213

RECENZNÍ ESEJ

- Neobyčejně krásná koncepce demokracie: polská aktualizace Masarykova politického myšlení (Marek Skovajsa)* 217

RECENZE

- Přemysl Houda: Nohavica a (jeho) naše malá válka (Stanislav Holubec)* 229
- Milan Hruběš: Evropská unie v českém veřejném diskursu: (Re)konstrukce příběhu (Jana Rosenfeldová)* 231

Výzva k podávání návrhů monotematických bloků a čísel na období 2025–2026

**Sociologický časopis / Czech Sociological Review vypisuje výzvu
k podávání návrhů monotematických bloků a čísel na období 2025–2026**

Zájemci o editorství monotematických bloků (čísel) Sociologického časopisu / Czech Sociological Review mohou redakci zasílat návrhy obsahující následující položky:

- pracovní název monotematického bloku (čísla)
- stručný nástin a zdůvodnění obsahového zaměření projektu (maximální rozsah 3600 znaků)
- předběžný obsah bloku (čísla)
- rozvahu o předpokládaném rozsahu (cílový počet uveřejněných článků, očekávaný počet nabídnutých článků, obsazení dalších rubrik, jako jsou Recenze, Anotace, Zprávy, Jubilea ad.)
- seznam oslovených/pravděpodobných přispěvatelů s předběžnými názvy (nebo tématy) jejich příspěvků
- časový harmonogram přípravy
- informace o preferovaném způsobu výběru přispěvatelů (veřejný call for abstracts nebo call for papers otištěný v SČ, popř. i jinde, předem kontaktovaná skupina přispěvatelů, jiný model)
- seznam základních publikací a doklady o předchozí editorské činnosti editora/editorky (nebo odkaz na webové stránky obsahující tyto informace)

Projekty budou hodnoceny podle následujících základních kritérií:

- obsahová kvalita a aktuálnost tématu
- kvalita publikační činnosti editora/editorky se zohledněním předchozích editorských zkušeností
- očekávané složení autorského týmu (je upřednostňováno zastoupení většího počtu institucí)
- otevřenost výběru přispěvatelů a přispěvatelek
- realizovatelnost časového plánu
- formální úplnost

Termín uzávěrky pro podávání návrhů redakci: 15. 9. 2024

Návrhy v českém či anglickém jazyce zasílejte e-mailem v jednom souboru formátu docx na redakční adresu casopis@soc.cas.cz. Návrhy posílané po částech budou vyřazeny.

Zájemci o editaci monotematických bloků (čísel) budou vyrozuměni o přijetí/nepřijetí svého návrhu v průběhu první poloviny října 2024. Redakce si vyhrazuje právo podmínit přijetí předloženého projektu provedením konkrétních úprav. Přijetí ani odmítnutí návrhů se nezdůvodňuje. Redakce negarantuje vydání monotematického bloku nebo čísla do určitého termínu.

V případě nejasností kontaktujte redakci i před započatím přípravy projektu.

Proporcionalita, integrační účinek a legitimita volebního systému do Poslanecké sněmovny: Simulační studie dopadů D'Hondtova dělitele, Imperialiho kvóty a Hareovy kvóty*

FILIP HORÁK^{❶❷❸}, MAREK ANTOŠ^{❶❷}, DAN SKLENÁŘ^❶,
DAVID LACKO^{❶❷❸}

^❶Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

^❷Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

^❸Psychologický ústav AV ČR, v. v. i., Brno

Proportionality, Integration Effect, and Legitimacy of the Electoral System to the Czech Chamber of Representatives: A Simulation study of the impacts of D'Hondt divisor, Imperiali Quota and Hare Quota

Abstract: Although the change in the electoral system used in elections to the Chamber of Deputies has attracted the attention of lawyers, political scientists, and sociologists, we still lack a comprehensive comparative analysis of the new system with the original one or other alternatives. The main reason for this is the lack of empirical data. This article overcomes this problem using a simulation of electoral results that correspond to the real Czech election environment. On the basis of this simulated dataset it is possible to generate generalisable conclusions about the proportionality, integration effect, and legitimacy of three electoral formulas: the original D'Hondt divisor, the newly adopted Imperiali quota, and the Hare quota. Our results show that the Hare quota is clearly the best choice. Its advantages in proportionality significantly outweigh its disadvantages in integrative effect. Moreover, this formula sees the least disruption to the logical sequence of results, i.e. where a party with fewer votes gets more seats, a phenomenon that is undesirable and undermines the legitimacy of elections. We are convinced that among the three formulas compared the Hare quota is the one that best fits the constitutional requirements of the electoral system as interpreted by the Constitutional Court, and that – unless the legislature is planning to change other parameters of the electoral system – it is the one that should be implemented.

Keywords: electoral system, proportionality, simulation study, Chamber of Deputies, legitimacy

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 2: 127–155
<https://doi.org/10.13060/csr.2023.017>

* Tento článek byl financován Výzkumným centrem pro lidská práva (UNCE/HUM/011).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: JUDr. Mgr. Filip Horák, Ph.D., Katedra ústavního práva, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Curieových 901/7, 116 40 Praha 1, e-mail: horakfil@prf.cuni.cz.

© Autoři, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Úvod

Poté, co Ústavní soud České republiky (dále jen „Soud“) zrušil nálezem z 2. února 2021 (Pl. ÚS 44/17) několik klíčových ustanovení volebního zákona (č. 247/1995 Sb.), vznikla urgentní potřeba přijmout ještě před volbami v říjnu 2021 nový volební systém do Poslanecké sněmovny. Předchozí volební systém byl Soudem zrušen zejména z toho důvodu, že vykazoval výrazné nedostatky s ohledem na Ústavou explicitně zakotvené požadavky proporcionality, sledované Soudem na celostátní úrovni (Pl. ÚS 44/17: odst. 80), a rovnosti volebního práva (č. 1/1993 Sb.: čl. 18 odst. 1). Soud tímto nálezem poněkud posunul svou dřívější judikaturu (zejm. Pl. ÚS 25/96) založenou na opatrném balancování dvou protichůdných požadavků – proporcionality a schopnosti zabránit fragmentaci voleného tělesa, potažmo generovat fungující vlády s většinovou podporou (dále jen „integrační účinek“). Od tohoto vyvažovacího principu sice Soud zcela neustupuje (Pl. ÚS 44/17: odst. 151), nachází však nový rovnovážný bod, který upřednostňuje spíše proporcionalitu (Antoš a Horák, 2021, s. 544).

Nový volební systém, založený na Imperialiho kvótě, který měl zmíněný posun v judikatuře Soudu reflektovat, však ve volbách 2021 vygeneroval ještě disproporčnější výsledky, než by byl býval vygeneroval systém původní (Jarabinský et al., 2022), což ostatně předpokládal již Gallagher (1992, s. 490), který z hlediska moderace disproporcionality považoval Imperialiho kvótu za nejméně vhodnou. Nový systém navíc mnohé zaujal porušením logické sekvence výsledků, když kandidujícímu subjektu, který získal nejvíce hlasů, nakonec přidělil méně mandátů než druhému na pásce (Charvát, 2022, s. 16–18; Williams, 2022, s. 31). Tento fenomén, známý již z československých voleb roku 1935, kdy vítězná Sudetoněmecká strana získala o jeden mandát méně než druzí agrárníci (Antoš, 2008a, s. 57), vyvolává důvodné pochybnosti stran důvěryhodnosti, spravedlnosti či obecněji vyjádřeno *legitimity* v očích občanů a voličů.

Tři doposud zmíněné vlastnosti volebního systému, tedy proporcionalitu, integrační účinek a legitimitu, považujeme za stěžejní. Rozhodli jsme se proto stran těchto vlastností srovnat tři vybrané volební systémy, a to (a) předchozí, Soudem zrušený volební systém, (b) současný volební systém a (c) alternativní volební systém, jenž na rozdíl od současného používá v prvním skrutiniu Hareovu kvótu.

Cílem článku je zodpovědět následující výzkumné otázky:

- 1) Jak se od sebe srovnávané volební systémy v českých volebních podmínkách liší co do svojí proporcionality?
- 2) Jak se od sebe srovnávané volební systémy liší ve svém integračním účinku?
- 3) Který ze srovnávaných volebních systémů odpovídá nejlépe ústavním požadavkům interpretovaným Soudem?
- 4) Jak se od sebe srovnávané systémy liší v míře výskytu porušení logické sekvence výsledků voleb?

K zodpovězení těchto výzkumných otázek byla pro nedostatek reálných

dat (od zavedení 14 volebních obvodů proběhly volby prozatím pouze šestkrát) využita data simulovaná, avšak co nej přesněji reflektující dosavadní české volební prostředí. Nejdůležitějším závěrem článku je doporučení ke změně používané volební formule z Imperialiho kvóty na kvótu Hareovu, neboť tato generuje výrazně proporčnější výsledky za cenu relativně mírnějšího snížení integračního účinku, a navíc při jejím použití dochází k fenoménu porušení logické sekvence výsledků voleb nejméně často a v nejmenší míře.

Teoretická východiska

Simulace volebních výsledků

Nový volební systém již stihl vyvolat několik reakcí a analýz. Všechny jej však prozatím zkoumaly prostřednictvím reálných výsledků několika posledních voleb do Poslanecké sněmovny (Antoš a Horák, 2021; Charvát, 2022; Jarabinský et al., 2022; Williams, 2022). Nicméně, jak správně poznamenali Jarabinský et al. (2022, s. 44), vzhledem k příliš malému vzorku zkoumaných případů postup „založený na modelaci skutečných volebních výsledků snižuje možnost generalizace závěrů této studie. Odráží však reálnou politickou situaci a v kontextu českých debat o volebních systémech nabízí různou interpretaci výsledků, se kterými jsou akademici, soudci, politici, ale i širší veřejnost konfrontováni.“

Nedostatek zobecnitelnosti výsledků překonává využití simulace. V tomto kontextu je na české scéně průkopníkem Lebeda (2006a) se svou *monte carlo* simulací. Ta byla nicméně velmi obecná, neboť cílem bylo srovnávat jednotlivé volební formule v rozmanitých volebních situacích. Je sice klíčové zjistit, že obecně vzato je určitá volební formule proporčnější či má větší integrační účinek než jiná, ale to ještě neznamená, že tyto závěry budou platit i v reálném českém volebním prostředí, neboť některé volební situace mohou v tomto konkrétním prostředí nastat s menší pravděpodobností než jiné, některé jsou pak vyloučeny zcela. Proto jsme simulaci omezili známými parametry voleb do Poslanecké sněmovny.

Porovnávání volební systémů a jejich parametry

Jelikož Ústava (čl. 18 odst. 1) vyžaduje pro volby do Poslanecké sněmovny volební systém, který bude v souladu se „zásadami poměrného zastoupení“, zahrnuli jsme do komparace výlučně poměrné volební systémy. Ty jsou v literatuře standardně definovány tím, že jsou schopny přepočítávat hlasy na mandáty v poměru (Lebeda, 2004, s. 19; Sartori, 2001, s. 15), či přesněji tím, že je za základ pro rozdělení mandátů mezi kandidující strany, hnutí či koalice (dále jen „strana“) použit podíl jimi získaných hlasů (Taagepera a Shugart, 1989, s. 23).

Vedle těchto čistě deskriptivních definic nicméně nemůžeme zanedbat ani vymezení normativní, jež hodnotí, nakolik se daný systém přibližuje určitému

dokonale proporčnímu ideálu (Lijphart, 1994, s. 176; Šimka, 2000, s. 1123). Právě normativní definici totiž ve svém nálezu použil i Soud (Pl. ÚS 44/17: odst. 75–76; srov. Antoš a Horák, 2021, s. 543).

Pakliže bereme v potaz tuto normativní definici, nemůžeme při srovnání jednotlivých volebních systémů zacházet s jejich poměrností jako s binární proměnnou. Musíme se naopak ptát, nakolik souhra jednotlivých parametrů popisujících konkrétní volební systémy činí jejich výsledky (dis)proporčními. Přestože se literatura co do vymezení těchto parametrů mírně různí, mezi relevantní řadíme (1) celkový počet rozdělovaných mandátů, (2) počet a velikost volebních obvodů, (3) přítomnost a velikost uzavíracích klauzulí a samozřejmě také (4) využívanou volební formuli, která úzce souvisí s (5) počtem a charakterem skrutinií (srov. Antoš, 2008b, s. 86–90; Lebeda, 2001, s. 426; Lijphart, 1994, s. 10–13; Taagepera a Shugart, 1989, s. 19). Nicméně, jelikož (a) celkový počet rozdělovaných mandátů ($N = 200$) je zakotven v Ústavě (čl. 16 odst. 1), (b) se Soud (ani zákonodárce) z různých důvodů (Pl. ÚS 44/17: odst. 134, 185–186; srov. Antoš a Horák, 2021; Červinka, 2021) rozhodl nezrušit (ani nezměnit) rozdělení volebního území do 14 nestejně velkých volebních obvodů, byť tento faktor ovlivňuje proporcionalitu výsledků nejvíce (Taagepera a Shugart, 1989, s. 122), a zároveň (c) Soud již dlouhodobě judikuje ve prospěch 5% uzavírací klauzule (viz zejm. Pl. ÚS 25/96), soustředíme se pouze na jediný parametr – volební formuli (resp. s ní související počet a charakter skrutinií). S ostatními parametry pracujeme jako s konstantami odpovídajícími současnému českému volebnímu prostředí.¹

Volební formule (obecně viz Lebeda, 2001) lze rozdělit do dvou základních kategorií – dělitelů a kvóty (Antoš, 2008b, s. 87; Balinski a Young, 2001, s. 60–66). Výhodou (a zároveň nevýhodou) dělitelů je jejich schopnost rozdělit všechny mandáty v jednom skrutiniu (pro podrobné vysvětlení viz Pukelsheim, 2017, s. 71–93), což v českém volebním prostředí znamená ve 14 nestejně velkých volebních obvodech (od 5 do 26 mandátů).² Lze tedy očekávat, že přinejmenším v nejmenších obvodech vznikne nezanedbatelná míra disproportionality (Pukelsheim, s. 133–134), kterou díky využití dělitele již nelze nijak moderovat. Právě v tomto charakteristickém rysu dělitelů Soud spatřoval zásadní problém. Soud (Pl. ÚS 44/17: odst. 80) totiž charakter proporčních volebních systémů definoval

¹ Přestože Soud zrušil i tzv. aditivní uzavírací klauzuli pro koalice (viz Pl. ÚS 44/17: odst. 156n.), rozhodli jsme se tento parametr zanedbat a všechny kandidující subjekty simulovat jakožto samostatné strany, a to ze dvou důvodů. Předně, pro účely srovnání účinků volebních formulí v (jinak konstantním) českém volebním prostředí je výše (resp. změna výše) aditivní klauzule irelevantní. Dále, i když se aditivní klauzule snížila, toto snížení by v žádném z reálných případů voleb do Poslanecké sněmovny neovlivnilo postup jakékoli kandidující koalice do skrutinia, a pro její simulování tedy nemáme vstupní data.

² Velikost volebních obvodů se pro každé volby dle § 48 volebního zákona (č. 247/1995 Sb.) počítá pomocí Hareovy kvóty na základě celkového počtu platných odevzdaných hlasů v každém z těchto obvodů.

normativně jako požadavek co nejdokonalejší reflexe rozložení sociálních sil na celorepublikové úrovni, což jej vedlo (za předpokladu zachování ostatních parametrů volebního systému, zejména 14 nesterilně velkých volebních obvodů) k odmítnutí nejen do té doby používaného D'Hondtova dělitele, nýbrž potenciálně dělitelů obecně.

Zákonodárce se proto přiklonil k (vzhledem k odůvodnění nálezu Pl. ÚS 44/17 správné, nikoli však jediné možné)³ alternativě – k volebním kvótám. Ty zpravidla nejsou schopny všechny mandáty rozdělit, a proto umožňují ve volebních obvodech vzniklou disproporcionalitu moderovat prostřednictvím dalších skrutinií. Konkrétní kvóty se však od sebe liší počtem mandátů, které rovnou rozdělí a které naopak ponechají pro případná další skrutinia. Zákonodárce se rozhodl pro Imperialiho kvótu, jež je vypočítána dle následujícího vzorce:

$$Q = \frac{V}{S + 2},$$

kde V = celkový počet odevzdaných hlasů, S = celkový počet rozdělovaných mandátů.

Ze vzorce patrně zvětšení jmenovatele o 2 způsobuje, že Imperialiho kvóta je relativně menším číslem, a proto se do celkového počtu hlasů pro jednotlivé strany vejde vícekrát (tj. rozdělí se pomocí ní více mandátů). Tato kvóta proto může ponechat pro případná další skrutinia příliš málo mandátů, aby mohla být v obvodech vzniklá disproporcionalita eliminována či významně moderována (Gallagher, 1992, s. 472). To nakonec může vést k situaci pozorované v posledních volbách – Imperialiho kvóta vygenerovala ještě více disproporcionality, než by byl býval vygeneroval D'Hondtův dělitel.

Proto jsme do komparace zahrnuli vedle D'Hondtova dělitele a Imperialiho kvóty ještě Hareovu kvótu, jejíž vzorec vypadá následovně:

$$Q = \frac{V}{S},$$

kde V = celkový počet odevzdaných hlasů, S = celkový počet rozdělovaných mandátů.

³ Lze si představit i řešení, jež by umožňovala dělitele zachovat, což by se mohlo jevit jako žádoucí již jen proto, že kvóty mohou, na rozdíl od dělitelů, způsobovat řadu známých a v literatuře dobře popsanych paradoxů (např. Balinski a Young 2001, s. 36–45; Grilli di Cortona et al., 1999, s. 65–66). Jednou z možností, kterou v diskusích zastával např. Lebeda, je vyčlenění určitého počtu kompenzačních mandátů přidělovaných celorepublikově. Jinou možností je obrácení logiky rozdělování mandátů tak, že by se nejprve distribuovaly mezi strany celorepublikově a až následně v rámci jednotlivých stran mezi jejich krajské kandidátní listiny.

Tabulka 1. Parametry srovnávaných volebních systémů

	D'Hondt	Imperiali	Hare
Celkový počet mandátů	200		
Uzavírací klauzule	5 % celostátně		
Volební obvody	14 obvodů odpovídajících samosprávným krajům (velikost 5–26 mandátů)		
Počet skrutinií	1	2	2
Volební formule (první skrutinium)	D'Hondtův dělitel	Imperialiho kvóta	Hareova kvóta
Volební formule (druhé skrutinium)	-	Hagenbach-Bischoffova kvóta + metoda největších zbytků (na celostátní úrovni)	Hagenbach-Bischoffova kvóta + metoda největších zbytků (na celostátní úrovni)

Jelikož Hareova kvóta jmenovatele nijak neupravuje (zejm. nezvětšuje), a je tedy v porovnání s Imperialiho kvótou větší, měla by i v českých volebních podmínkách ponechat pro další skrutinium dostatek nerozdělených mandátů pro eliminaci či moderaci v prvním skrutiniu vzniklé disproportionality. Předpokládáme, že právě volební systém pracující s Hareovou kvótou výrazně lépe vyhovuje požadavkům proporcionality tak, jak je interpretoval Soud. Všechny tři volební systémy a jejich jednotlivé parametry, jak je používáme v naší studii, jsou shrnuty v Tabulce 1.

Nástroje měřící disproportionality a integrační účinek

V případě měření disproportionality známe řadu nástrojů, resp. indexů (pro přehled viz Dančišin, 2013, s. 130–136; Grilli di Cortona et al., 1999, s. 44–47; Pennisi, 1998), které lze dle toho, jakým způsobem definují ideál proporcionality, rozdělit do více rodin (Gallagher, 1991; Lebeda, 2006b). V tomto ohledu chápeme snahu Jarabinského et al. (2022, s. 42–44) vyvážit možná zkreslení využitím indexů z obou hlavních rodin. Navzdory tvrzení autorů (Jarabinský et al., s. 42) však Soud na poměry svého vcelku chaotického nálezu (pro kritiku viz Antoš a Horák, 2021; Červinka, 2021) vymezil ideál proporcionality ve svých obecných východiscích vcelku jednoznačně (Pl. ÚS 44/17: odst. 80): „právo na zastoupení v parlamentu jako celostátním reprezentativním orgánu [ne pouze ve volebním kraji] má každá skupina voličů v poměru, který odpovídá velikosti jejího podílu na celkovém počtu voličů“.⁴

⁴ V odst. 189, který Jarabinský et al. (2022, s. 42) zmiňují, pak Soud pouze konstatuje, že ci-

Odtud dovozujeme, že Soudu záleží spíše na tom, aby rozdělení mandátů co nejdokonaleji reflektovalo rozdělení hlasů, než na tom, aby každá strana potřebovala na získání jednoho mandátu co nejpodobnější počet hlasů, čímž preferuje tu rodinu indexů, která ideální proporcionalitu definuje prostřednictvím Hareovy kvóty a metody největších zbytků (viz Lebeda, 2006b). Jelikož je naším cílem porovnávat volební formule v reálných českých volebních podmínkách (které definoval co do hranic jejich ústavnosti právě Soud), rozhodli jsme se používat výlučně indexy právě z této rodiny. Z nich se pak přes veškerou známou kritiku jeví jako vhodný kompromis (Lebeda, s. 668) Gallagherův (1991) LSq index, spočítaný jako:

$$LSq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum (V_i - S_i)^2} ,$$

kde V_i = procento hlasů strany i ; S_i = procento mandátů strany i ; vyšší číslo LSq indexu značí vyšší míru disproporcionality.

Nicméně i tento „kompromisní“ index jsme shledali z několika důvodů pro naše účely nedostatečným. Zprv, LSq index měří disproporcionalitu systému s ohledem na všechny strany včetně těch, které získaly příliš málo hlasů pro překročení uzavírací klauzule. Značná část zachycené disproporcionality je tak způsobena faktem, že řada stran získala sice nějaký podíl hlasů, ale zároveň žádný mandát. LSq index je proto silně ovlivněn celkovým počtem stran a výši uzavírací klauzule a je naopak poněkud necitlivý k disproporcionalitě způsobené naším primárním předmětem zájmu – volebními formulami.⁵

Zadruhé, LSq index pracuje s absolutními rozdíly mezi podílem hlasů a podílem mandátů, což se zdá být nesprávné. Předpokládáme stranu, která získala 6 % hlasů a 3 % mandátů, a porovnejme ji s jinou stranou, která získala 40 % hlasů a 43 % mandátů. Podle LSq indexu představují oba případy stejnou míru disproporcionality (tj. tři procentní body). Nicméně důsledky této (dle LSq indexu totožné) disproporcionality mají pro tyto strany zcela jinou intenzitu (Balinski a Young, 2001, s. 13, 80). V případě voleb do Poslanecké sněmovny by první strana získala šest mandátů namísto 12 (tj. o 50 % méně), zatímco druhá 86 mandátů

tovaný princip stojící za D'Hondtovým dělitelem (tj. „žádná skupina nemůže získat mandát nebo další mandát, dokud jej nezíská jiná skupina, které na mandát nebo další mandát případně větší počet hlasů“) není sám o sobě protiústavní. Soud nicméně pokračuje tím, že v souhrě s dalšími parametry volebního systému již D'Hondtův dělitel generuje příliš disproporční výsledky. Tato pasáž navíc není součástí obecných východisek, nýbrž vlastním posouzením D'Hondtova dělitele.

⁵ Kalandrakis a Rueda (2021) v tomto kontextu dokonce považují obtížnost vstupu do voleného tělesa a proporcionalitu distribuce mandátů mezi těmi, kteří se do něj dostanou, za dvě odlišné (byť spolu související) kategorie, které je potřeba empiricky zkoumat odděleně.

namísto 80 (tj. pouze o 7,5 % více). Vhodný nástroj měření disproporcionality by proto měl používat spíše relativní než absolutní rozdíly mezi podílem hlasů a mandátů.

Konečně zatřetí, LSq index zcela ignoruje distribuci celkové disproporcionality mezi jednotlivé strany (tj. jak rovnoměrně disproporcionalita jednotlivé strany zasahuje). Kupříkladu je v systému pouze jeden deviantní případ příliš velké, řekněme predominantní (Sartori, 2005, s. 208–212), strany, kterou volební systém významně favorizuje na úkor všech ostatních, nebo jsou favorizovány všechny strany nad určitou hranicí volebního zisku na úkor těch, jež zůstaly pod touto hranicí? Jelikož je LSq index pouze jedním číslem, není přirozeně schopný tyto různé situace od sebe odlišit.

Protože většina z nám známých nástrojů pro měření disproporcionality založených na ideálu Hareovy kvóty a metody největších zbytků trpí alespoň jedním z uvedených nedostatků, rozhodli jsme se využít Antošem a Horákem (2021, s. 550–551) představeného nástroje pracujícího s průměrnou relativní změnou (Average Relative Change, ARC), který jsme doplnili o druhý indikátor, variabilitu disproporcionality odhadovanou pomocí koeficientu variace. Tento nástroj sestává ze tří kroků.

V prvním kroku je z počtu hlasů pro jednotlivé strany zjištěno ideálně proporcí rozdělení mandátů (prostřednictvím aplikace Hareovy kvóty a metody největších zbytků celorepublikově). Aby byla z měření eliminována disproporcionalita způsobená uzavírací klauzulí, do skrutinia jsou zahrnuty pouze strany, které ji překonaly. Ve druhém kroku je pro každou stranu spočítána relativní změna (Relative Change, RC, vyjádřená v procentech) mezi tímto ideálně proporcí počtem mandátů a počtem mandátů, který získala při uplatnění volební formule, jejíž disproporcionalitu měříme. K tomu je využit následující vzorec:

$$RC = 100 \left| \frac{S_m - S_e}{S_e} \right|,$$

kde S_m = reálně naměřený počet mandátů; S_e = očekávaný počet mandátů; vyšší číslo RC značí vyšší míru disproporcionality.

Ve třetím kroku je pak pro tyto relativní změny, zaznamenané u každé strany, spočítán aritmetický průměr, čímž je získána ona průměrná relativní změna (tj. o kolik procent se průměrně počty mandátů odchyľují od ideálu), a dále koeficient variace (počítaný jako podíl směrodatné odchyľky a aritmetického průměru), který odráží, jak rovnoměrně je tato průměrná disproporcionalita distribuována mezi jednotlivé strany.

Odvrácenou stranou proporcionality volební formule je její integrační účinek. Disproporcionalita (zejm. v českých volebních podmínkách, kde pracujeme se 14 nesterjně velkými volebními obvody) působí spíše ve prospěch velkých stran na úkor menších. Odtud vyplývá, že čím proporcínější daná formule je, tím méně

k této favorizaci velkých stran dochází a tím více roste riziko, že v jednotlivých případech bude těžší složit vládní koalici s většinovou podporou.

I v případě integračního účinku najdeme vícero různých měřicích nástrojů, např. index fragmentace (Rae, 1971), Molinarův index (1991; pro kritiku viz Dunleavy a Boucek, 2003) či index efektivního počtu stran (Laakso a Taagepera, 1979). My jsme se rozhodli využít poslední zmíněný index, a to z toho důvodu, že je obecně považován za nejjednodušší a nejsnáze interpretovatelný (Kubát, 1998, s. 236). Index se počítá dle následujícího vzorce:

$$ENP = \frac{1}{\sum \left(\frac{S_i}{S} \right)^2},$$

kde S_i = počet mandátů, které získala strana i ; S = celkový počet mandátů; vyšší číslo ENP značí vyšší míru fragmentace voleného tělesa, a tedy nižší integrační účinek.

Otázka porušení logické sekvence výsledků voleb

Fenomén porušení logické sekvence výsledků voleb lze vnímat jako velmi specifický projev disproporcionality volebního systému. Pakliže strana „A“ získá více hlasů, ale zároveň méně mandátů než strana „B“, je evidentní, že volební systém přepočítal hlasy pro tyto strany na jimi získané mandáty disproporčně. Specifičnost tohoto projevu spočívá v tom, že zasahuje do samotné esence představy o spravedlivé demokratické reprezentaci (Manin, 1997, s. 33). Jelikož je důvěra občanů ve spravedlnost procesu výběru jejich zástupců jedním z klíčových faktorů legitimacy systému (Beetham, 1991; Rothstein, 2009), předpokládáme, že čím větší hodnotu porušení logické sekvence výsledků zaznamenáme, tím více může být ohrožena (resp. zpochybněna) legitimita volebního systému a potažmo samotného voleného tělesa.

Pro měření velikosti fenoménu porušení logické sekvence výsledků v současnosti neexistuje žádný standardizovaný měřicí nástroj. Proto jsme se rozhodli zaznamenávat rozdíly v počtech mandátů mezi stranami, u nichž tento fenomén nastal. Jinými slovy, pakliže strana získala více hlasů a zároveň více mandátů (tj. fenomén nenastal), byla zaznamenána hodnota 0. Naopak, pokud strana s více hlasy získala méně mandátů než strana s méně hlasy, byla zaznamenána hodnota odpovídající rozdílu mezi stranami získanými mandáty. Pokud tento fenomén nastal ve stejných volbách mezi vícero stranami (např. druhá na pásce měla o dva mandáty více než první a zároveň pátá měla o jeden mandát více než čtvrtá), hodnoty rozdílů byly sčítány (tj. v uvedeném příkladu by zaznamenaná hodnota byla tři).

Metody

Simulace volebních výsledků

Simulace volebních výsledků probíhala ve třech individuálních krocích, přičemž konstantami byly celkový počet platných odevzdaných hlasů (počítaný jako aritmetický průměr šesti reálných výsledků, $M = 5\,125\,610$), počet volebních obvodů ($N = 14$) a počet stran ($N = 31$).⁶

V prvním kroku jsme simulovali počty hlasů v jednotlivých volebních obvodech. Počty hlasů byly simulovány pro každý obvod individuálně, nicméně podmínkou bylo, aby v součtu odpovídaly vždy celkovému počtu hlasů. Generování hlasů neprobíhalo náhodně (pomocí uniformní *flat* distribuce), ale pseudonáhodně pomocí Gaussova rozdělení (parametry průměru a směrodatné odchylky byly spočítány z vážených výsledků voleb).⁷ Toto rozdělení bylo zvoleno, neboť (1) malý počet reálných pozorování volebních výsledků ($N = 6$) společně s výraznými rozdíly v počtech hlasů vedl k vysoké variabilitě, a tudíž pouze k malé restrikci v generování hlasů, (2) Gaussovo rozdělení dle nás odpovídá očekávání ohledně budoucího volebního chování (je vysoce pravděpodobné, že volební účast bude i v dalších volbách přibližně podobná, extrémní výkyvy v počtech hlasů považujeme za méně pravděpodobné) a (3) Gaussovo rozložení defaultně nepočítá s žádným ohraničením, a do simulovaného datasetu se tak při velkém množství iterací dostane s největší pravděpodobností i menší množství extrémních hodnot. Tímto krokem bylo vygenerováno 10 000 pozorování.

V druhém kroku jsme generovali pro každé pozorování z kroku 1 počty hlasů pro jednotlivé strany (opět pro každý obvod individuálně, nicméně tak, aby součet hlasů pro všechny strany odpovídal celkovému počtu hlasů, který byl pro daný obvod vygenerován v kroku 1). Generování probíhalo taktéž pseudonáhodně, tentokrát pomocí Gamma distribuce; parametry tvaru (*shape*), měřítka (*scale*) a lokace (*loc*) byly spočítány pro každý obvod na základě vážených výsledků voleb.⁸ Gamma distribuce byla zvolena, neboť odpovídá teoretickému očekávání i empirickým zkušenostem, kdy nejvíce hlasů získává reálně malý počet stran (a naopak většina stran získává spíše menší počet hlasů). Pro každé jedno pozorování z kroku 1 bylo taktéž provedeno 10 000 iterací (tzn. dataset obsahuje

⁶ Počet 31 byl zvolen proto, že pro právě tolik stran jsme byli vzhledem k reálným výsledkům voleb do Poslanecké sněmovny schopni vytvořit pravděpodobnostní tabulku potřebnou v kroku 3 simulace (viz dále).

⁷ Vážené výsledky voleb byly získány úpravou reálných výsledků tak, aby byly zachovány reálné poměry mezi počty hlasů v jednotlivých obvodech, ale zároveň jejich celkový součet odpovídal požadovanému celkovému počtu hlasů ($M = 5\,125\,610$).

⁸ I v tomto případě byly vážené výsledky voleb získány úpravou reálných výsledků tak, aby byly zachovány reálné poměry mezi počty hlasů získaných jednotlivými stranami, ale zároveň jejich součet odpovídal celkovému počtu hlasů odevzdaných v tomto obvodu (tj. číslu získanému v prvním kroku simulace).

celkově 100 000 000 pozorování). Jelikož byly v kroku 1 a 2 z důvodu výpočetní náročnosti použity kontinuální distribuce navzdory tomu, že počty hlasů lze považovat za diskrétní, byly výsledné hodnoty zaokrouhleny na celá čísla.

V třetím kroku jsme na základě šesti reálných volebních výsledků spočetali pro každou stranu, která se celorepublikově umístila na x -tém místě, pravděpodobnost P , s jakou se umístí v jednotlivých obvodech na y -tém místě (tzv. pravděpodobnostní matice). Podle těchto pravděpodobností pak bylo pořadí stran předistribuíováno. Tento krok byl nezbytný, neboť výsledné pořadí v jednotlivých obvodech není vždy stejné, ale ani zcela náhodné.

Použité statistické postupy

Veškerá statistická analýza, stejně jako simulování volebních výsledků byly prováděny v programu *Python* (v3.10) (Van Rossum a Drake, 2009), zejména v balíčku *SciPy* (v1.9.1) (Virtanen et al., 2020). Výjimku představovala analýza Cramerova V , která byla prováděna v programu *R* (v4.2.1) (R Core Team, 2022), v balíčku *uifs* (v0.5.2) (Peters a Gruijters, 2021). Všechny použité syntaxy jsou dostupné online.⁹

Statistickou významnost rozdílů mezi volebními formullemi jsme interpretovali pomocí inspekce intervalů spolehlivosti středních hodnot (aritmetických průměrů) jednotlivých proměnných. Úmyslně jsme zvolili striktní hladinu významnosti ($\alpha = 0,001 \%$), neboť používaný simulovaný dataset měl obrovské množství pozorování. Nicméně hlavním výsledkem každého srovnání byla jeho praktická významnost odhadovaná pomocí velikosti účinku. V případě kontinuálních proměnných (tj. LSq index, průměrná relativní změna, variační koeficient, index efektivního počtu stran) bylo použito Cohenovo d .

V případě výskytu a míry porušení logické sekvence výsledků jsme vzhledem k povaze této proměnné (diskrétní s výrazně zešíklou distribucí) využili jiného postupu. Proměnnou jsme nejprve kategorizovali do čtyř skupin: (1) logická sekvence výsledků nebyla porušena, (2) malé porušení (tj. rozdíl v mandátech o 1 nebo 2), (3) střední porušení (tj. rozdíl v mandátech o 3, 4 nebo 5) a (4) velké porušení (tj. rozdíl v mandátech o 6 a více). Velikost účinku byla posléze interpretována na základě Cramerova V (odhadnutého pomocí chí-kvadrát testu).

Dále jsme provedli explorativní analýzu průměrné relativní změny a indexu efektivního počtu stran na dílčích vzorcích rozdělených dle počtu stran, které se dostaly do skrutinia. Z toho důvodu jsme vytvořili tři kategorie dílčích vzorků: (1) umírněný multipartismus (tj. 4–5 stran), (2) multipartismus (tj. 6–7 stran) a (3) atomizovaný multipartismus (osm a více stran). Rozdíly mezi volebními formullemi byly taktéž interpretovány pomocí inspekce intervalů spolehlivosti a velikostí účinků (Cohenova d).

⁹ https://osf.io/4jeka/?view_only=5ee07fa163b0446d8a7d0e5646b8d150

Výsledky

Disproporcionalita volebních formulí

Disproporcionalita zkoumaných formulí v českém volebním prostředí (viz Tabulku 1) byla odhadována pomocí LSq indexu a průměrné relativní změny. Dle LSq indexu byla nejproporčnější Hareova kvóta a naopak nejméně proporční D'Hondtův dělitel, což odpovídá našim očekáváním (viz Tabulku 2 a Graf 1). Intervaly spolehlivosti se nepřekrývaly, a proto lze rozdíly považovat za významné na 0,001% hladině významnosti. Párové srovnání ukázalo, že rozdíly mezi Imperialiho kvótou a D'Hondtovým dělitelem ($d = 0,396$; 99,9% CI: 0,395; 0,396), stejně jako mezi Imperialiho kvótou a Hareovou kvótou ($d = 0,440$; 99,9% CI: 0,440; 0,441) lze považovat za středně velké, zatímco rozdíl mezi Hareovou kvótou a D'Hondtovým dělitelem byl velký ($d = 0,849$; 99,9% CI: 0,849; 0,850).

Druhý indikátor disproporcionality, průměrná relativní změna, identifikoval velmi podobné výsledky. I dle něj byla podle očekávání Hareova kvóta nejproporčnější a D'Hondtův dělitel nejméně proporční (viz Tabulku 3 a Graf 2). Inspekce intervalů spolehlivosti opět poukazuje na statisticky významný rozdíl mezi formullemi. Párové srovnání ukázalo, že všechny rozdíly lze považovat za velmi vysoké z hlediska velikosti jejich účinku; konkrétně pro Imperialiho kvótu a D'Hondtova dělitele ($d = 1,998$; 99,9% CI: 1,997; 1,999), Imperialiho kvótu a Hareovu kvótu ($d = 2,988$; 99,9% CI: 2,988; 2,989) i Hareovu kvótu a D'Hondtova dělitele ($d = 4,037$; 99,9% CI: 4,036; 4,038). Je zajímavé, že právě tento indikátor ukázal výrazně vyšší velikosti účinku než LSq index, což do určité míry potvrzuje naši kritiku tohoto indexu a důvody, proč jsme se rozhodli využít i alternativní nástroj v podobě průměrné relativní změny, který je schopný odfiltrovat disproporcionalitu tvořenou jinými parametry volebního systému než srovnávanými volebními formullemi.

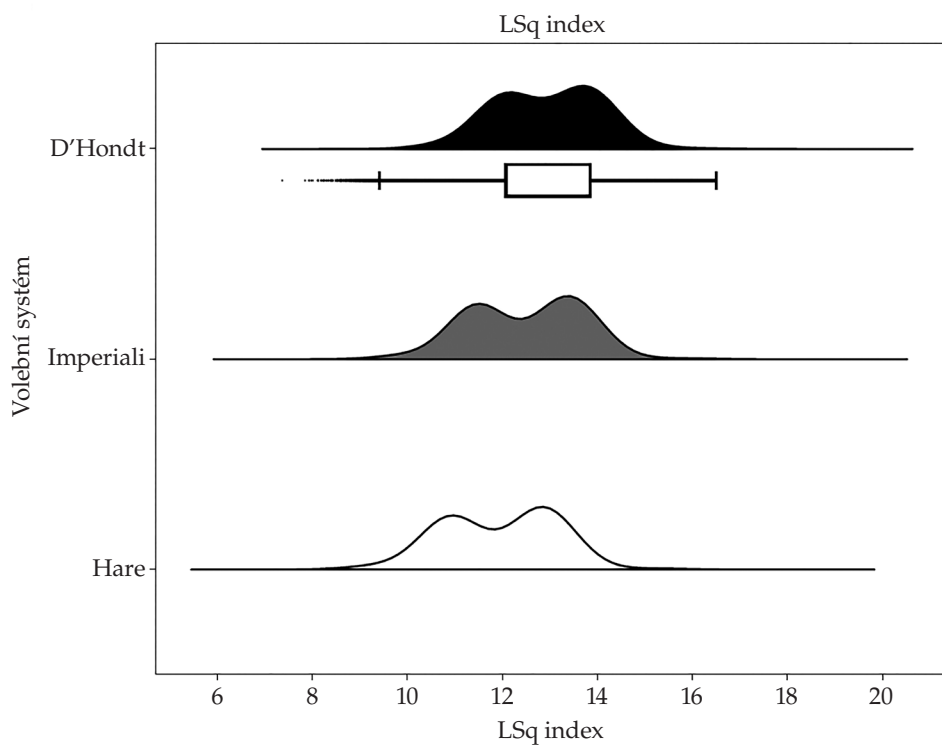
Variabilita disproporcionality

Variabilita disproporcionality (tzn. rovnoměrnost rozložení disproporcionality mezi jednotlivé strany) byla odhadována pomocí variačního koeficientu (spočítaného na průměrné relativní změně). Jelikož vnitřní rozložení celkové disproporcionality mezi jednotlivé strany nebylo u existujících nástrojů (indexů) analyzováno, neměli jsme zde žádná očekávání. Nicméně výsledky poukazují na zajímavost, že celkovou disproporcionalitu rozděluje Hareova kvóta nejnerovnoměrněji, zatímco D'Hondtův dělitel naopak nejrovnoměrněji (viz Tabulku 4 a Graf 3). Inspekce intervalů spolehlivosti poukazuje na významnost výsledků. Ty však ukázaly, že variabilita mezi Imperialiho kvótou a D'Hondtovým dělitelem se prakticky neliší, neboť párové srovnání vykazuje zanedbatelnou velikost účinku ($d = -0,106$; 99,9% CI: $-0,106$; $-0,106$). Naopak rozdíl mezi Hareovou

Tabulka 2. Srovnání disproporcionality volebních formulí pomocí LSq indexu

Formule	min	max	M (99,9% CI)	SD	Me (99,9% CI)	IQR
D'Hondt	6,949	20,631	12,962 (12,962; 12,963)	1,149	13,010 (13,010; 13,011)	1,772
Imperiali	5,927	20,517	12,490 (12,489; 12,490)	1,238	12,586 (12,586; 12,587)	1,974
Hare	5,454	19,828	11,942 (11,942; 11,942)	1,251	12,044 (12,043; 12,044)	1,995

Poznámka: min = minimální hodnota, max = maximální hodnota, M = průměr, SD = směrodatná odchylka, CI = intervaly spolehlivosti, Me = medián, IQR = interkvartilové rozpětí.

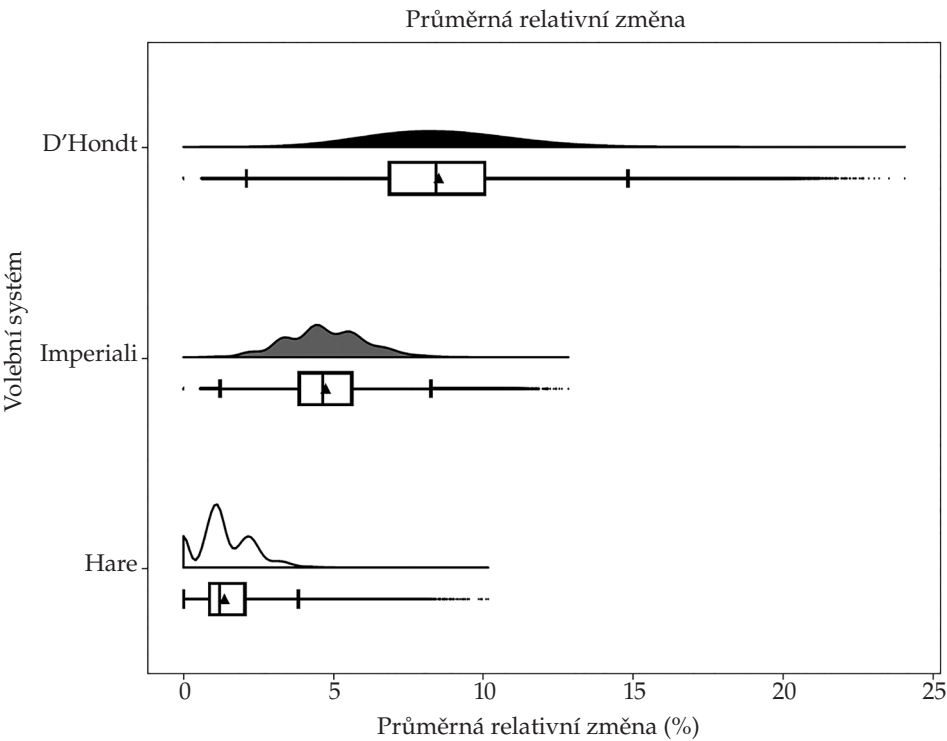
Graf 1. Distribuce disproporcionality volebních formulí pomocí LSq indexu

Tabulka 3. Srovnání disproportionality volebních formulí pomocí průměrné relativní změny (%)

Formule	min	max	M (99,9% CI)	SD	Me (99,9% CI)	IQR
D'Hondt	0	24,054	8,516 (8,515, 8,516)	2,330	8,421 (8,420, 8,422)	3,182
Imperiali	0	12,835	4,743 (4,742, 4,743)	1,307	4,647 (4,646, 4,647)	1,757
Hare	0	10,161	1,369 (1,369, 1,369)	0,917	1,199(1,199, 1,199)	1,188

Poznámka: min = minimální hodnota, max = maximální hodnota, M = průměr, SD = směrodatná odchylka, C = intervaly spolehlivosti, Me = medián, IQR = interkvartilové rozpětí.

Graf 2. Distribuce disproportionality volebních formulí pomocí průměrné relativní změny

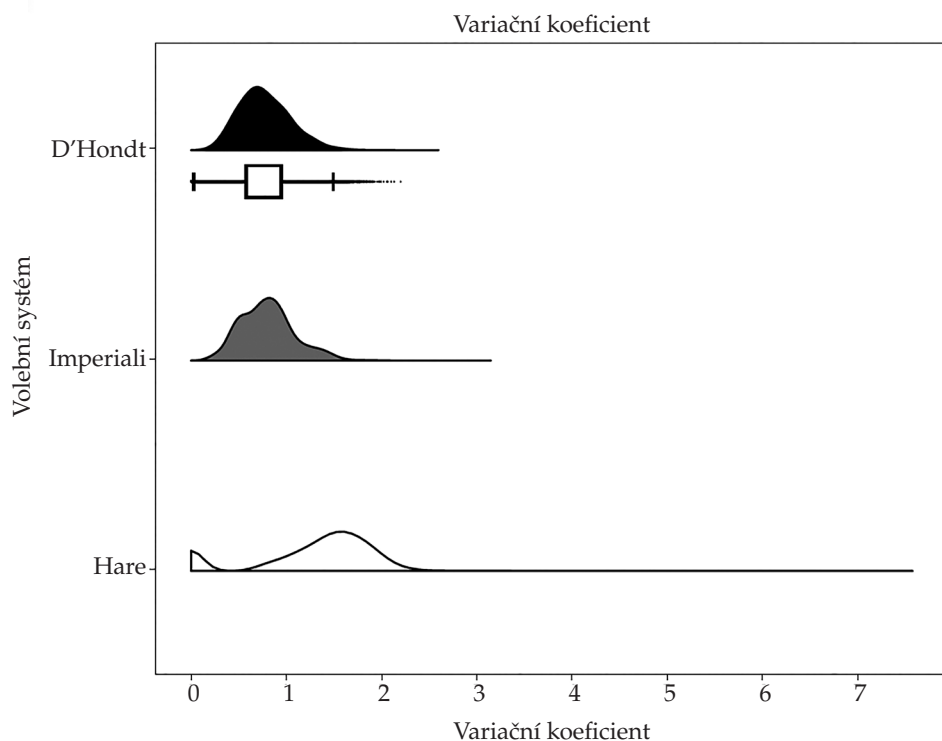

Tabulka 4. Srovnání variability disproportionality pomocí variačního koeficientu

Formule	min	max	M (99,9% CI)	SD	Me (99,9% CI)	IQR
D'Hondt	0	2,595	0,772 (0,772; 0,772)	0,271	0,746 (0,746; 0,746)	0,367
Imperiali	0	3,146	0,802 (0,801; 0,802)	0,286	0,787 (0,787; 0,787)	0,371
Hare	0	7,573	1,289 (1,289; 1,289)	0,642	1,462 (1,462; 1,463)	0,659

Poznámka: min = minimální hodnota, max = maximální hodnota, M = průměr, SD = směrodatná odchylka, CI = intervaly spolehlivosti, Me = medián, IQR = interkvartilové rozpětí.

Graf 3. Distribuce disproportionality pomocí variačního koeficientu

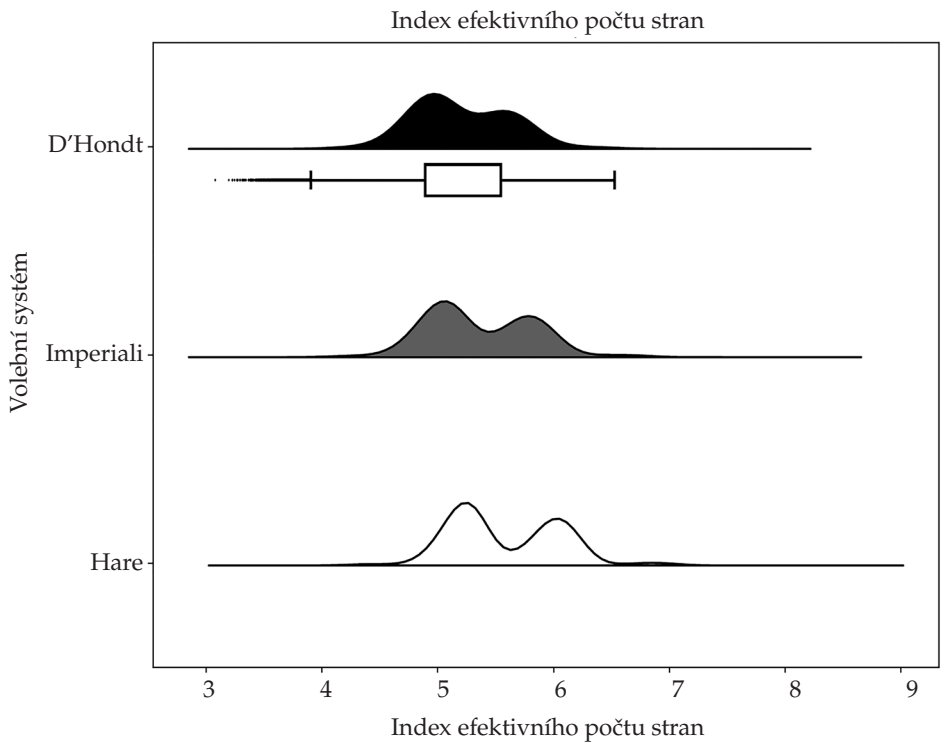

Tabulka 5. Srovnání integračního účinku pomocí indexu efektivního počtu stran

Formule	min	max	M (99,9% CI)	SD	Me (99,9% CI)	IQR
D'Hondt	2,850	8,220	5,212 (5,212; 5,212)	0,436	5,153 (5,153; 5,153)	0,656
Imperiali	2,850	8,658	5,366 (5,366; 5,366)	0,471	5,272 (5,271; 5,272)	0,749
Hare	3,023	9,021	5,584 (5,583; 5,584)	0,485	5,435 (5,435; 5,435)	0,801

Poznámka: min = minimální hodnota, max = maximální hodnota, M = průměr, SD = směrodatná odchylka, CI = intervaly spolehlivosti, Me = medián, IQR = interkvartilové rozpětí.

Graf 4. Distribuce indexu efektivního počtu stran

kvótou a D'Hondtovým dělitelem ($d = -1,050$; 99,9% CI: $-1,049$; $-1,050$), stejně jako mezi Hareovou kvótou a Imperialiho kvótou ($d = -1,981$; 99,9% CI: $-0,981$; $-0,982$), vykázaly vysoké velikosti účinků.

Integrační účinek

Integrační účinek jednotlivých volebních formulí byl analyzován pomocí indexu efektivního počtu stran. V souladu s naším očekáváním vykazoval nejnižší efektivní počet stran (a tedy nejsilnější integrační účinek) D'Hondtův dělitel a nejvyšší naopak Hareova kvóta (viz Tabulku 5 a Graf 4), přičemž i u těchto zjištění se intervaly spolehlivosti nepřekrývají. Párové srovnání ukázalo, že rozdíl mezi Hareovou kvótou a D'Hondtovým dělitelem má velkou velikost účinku ($d = -0,806$; 99,9% CI: $-0,806$; $-0,807$), zatímco rozdíly mezi Imperialiho kvótou a D'Hondtovým dělitelem ($d = -0,340$; 99,9% CI: $-0,340$; $-0,341$) a mezi Imperialiho kvótou a Hareovou kvótou ($d = -0,455$; 99,9% CI: $-0,454$; $-0,455$) jsou spíše střední až malé.

Porušení logické sekvence volebních výsledků

Počty výskytů jednotlivých kategorií porušení logické sekvence výsledků voleb pro každou ze srovnávaných volebních formulí zaznamenává Tabulka 6. Již z této kontingenční tabulky můžeme konstatovat několik klíčových zjištění. Předně, navzdory očekáváním dosavadních analýz (zejm. Charvát, 2022, s. 16) byl fenomén porušení logické sekvence volebních výsledků pozorován nejen v případě Imperialiho kvóty. Právě naopak v českých volebních podmínkách se tento fenomén může objevit při použití kterékoli ze srovnávaných volebních formulí. Fakt, že se prozatím projevil jen v případě Imperialiho kvóty, na tom nic nemění.

Dále, to, že byla logická sekvence výsledků narušena ve volbách v roce 2021 pouze nepatrně (tj. jen o jeden mandát), neznamená, že nemůže nastat podstatně výraznější porušení. Nejvyšší (extrémní a značně nepravděpodobné) v simulaci zaznamenané hodnoty byly 16 mandátů pro D'Hondtova dělitele, 13 pro Imperialiho kvótu a 11 pro Hareovu kvótu. Příklady největšího zaznamenaného porušení pro každou volební formuli jsou uvedeny a rozebrány v příloze¹⁰.

Konečně, je pravdou, že volební formule se co do tendence generovat porušení logické sekvence výsledků liší. Nejpravděpodobněji tento fenomén nastává v případě D'Hondtova dělitele (ze zkoumaného vzorku zhruba 18,5milionkrát), nejméně pravděpodobně pak v případě Hareovy kvóty (ze zkoumaného vzorku zhruba 3,5milionkrát). Výsledek lze považovat za významný ($\chi^2 = 12\,989\,585,634$,

¹⁰ Příloha je dostupná online na <https://doi.org/10.13060/csr.2023.017>.

Tabulka 6. Kontingenční tabulka srovnávající výskyt porušení sekvence výsledků napříč volebními formulemi

Formule	Žádné porušení (0 mandátů)	Malé porušení (1–2 mandáty)	Střední porušení (3–5 mandátů)	Velké porušení (6 a více mandátů)
D'Hondt (pozorováno)	81 569 460 (81,57 %)	14 896 991 (14,90 %)	3 346 958 (3,35 %)	186 591 (0,19 %)
D'Hondt (očekáváno)	89 298 653	9 256 349	1 376 126	68 872
Imperiali (pozorováno)	89 875 261 (89,88 %)	9 419 030 (9,42 %)	686 882 (0,69 %)	18 827 (0,02 %)
Imperiali (očekáváno)	89 298 653	9 256 349	1 376 126	68 872
Hare (pozorováno)	96 451 238 (96,45 %)	3 453 027 (3,45 %)	94 537 (0,09 %)	1 198 (< 0,01 %)
Hare (očekáváno)	89 298 653	9 256 349	1 376 126	68 872

$p < 0,001$) a rozdíl mezi systémy (resp. vztah volebních systémů a počtu porušení) při dvou stupních volnosti poukazuje na slabou až střední velikost účinku (Cramerovo $V = 0,147$; 99,9% CI: 0,147; 0,147).

Disproporcionalita a integrační účinek v dílčích vzorcích

Deskriptivní charakteristiky dílčích vzorků (dle průměrné relativní změny a indexu efektivního počtu stran) jsou obsaženy v Tabulce 7. Tato analýza je explorativní, nicméně poukázala na několik zajímavých výsledků. Předně lze konstatovat, že pakliže rozdělíme celkový vzorek na tři dílčí vzorky dle počtu stran, pořadí srovnávaných formulí co do proporcionality ani integračního účinku se nezmění. V případě proporcionality je dokonce i ten nejméně proporční dílčí vzorek obecně proporčnější formule stále proporčnější než nejproporčnější vzorek formule méně proporční (což opět demonstruje absence překryvu intervalů spolehlivosti). Zajímavé ovšem je, že zatímco proporcionalita D'Hondtova dělitele a Imperialiho kvóty s rostoucím počtem stran (podle očekávání) klesá, v případě Hareovy kvóty je tomu naopak, neboť ta dosahuje největší disproporcionality při 4–5 stranách ve skrutiniu.

Analýza velikostí účinků (viz Tabulku 8) ukázala, že Hareova kvóta získává oproti D'Hondtovu děliteli i Imperialiho kvótě výhodu v nižší disproporcionalitě s rostoucím počtem stran. Totéž platí i pro vztah mezi Imperialiho kvótou a D'Hondtovým dělitelem.

Tabulka 7. Srovnání volebních formulí na základě průměrné relativní změny a efektivního počtu stran v rámci dílčích vzorků

Průměrná relativní změna (%)			
Formule	Dílčí vzorek	M (99,9% CI)	SD
D'Hondt	4–5 stran	5,659 (5,652; 5,665)	1,844
	6–7 stran	8,467 (8,466; 8,468)	2,269
	8 a více stran	11,480 (11,475; 11,484)	2,250
Imperiali	4–5 stran	4,127 (4,122; 4,132)	1,410
	6–7 stran	4,736 (4,735; 4,736)	1,304
	8 a více stran	5,247 (5,244; 5,250)	1,233
Hare	4–5 stran	2,020 (2,016; 2,023)	1,162
	6–7 stran	1,372 (1,372; 1,372)	0,913
	8 a více stran	1,012 (1,010; 1,013)	0,798
Efektivní počet stran			
Formule	Dílčí vzorek	M (99,9% CI)	SD
D'Hondt	4–5 stran	4,192 (4,191; 4,193)	0,190
	6–7 stran	5,196 (5,196; 5,196)	0,397
	8 a více stran	6,222 (6,221; 6,222)	0,293
Imperiali	4–5 stran	4,236 (4,236; 4,237)	0,181
	6–7 stran	5,347 (5,347; 5,347)	0,423
	8 a více stran	6,548 (6,547; 6,548)	0,262
Hare	4–5 stran	4,383 (4,383; 4,384)	0,154
	6–7 stran	5,563 (5,563; 5,563)	0,432
	8 a více stran	6,845 (6,845; 6,845)	0,234

Poznámka: M = průměr, SD = směrodatná odchylka, CI = intervaly spolehlivosti.

Tabulka 8. Párové srovnání volebních formulí na základě průměrné relativní změny a efektivního počtu stran v rámci dílčích vzorků

Průměrná relativní změna (%)				
Dílčí vzorek	Párové srovnání	ΔM	d (99,9% CI)	Interpretace
4–5 stran	D'Hondt–Imperiali	1,532	0,933 (0,933; 0,934)	Velký rozdíl
	D'Hondt–Hare	3,639	2,361 (2,361; 2,362)	Velký rozdíl
	Imperiali–Hare	2,107	1,631 (1,631; 1,632)	Velký rozdíl
6–7 stran	D'Hondt–Imperiali	3,731	2,017 (2,016; 2,017)	Velký rozdíl
	D'Hondt–Hare	7,095	4,103 (4,102; 4,103)	Velký rozdíl
	Imperiali–Hare	3,364	2,989 (2,988; 2,989)	Velký rozdíl
8 a více stran	D'Hondt–Imperiali	6,233	3,436 (3,435; 3,436)	Velký rozdíl
	D'Hondt–Hare	10,468	6,202 (6,202; 6,203)	Velký rozdíl
	Imperiali–Hare	4,235	4,079 (4,078; 4,079)	Velký rozdíl
Efektivní počet stran				
Dílčí vzorek	Párové srovnání	ΔM	d (99,9% CI)	Interpretace
4–5 stran	D'Hondt–Imperiali	−0,044	−0,238 (−0,238; −0,238)	Malý rozdíl
	D'Hondt–Hare	−0,191	−1,107 (−1,107; −1,107)	Velký rozdíl
	Imperiali–Hare	−0,147	−0,875 (−0,875; −0,875)	Velký rozdíl
6–7 stran	D'Hondt–Imperiali	−0,151	−0,369 (−0,369; −0,369)	Malý rozdíl
	D'Hondt–Hare	−0,367	−0,886 (−0,885; −0,886)	Velký rozdíl
	Imperiali–Hare	−0,216	−0,505 (−0,505; −0,506)	Střední rozdíl
8 a více stran	D'Hondt–Imperiali	−0,326	−1,174 (−1,174; −1,174)	Velký rozdíl
	D'Hondt–Hare	−0,623	−2,353 (−2,352; −2,353)	Velký rozdíl
	Imperiali–Hare	−0,297	−1,197 (−1,197; −1,197)	Velký rozdíl

Poznámka: ΔM = rozdíl průměrů, d = Cohenovo d, CI = intervaly spolehlivosti.

Co se efektivního počtu stran týče, výhoda D'Hondtova dělitele se oproti Imperialiho kvótě zvyšovala s rostoucím počtem stran. Zajímavé však je, že při srovnání D'Hondtova dělitele, jakož i Imperialiho kvóty s Hareovou kvótou nárůst efektivního počtu stran kopíroval výsledky na celém vzorku pouze v dílčím vzorku 6–7 stran, kdy Hareova kvóta vykazovala slabší integrační účinek než obě ostatní formule s velkou (vůči D'Hondtovu děliteli), resp. střední (vůči Imperialiho kvótě) velikostí účinku. Naopak, u vzorku 4–5 stran a u vzorku osm a více stran byl pokles integračního účinku Hareovy kvóty oproti Imperialiho kvótě i D'Hondtovu děliteli výraznější než v kompletním datasetu. Jelikož extrémní počty stran (4–5 a více než osm) se vyskytovaly v simulovaném datasetu výrazně méně často než 6–7 stran, je výsledek získaný z celého datasetu přirozený. Tato explorační nám tak především umožnila identifikovat, jak se jednotlivé volební formule chovají při méně pravděpodobném počtu stran. Tyto výsledky podrobněji diskutujeme v další části.

Diskuse

Rozbor pozorovaných výsledků

V článku jsme zkoumali míru proporcionality a integračního účinku tří volebních formulí (D'Hondtova dělitele, Imperialiho kvóty a Hareovy kvóty) na simulovaném datasetu odpovídajícím českému volebnímu prostředí (viz Tabulku 1), přičemž proporcionalita byla odhadována pomocí LSq indexu, průměrné relativní změny a variačního koeficientu a integrační účinek pomocí indexu efektivního počtu stran. Tyto výsledky byly analyzovány jak na celém vzorku, tak pro jednotlivé dílčí datasety založené na rozdílném počtu stran, které postoupily do skrutinia (tj. 4–5, 6–7, osm a více). V neposlední řadě byla analyzována pravděpodobnost a míra výskytu porušení logické sekvence volebních výsledků.

Z výsledků je evidentní, že z porovnávaných formulí je jednoznačně nejproporčnější Hareova kvóta a naopak nejméně proporční D'Hondtův dělitel. To platí i pro všechny tři dílčí vzorky. Výhoda Hareovy kvóty se navíc s rostoucím počtem stran ještě zvyšuje.

Pokud bychom skutečně chtěli plnohodnotně implementovat ústavní požadavek proporčního zastoupení tak, jak jej ve svém nálezu interpretoval Soud (Pl. ÚS 44/17), a současně trvali na zachování ostatních parametrů českého volebního prostředí, byl by volební systém využívající v prvním skrutiniu Hareovu kvótu namísto Imperialiho výrazně vhodnějším řešením, a to i přes zjištění, že Imperialiho kvóta je v tomto ohledu výrazným zlepšením v porovnání s D'Hondtovým dělitelem. Rozdíl mezi oběma kvótami spočívá výlučně v jejich velikosti. Imperialiho kvóta zvětšuje svého jmenovatele o dvě (tj. je celkově menší), a proto se její pomocí rozdělí v prvním skrutiniu (tj. ve 14 nestejně velkých obvodech, a tedy potenciálně disproporčně) podstatně více mandátů. Do druhého celostátního skrutinia, v němž by měla být vzniklá disproporcionalita elimino-

vána, či alespoň moderována, tak neponechá dostatečné množství mandátů, aby mohlo být tohoto cíle dosaženo. V našem datasetu se v důsledku využití Imperialiho kvóty rozdělovalo ve druhém skrutiniu průměrně 17,49 mandátů z 200, zatímco v případě využití Hareovy kvóty byl průměr výrazně vyšší (45,54 mandátů z 200). Ještě poznamenáváme, že D'Hondtův dělitel rozděluje celorepublikově konstantně nula mandátů, neboť v jeho případě druhé skrutinium vůbec neexistuje. Přestože je tedy nově přijatý volební systém s Imperialiho kvótou určitým zlepšením, lze důvodně pochybovat o tom, že dosahuje ústavodárcem zamýšlené (a Soudem požadované) úrovně proporcionality výsledků.

Zajímavým explorativním zjištěním z dílčích vzorků je, že na rozdíl od Imperialiho kvóty a D'Hondtova dělitele, jejichž disproporcionalita s počtem stran roste, se Hareova kvóta s rostoucím počtem stran stává proporčnější. Je tomu tak nejspíše z toho důvodu, že obě konkurenční formule disproporčně favorizují větší strany na úkor menších (a činí tak tím více, čím více stran do skrutinia postoupí, neboť tím menší postoupivší strany budou). Hareova kvóta naopak disproporčně favorizuje středně velké strany na úkor velkých, k čemuž dochází tím více, čím méně stran postoupí do skrutinia, protože tím se méně úspěšné strany budou stávat spíše středními než malými (srov. Lebeda, 2006a, s. 886–887, 906–908).

Dalším zajímavým výsledkem je, že Hareova kvóta vykazovala v porovnání s oběma konkurenty vyšší variační koeficient. To lze vysvětlit tím, že Hareova kvóta obecně generuje velmi malé množství disproporcionality, které v důsledku často odpovídá pouze jednomu či dvěma disproporčně rozděleným mandátům. Takto malou disproporcionalitu pak nelze rozdělit mezi všechny strany rovnoměrně, neboť mandáty nelze dělit na desetinná čísla. Koeficient variace by proto měl sloužit spíše jako sekundární kritérium, které umožňuje rozlišit mezi volebními formulami až ve chvíli, kdy vykazují podobnou míru disproporcionality. Jinými slovy, primárním kritériem musí být samotná velikost disproporcionality, a až ve chvíli, kdy více srovnávaných formulí generuje zhruba stejnou disproporcionalitu, můžeme konstatovat, že z nich preferujeme jako vhodnější tu, která tuto disproporcionalitu dokáže rozdělit mezi strany rovnoměrněji.

Jelikož integrační účinek je odvrácenou stranou proporcionality, není nijak překvapivé, že D'Hondtův dělitel prokázal tento účinek největší a Hareova kvóta naopak nejmenší. Toto pořadí platilo i ve všech dílčích vzorcích rozdělených dle počtu stran postoupivších do skrutinia. Nicméně pokud vezmeme v potaz jak proporcionalitu (vyjádřenou skrze průměrnou relativní změnu), tak i integrační účinek (vyjádřený pomocí indexu efektivního počtu stran), výhody Hareovy kvóty vůči oběma konkurenčním formulím z hlediska proporcionality výrazně převažují nad jejími nevýhodami na straně integračního účinku.

Z hlediska rozdílů ve velikostech účinku mezi mírou proporcionality a silou integračního účinku přináší Hareova kvóta oproti D'Hondtovu děliteli ($\Delta d = 3,232$) i Imperialiho kvótě ($\Delta d = 2,533$) výrazně vyšší rozdíl účinků, což lze interpretovat tak, že slabší integrační účinek je několikanásobně kompenzován vyšší proporcionalitou (resp. že silnější integrační účinek Imperialiho kvóty

a D'Hondtova dělitele je zanedbatelný oproti jejich zhoršení v disproporcionalitě). Tento vztah lze spatřit i při srovnání Imperialiho kvóty a D'Hondtova dělitele ($\Delta d = 1,658$). Tyto výsledky jsou podpořeny i reanalýzou na dílčích vzorcích, kde jsou rozdíly ve velikostech účinku podobné při srovnání Hareovy kvóty s Imperialiho kvótou (4–5: $\Delta d = 0,756$, 6–7: $\Delta d = 2,484$, 8+: $\Delta d = 2,882$), Hareovy kvóty s D'Hondtovým dělitelem (4–5: $\Delta d = 1,254$, 6–7: $\Delta d = 3,217$, 8+: $\Delta d = 3,849$) i Imperialiho kvóty s D'Hondtovým dělitelem (4–5: $\Delta d = 0,695$, 6–7: $\Delta d = 1,648$, 8+: $\Delta d = 2,262$).

Tyto závěry jsou ještě umocněny tím, že Soud ve svém nálezu (Pl. ÚS 44/17) posunul rovnovážný bod mezi proporcionalitou a integračním účinkem výrazněji ve prospěch proporcionality. V českých volebních podmínkách, jak je vytyčil Soud, se tedy ze tří porovnávaných formulí jeví jako jednoznačně nejvhodnější Hareova kvóta.

Poslední klíčová zjištění se týkají porušení logické sekvence výsledků voleb. Již první zajímavostí je, že tento fenomén může nastat za použití kterékoli ze srovnávaných volebních formulí, a to potenciálně i v dosti velké míře, což odporuje aktuálním očekáváním (Charvát, 2022, s. 16–18; Williams, 2022, s. 31). Pokud jde o srovnání jednotlivých formulí, nejméně často (a nejméně velkých) porušení znamenala Hareova kvóta, zatímco nejvíce (a největších) D'Hondtův dělitel. Tyto rozdíly lze vysvětlit podobně jako rozdíly v proporcionalitě. Jelikož je porušení logické sekvence výsledků speciálním případem disproporcionality, máme za to, že tento fenomén v českém volebním prostředí vzniká, stejně jako jakákoliv jiná disproporcionalita (byť nejspíše z jiných, specifických příčin), v prvním skrutiniu (ve 14 nestejně velkých obvodech). Tomuto závěru nasvědčuje i fakt, že pokud by všech 200 mandátů bylo alokováno celorepublikově, nebylo by porušení logické sekvence matematicky možné, a to bez ohledu na použitou volební formuli.

Domníváme se tedy, že, stejně jako v případech disproporcionality, se od sebe jednotlivé srovnávané formule liší především ve schopnosti porušení logické sekvence výsledků zpětně umenšovat prostřednictvím celorepublikově rozdělovaných mandátů ve druhém skrutiniu. Tuto schopnost má pak přirozeně nejvyšší Hareova kvóta a naopak zcela nulovou D'Hondtův dělitel, což by mělo vysvětlit zaznamenané rozdíly. I z tohoto důvodu tedy považujeme Hareovu kvótu za nejvhodnější ze srovnávaných formulí pro české volební prostředí.

Limity studie a budoucí výzkum

Validita našich zjištění se odvíjí od validity provedené simulace. Ta měla několik nedostatků. Jde zejména o skutečnost, že parametry simulace byly získány z fakticky omezeného vzorku reálných dat ($N = 6$). Konkrétní distribuce, které jsme v obou krocích simulace využili, byly tedy spíše kvalifikovaným odhadem založeným na obecných zkušenostech s volbami nejen v České republice, ale i v jiných státech. Tento problém by se měl zmenšovat s postupem času, neboť s dalšími

volbami bude přibývat reálných dat umožňujících zpřesňovat vstupní parametry simulace. Z důvodu snížení výpočetních nároků jsme se také rozhodli pro distribuce kontinuální, a nikoli pro jejich diskrétní ekvivalenty. Budoucí simulační studie by proto měly operovat s vhodnějšími distribucemi, čímž by si ulehčily některé kroky, které jsme museli dodatečně adresovat (např. zaokrouhlování).

Dále, omezující parametry simulace byly možná nastaveny až příliš informativně, neboť v datasetu najdeme pouze případy, kdy do skrutinia postoupilo od čtyř do 10 stran. Díky příliš informovaným parametrům naše simulace velmi dobře odpovídá situacím, v nichž by volební chování voličů odpovídalo dosavadním zkušenostem. Výsledek naopak nelze generalizovat pro situace, ve kterých by se zásadně změnilo volební chování (volil by výrazně jiný počet voličů než doposud, do skrutinia by se dostávalo extrémně malé či extrémně velké množství stran apod.). Přestože jsou takovéto situace v českém volebním prostředí značně nepravděpodobné, bylo by zajímavé v budoucnu zkoumat, zdali se v takovýchto případech jednotlivé formule chovají odlišně. Odlišné chování formulí nicméně nepředpokládáme, neboť naše závěry jsou v souladu s obecnými zjištěními získanými prostřednictvím simulace s méně informativními parametry (Lebeda, 2006a, s. 904n.).

V našem výzkumu jsme se zaměřili pouze na tři relevantní volební formule. Volbu původní (Soudem zrušené) formule a současně používané formule považujeme za evidentní. Hareovu kvótu jsme pak do srovnání přidali proto, že by měla z důvodu své velikosti skrze dostatek mandátů ve druhém skrutiniu generovat (za jinak stejných okolností) nejproporčnější možné výsledky, což je Soudem upřednostňovaný parametr (Antoš a Horák, 2021, s. 544). Ostatně, samotný ideál proporcionality, z něž vychází celá jedna (v tomto článku využívaná) rodina indexů (viz Lebeda, 2006b), je založen právě na Hareově kvótě. Případná implementace této kvóty by navíc byla pro zákonodárce relativně bezbolestná. V zásadě by stačilo vyškrtnout slova „zvětšeným o dvě“ z § 50 odst. 2 volebního zákona (č. 247/1995 Sb.). Přestože srovnání těchto tří formulí považujeme za pro naše účely rozumné a dostatečné, v budoucích studiích se jeví jako přínosné analyzovat i formule další (pro přehled možných alternativ viz Dančíšin, 2013; Lebeda, 2006a), které by hypoteticky mohly představovat ještě lepší kompromis mezi proporcionalitou, integračním účinkem a minimalizací nelegitimního porušování logické sekvence výsledků voleb než námi favorizovaná Hareova kvóta.

Konečně, námi nastavené informativní parametry simulace, umožňující realistickou reflexi českého volebního prostředí, si bohužel vybírají svou daň stran omezených možností explorativního zkoumání faktorů, které mohou způsobovat a ovlivňovat vznik a velikost porušení logické sekvence výsledků voleb, neboť spousta těchto faktorů je v aktuálním simulovaném datasetu značně poddimenzovaná (neboť není příliš pravděpodobné, že reálně nastanou). Budoucí studie se mohou zaměřit spíše na identifikaci různých hypotetizovaných faktorů pomocí simulací využívajících neinformativní (*flat*) parametry, nebo dokonce cíleně balancované parametry tak, aby byly klíčové faktory zastoupeny v datech rovnoměrně.

Ze společných charakteristických znaků extrémních případů porušení logické sekvence uvedených v příloze dovozujeme, že budoucí výzkum by se mohl zaměřit primárně na tři faktory, které mohou potenciálně ovlivnit vznik tohoto fenoménu (v českém volebním prostředí) v prvním skrutiniu: (1) rozdíl v počtech získaných hlasů mezi jednotlivými stranami (čím menší rozdíl, tím větší pravděpodobnost porušení), (2) variabilitu voličské podpory jednotlivých stran napříč volebními obvody (čím více bude podpora pro jednotlivé strany napříč obvody variovat, tím větší pravděpodobnost porušení; naopak situace, kdy celorepublikově úspěšnější strana je zároveň konstantně úspěšnější ve všech obvodech, porušení zcela vylučuje), (3) počet propadlých hlasů a nerovnoměrnost jejich rozložení napříč volebními obvody (čím více a zároveň čím nerovnoměrněji rozložených propadlých hlasů, tím větší pravděpodobnost nadreprezentace či podreprezentace jednotlivých obvodů,¹¹ která v kombinaci s předchozími faktory může opět zvětšovat pravděpodobnost porušení).

Zdá se tedy, že o výsledcích voleb rozhoduje nejen vlastní vůle voličů, ale také jejich geografické rozmístění. Takové výsledky (jakož i způsob, jakým byly vygenerovány) považujeme za problematické, neboť porušují základní podstatu nejen proporčního, ale jakéhokoli volebního systému, tedy že více hlasů by mělo ústít ve více mandátů (či by alespoň nemělo ústít v méně mandátů). Esenci reprezentativní demokracie (Lindberg, 2006, s. 1) je totiž právě akceptace politické reprezentace (a identifikace s ní) zajištěná prostřednictvím svobodných a férových voleb (Goodwin-Gill, 2006), v nichž má každá strana stejnou šanci na úspěch, a jejichž výsledkem je vláda reprezentující většinu voličů (Manin, 1997, s. 33).

Legitimita volebních pravidel předpokládá jejich předvídatelnost a generování logických výsledků v tom smyslu, že ten, kdo má více hlasů, vítězí nad tím, kdo jich má méně. V roce 2021 dokázalo porušení logické sekvence výsledků (byť jen o jeden mandát) znejasnit, která strana se vlastně stala vítězem voleb. V budoucnu však tento problém může ovlivnit i to, kdo získá těsnou vládní většinu a kdo naopak (přestože získal více hlasů) bude nucen zůstat v opozičních lavicích. Zároveň nelze zcela vyloučit, že porušení logické sekvence nabude větších rozměrů (viz přílohu). Legitimitě pak zřejmě nepřispívá ani fakt, že hlasy voličů neúspěšných stran pomáhají „naddimenzovat“ jejich volební obvod a tím podpořit strany v tomto obvodu úspěšné, a to bez ohledu na to, zdali jsou pro tyto voliče přijatelné, či nikoli. Do budoucna by proto bylo vhodné empiricky zkoumat, jak by voliči a občané reagovali na různé frekvence a velikosti porušení logické sekvence výsledků, jakož i na přítomnost jednotlivých faktorů, které k tomuto fenoménu vedou.

Již nyní však můžeme konstatovat, že pokud má být problém porušení logické sekvence výsledků voleb zcela eliminován, bude potřeba změnit na voleb-

¹¹ Je tomu tak z toho důvodu, že i hlasy voličů ve prospěch stran, které nakonec nepřekonal uzavírací klauzuli, a tudíž neprošly do skrutinia, stále figurují ve výpočtu určujícím, kolik mandátů bude ve kterém obvodu rozdělováno (tj. jak velký daný obvod bude).

ním systému více než jeho volební formuli. Nejjednodušším (avšak s ohledem na princip teritoriální reprezentace problematickým) řešením by bylo odstranění 14 volebních obvodů a rozdělování všech 200 mandátů celostátně. Méně radikální (byť složitější) alternativou by byla implementace dvojité proporcí volební formule, která prostřednictvím sekvence tří výpočtů – tj. (a) distribuce mandátů mezi jednotlivé obvody, (b) distribuce mandátů mezi jednotlivé strany celostátně a (c) co nejproporčnější možná distribuce mandátů mezi jednotlivé strany v jednotlivých obvodech při dodržení parametrů získaných v prvních dvou krocích – dokáže dosáhnout stejného efektu za současného zachování volebních obvodů (viz Pukelsheim, 2017, s. 259–295).

Argumentem ve prospěch těchto komplexnějších změn volebního systému by mohl být i fakt, že Hareova kvóta v důsledku vysokého počtu celostátně rozdělovaných mandátů nejen že neeliminuje, ale v porovnání s oběma konkurenčními formulami dokonce zvyšuje riziko, že navzdory maximalizaci Soudem preferované proporcionality mezi stranami (Pl. ÚS 44/17: odst. 80) dojde k disproporčnímu rozdělení mandátů mezi jednotlivými volebními obvody. Obě výše nastíněné komplexnější úpravy tento problém beze zbytku řeší. Budoucí výzkum by proto měl zahrnout i tyto další (složitější) úpravy volebního systému.

Závěr

Tento článek přinesl řadu stěžejních zjištění. Předně jde o přínos samotné simulace omezené jasně definovanými parametry, která umožňuje využít výhody velkého datasetu (a z něj plynoucích zobecnitelných závěrů) s tím, že vygenerovaná data stále relativně přesně odpovídají českému volebnímu prostředí. Obdobné simulace mohou sloužit i jako vhodný nástroj v rukou Soudu v budoucím posuzování ústavní konformity volebních systémů, neboť umožňují doplnit teoretické předpoklady a hodnotové soudy o relevantní data. Jelikož jsme v duchu otevřené vědy zveřejnili veškeré naše kódy, je rovněž možné na náš výzkum v budoucnu bez problémů navazovat.

Za zmínku stojí i přínos v podobě nového indikátoru disproporcionality volebních výsledků, který kombinuje průměrnou relativní změnu s variačním koeficientem. Jsme přesvědčeni, že tento indikátor jednak minimalizuje řadu problematických aspektů v současnosti používaných indexů a jednak poskytuje komplexnější a hlubší vhled do jednotlivých volebních systémů.

Hlavním závěrem nicméně je, že pakliže zůstanou ostatní parametry volebního systému do Poslanecké sněmovny konstantní a zároveň má volební systém jako celek co nejlépe odpovídat požadavkům ústavodárce tak, jak je interpretoval Soud, měla by být Imperialiho kvóta v prvním skrutiniu nahrazena Hareovou kvótou. Přestože Imperialiho kvóta představuje v porovnání s D'Hondtovým dělitelem určitou míru zlepšení, vyhovuje požadavkům Soudu signifikantně hůře než Hareova kvóta, která generuje jednoznačně nejproporčnější výsledky za cenu

relativně menšího zeslabení integračního účinku. Navíc, přestože vzniku z hlediska legitimacy problematického porušení logické sekvence volebních výsledků nedokáže zabránit žádná ze srovnávaných formulí, Hareova kvóta je schopná tento fenomén co do frekvence výskytu i velikosti moderovat nejlépe.

FILIP HORÁK *vystudoval právo (Právnická fakulta UK) a politologii (Fakulta sociálních věd UK). Aktuálně se věnuje otázce hodnotových základů ústavních systémů, výzkumu právního vědomí a problematice voleb a volebního práva. Ve všech těchto oblastech již publikoval články v prestižních mezinárodních periodických zařazených do databáze Web of Science.*

ORCID: 0000-0002-7846-6308, ResearcherID: E-9069-2019

MAREK ANTOŠ *vystudoval právo (PF UK), politologii (FSV UK) a srovnávací ústavní právo (Central European University). Odborně se zaměřuje zejména na volby a volební právo, ústavní soudnictví a ústavní problémy politického systému.*

ORCID: 0000-0002-5619-5965, ResearcherID: AAT-2098-2021

DAN SKLENÁŘ *studuje třetí ročník oboru právo (PF UK). Zaměřuje se zejména na právní i technické aspekty volebních systémů a na právo informačních a komunikačních technologií. Dále se zabývá programováním a možnostmi řešení praktických problémů v oblasti práva pomocí moderních technologií.*

DAVID LACKO *je členem Interdisciplinárního výzkumu internetu a společnosti (IRTIS) na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity a Brněnské laboratoře meziskupinových procesů na Psychologickém ústavu AV ČR. Mezi jeho hlavní výzkumné zájmy patří mezikulturní výzkum vnímání a myšlení, psychometrika a pokročilé statistické postupy, meziskupinový kontakt a výzkum videoher.*

ORCID: 0000-0002-2904-8118, ResearcherID: A-4297-2019

Literatura

- Antoš, M. (2008a). Rovnost volebního práva v Československu v období 1918–1938. In K. Klíma, J. Jirásek (eds.), *Pocta Jánu Gronskému* (s. 55–68). Aleš Čeněk.
- Antoš, M. (2008b). *Principy voleb v České republice*. Linde.
- Antoš, M. a Horák, F. (2021). Proportionality Means Proportionality: Czech Constitutional Court, 2 February 2021, Pl. ÚS 44/17. *European Constitutional Law Review*, 17(3), 538–552. <https://doi.org/10.1017/S1574019621000328>
- Balinski, M. L. a Young, H. P. (2001). *Fair Representation: Meeting the Ideal of One Man, One Vote*. Brookings Institution Press.

- Beetham, D. (1991). *The Legitimation of Power*. Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-1-349-21599-7>
- Červinka, L. L. (2021). The Czech Constitutional Court, the Unconstitutionality of the Electoral Legislation, and the Possible Constitutional Deadlock. *DPCE Online*, 47(2), 2733–2750.
- Dančišin, V. (2013). *Metódy prerozdelenia mandátov v pomernom volebnom systéme*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Dunleavy, P. a Boucek, F. (2003). Constructing the Number of Parties. *Party Politics*, 9(3), 291–315. <https://doi.org/10.1177/1354068803009003002>
- Gallagher, M. (1991). Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems. *Electoral Studies*, 10(1), 33–51. [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(91\)90004-C](https://doi.org/10.1016/0261-3794(91)90004-C)
- Gallagher, M. (1992). Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities. *British Journal of Political Science*, 22(4), 469–496. <https://doi.org/10.1017/S0007123400006499>
- Goodwin-Gill, G. S. (2006). *Free and Fair Elections*. Geneva: Inter-Parliamentary Union.
- Grilli di Cortona, P., Manzi, C., Pennisi, A., Ricca, F. a Simeone, B. (1999). *Evaluation and Optimization of Electoral Systems*. Society for Industrial and Applied Mathematics.
<https://doi.org/10.1137/1.9780898719819>
- Charvát, J. (2022). The 2021 Czech Parliamentary Electoral Reform. *Acta Politologica*, 14(2), 6–22. https://doi.org/10.14712/1803-8220/6_2022
- Jarabinský, I., Líbal, M. a Oreský, J. (2022). Poměrnost, ale jaká? Srovnání různých úrovní a typů proporcionalit zvažovaných alternativ volební reformy z roku 2021. *Acta Politologica*, 14(2), 36–56. https://doi.org/10.14712/1803-8220/3_2022
- Kalandrakīs, T. a Rueda, M. R. (2021). „National Electoral Thresholds and Disproportionality.“ *Political Analysis*, 29(1), 102–119, <https://doi.org/10.1017/pan.2020.15>
- Kubát, M. (1998). „Volby, fragmentace a polarizace stranického systému a politická nestabilita v České republice.“ *Politologický časopis*, 5(3), 231–243.
- Laakso, M. a Taagepera, R. (1979). ‘Effective’ Number of Parties: A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3–27. <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>
- Lebeda, T. (2001). Hlavní proměnné proporčních volebních systémů. *Sociologický časopis*, 37(4), 425–448.
- Lebeda, T. (2004). Stručný přehled volebních systémů. In M. Novák a T. Lebeda (eds.), *Volební a stranické systémy: ČR a mezinárodní srovnání* (s. 19–43). Aleš Čeněk.
- Lebeda, T. (2006a). Proporcionalita volebních formulí poměrných systémů. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 42(5), 883–912. <https://doi.org/10.13060/00380288.2006.42.5.03>
- Lebeda, T. (2006b). Teorie reálné kvóty, alternativní přístup k měření volební proporcionality. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 42(4), 657–682. <https://doi.org/10.13060/00380288.2006.42.4.03>
- Lijphart, A. (1994). *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-seven Democracies, 1945–1990*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198273479.001.0001>
- Lindberg, S. I. (2006). *Democracy and Elections in Africa*. Johns Hopkins University Press.
<https://doi.org/10.1353/book.3263>
- Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511659935>
- Molinar, J. (1991). Counting the Number of Parties: An Alternative Index. *The American Political Science Review*, 85(4), 1383–1391. <https://doi.org/10.2307/1963951>

- Pennisi, A. (1998). Disproportionality Indexes and Robustness of Proportional Allocation Methods. *Electoral Studies*, 17(1), 3–19. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(97\)00052-8](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(97)00052-8)
- Peters, G. J. Y. a Gruijters, S. (2021). *Ufs: A Collection of Utilities*. R Package (ver. 0.4.5) [software]. <https://r-packages.gitlab.io/ufs>
- Pukelsheim, F. (2017). *Proportional Representation. Apportionment Methods and Their Applications*. Springer International Publishing AG.
- R Core Team. (2020). *R: A Language and Environment for Statistical Computing* [online]. R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>
- Rae, D. (1971). *The Political Consequences of Electoral Laws*. Yale University Press.
- Rothstein, B. (2009). Creating Political Legitimacy: Electoral Democracy versus Quality of Government. *American Behavioral Scientist*, 53(3), 311–330. <https://doi.org/10.1177/0002764209338795>
- Sartori, G. (2001). *Srovnávací ústavní inženýrství*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Sartori, G. (2005). *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Šimka, K. (2000). Politické účinky volebních systémů. *Právník*, 139(12), 1121–1143.
- Taagepera, R. a Shugart, M. S. 1989. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. Yale University Press.
- Ústavní soud České republiky, nález ze dne 2. února 2021, sp. zn. Pl. ÚS 44/17.
- Ústavní soud České republiky, nález ze dne 2. dubna 1997, sp. zn. Pl. ÚS 25/96.
- Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.
- Van Rossum, G. a Drake, F. L. (2009). *Python 3 Reference Manual*. CreateSpace.
- Virtanen, P., Gommers, R., Oliphant, T. E., Haberland, M., Reddy, T., Cournapeau, D. ... SciPy 1.0 Contributors. (2020). SciPy 1.0: Fundamental Algorithms for Scientific Computing in Python. *Nature Methods*, 17(3), 261–272. <https://doi.org/10.1038/s41592-019-0686-2>
- Williams, K. (2022). Equality, Proportionality and the Constitutionality of the Czech Electoral System. *Acta Politologica*, 14(2), 23–35. https://doi.org/10.14712/1803-8220/1_2022
- Zákon č. 247/1995 Sb., o volbách do Parlamentu České republiky.

Nakladatelství Karolinum v koedici se
Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.,
vydaly

VÝVOJ EMPIRICKÉHO SOCIOLOGICKÉHO VÝZKUMU NA ÚZEMÍ ČESKOSLOVENSKA

Martin Vávra, Tomáš Čížek (ed.)

Kniha popisuje vývoj systematického výzkumu společnosti na území dnešního Česka a Slovenska, s přesahem do dalších zemí středu Evropy. Autoři jednotlivých kapitol představují významné etapy tohoto výzkumu s důrazem na dění v rámci sociologie, ovšem s vědomím, že sociální výzkum se často rozvíjel na hranicích tohoto oboru či zcela mimo něj. Popisují, jak byly prováděny významné výzkumy či jakým způsobem fungovaly výzkumné instituce. Tyto procesy jsou zasazeny do širších souvislostí vývoje oboru.

Nakladatelství Karolinum / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2023
300 s.
ISBN (print) 978-80-246-5422-5

Karolinum
NAKLADATELSTVÍ

 Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Kniha je v prodeji např. v e-shopu nakladatelství Karolinum na <https://karolinum.cz/knihy/vavra-vyvoj-empirickeho-sociologickeho-vyzkumu-na-uzemi-ceskoslovenska-29060>

Násilí, předsudky a lidé s postižením: Uvedení do výzkumu disablistických trestných činů z nenávisti*

VÁCLAV WALACH^{***}

In IUSTITIA, Praha / Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita

Violence, Bias and People with Disabilities: An Introduction to Disablist Hate Crime Research

Abstract: Violence against disabled people has recently been recognised as an important, albeit neglected research topic. Drawing attention to violence motivated by anti-disability bias, this article offers an introduction to research on disablist hate crime. First, it presents a conceptualisation of hate crime and explains such concepts as disablism and ableism. Second, it discusses the concept of disability/disablist hate crime and analyses four areas that reflect the multifaceted nature of disability hate crime research and the social applications of the concept, ranging from conceptual issues to empirical findings, to political implications. These issues are: (1) vulnerability (a strongly criticised belief that people with disabilities are susceptible to victimisation because of 'their' disabilities); (2) invisibility (the under-representation of disablist violence in police statistics); (3) risk (individual and social factors that produce situational vulnerabilities to disablist hate crime); and (4) intervention (measures suggested to prevent disablist hate crime, including the hate crime legislation). Possible future directions of research are outlined in the conclusion.

Keywords: disability, violence, disablist hate crime, disablism, ableism

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 2: 157–185

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.012>

* Studie vznikla s podporou Stipendia Husovy nadace – Programu pro Českou republiku a Slovenskou republiku, uděleného autorovi v roce 2021, a za finanční podpory Evropské unie v rámci projektu REFRESH – Research Excellence For REgion Sustainability and High-tech Industries, reg. č. CZ.10.03.01/00/22_003/0000048, prostřednictvím Operačního programu Spravedlivá transformace. Autor děkuje Petru Kupkovi za připomínkování rukopisu, Benjaminu Petruželkovi a Kláře Kalibové za debaty o konceptu trestných činů z nenávisti a jejich disablistické variantě, Kateřině Kolářové za diskusi o možnostech překlada terminologie z oboru *disability studies* a dvěma anonymním recenzujícím, bez jejichž posudků by tento článek nevypadal, jak vypadá.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Václav Walach, Ph.D., Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Českosobratská 16, 702 00 Ostrava, e-mail: vaclav.walach@gmail.com.

© Autor, Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024

Tento článek je publikován v režimu tzv. otevřeného přístupu k vědeckým informacím (Open Access), který je distribuován pod licencí Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Úvod: k sociálněvědnímu výzkumu násilí v kontextu „postižení“¹

Násilí představuje obtížně definovatelný společenský jev, což se odráží v širší disciplín, které se jím zabývají (Dwyer, 2022; Krook, 2020). Podle Walby (2012) je násilí jedním z klíčových sociologických témat, jež nelze převést či redukovat na jiná témata související s analýzami moci, státu, politiky, ekonomiky, kultury nebo symbolů, jakkoli s nimi úzce souvisí. Připustíme-li, že násilí jakožto specifická forma donucení má svébytný charakter, neznamená to, že bychom odhlíželi od historicity dané kategorie: „[E]mpirické formy a společenské projevy násilí musí být vždy nahlíženy ve vztahu ke genezi sociálních významů a legitimních forem kontroly sociálního jednání.“² (Hartmann, 2017, s. 4) Jinými slovy, to, co je považováno za násilí, lze chápat jako průběžně ustavovaný výsledek společenského konfliktu v oblasti kulturní produkce významu. Označit něco za násilí představuje ve své podstatě politický akt, jímž dochází k přerýsování hranic mezi přípustným a nepřípustným. To se týká interpersonálního násilí, jehož minimalistická definice pracuje s konkrétním pachatelem a jeho intencí dopustit se na druhém fyzické či psychické újmy. Platí to ale také pro strukturální, kulturní a symbolické násilí, která odkazují k reprodukci sociálních nerovností a jejich legitimizaci jakožto přirozeného stavu věcí a poškozování určité společenské skupiny skrze omezování možností svobodného rozvoje jejich příslušníků (Krook, 2020, s. 97–103).

Lidé s postižením byli a jsou vystaveni všem výše uvedeným formám násilí, od vyšší míry chudoby, společenské stigmatizace a diskriminace přes segregaci a institucionalizaci až po sterilizaci a fyzickou likvidaci (Barnes, 2010; Waxman, 1991). V rámci *disability studies* se pozornost soustředila spíše na strukturální, kulturní a symbolické násilí. Interpersonální násilí, přestože byla jeho existence dlouhodobě známa, se stalo významným výzkumným tématem teprve v posledním desetiletí (Hanisch, 2015). Klíčovou roli v tom sehrály přehledové studie

¹ Pojem „postižení“ je v této studii používán jako ekvivalent anglického termínu „disability“, tedy ve významu společenského znevýhodnění, jemuž čelí lidé, jejichž těla jsou v určitých společnostech konstruována jako odlišná, resp. nezpůsobilá (Kolářová a Herza, 2019). Jinými slovy, toto znevýhodnění nijak automaticky nevyplývá z určitých forem tělesnosti; je sociálně konstruované, stejně jako jsou konstruované normy (a režimy ne/způsobilosti) stanovující, která těla jsou považována za normativní („normální“) a která za nenormativní („nenormální“), což má pro jejich nositele specifické důsledky. Zároveň uznávám, že „disability“ lze jako „postižení“ překládat jen nedokonale, neboť slovo „postižení“ a zvláště „zdravotní postižení“ se v českém kontextu zdá až příliš svázáno s medicínským chápáním postižení (viz níže), a někteří jej i proto mohou vnímat jako pojem stigmatizující (srov. Kolářová, 2012). V tomto ohledu se jako morálně přijatelnější varianta jeví neologismus „disabilita“, nicméně nahrazení „postižení“ tímto termínem má zase to úskalí, že zatemňuje skutečnost, že v Česku se řada lidí *identifikuje* jako lidé s(e zdravotním) postižením, aniž by tuto identitu pojímali medicínsky (viz např. KVOP, 2020). Pro větší jazykovou pestrost používám v tomto textu pojmy „postižení“ a „disabilita“ jako synonyma, která odkazují k výše popsanému společenskému znevýhodnění.

² Všechny pasáže z anglicky psaných zdrojů jsem do češtiny přeložil sám.

Světové zdravotnické organizace, které poukázaly mj. na to, že lidé s disabilitou jsou častěji viktimizováni než lidé bez disability, že ženy s postižením jsou viktimizovány častěji než muži s postižením a že riziko viktimizace je zvláště vysoké mezi lidmi s duševním a mentálním znevýhodněním (Hughes et al., 2012; Jones et al., 2012). Ačkoli výzkumy analyzované v přehledových studiích měly metodologické nedostatky (Shakespeare, 2014, s. 225–228), pozdější empirické výzkumy (např. Alhaboby et al., 2019; Dammeyer a Chapman, 2018; Emerson a Roulstone, 2014; Krnjacki et al., 2016; Mailhot Amborski et al., 2021; Temple et al., 2020) je v zásadě potvrdily, což jen prohloubilo potřebu vyrovnat se s jejich poznatky na teoretické úrovni.

Hanisch (2015) roztřídil dosavadní přístupy ke zkoumání interpersonálního násilí (dále jen „násilí“) na lidech s postižením do tří kategorií, které podle něj v zásadě odpovídají sociálnímu, kulturnímu a menšinovému modelu disability, jak je společně s relačním modelem zpracoval Goodley (2011, s. 10–18). Sociální model se vymezuje vůči medicínskému modelu, v němž je postižení chápáno jako tělesná nebo mentální vada, která má být buď vyléčena, litována, nebo eliminována. V sociálním modelu je tělesná nebo mentální jinakost upozaděna ve prospěch znevýhodnění, jež je sociálně konstruováno nad rámec omezení plynoucích z uvedené jinakosti (Barnes, 2020): „Disabilita přestává být něčím, co člověk *má*, nýbrž se stává něčím, co se mu děje“ (Swain et al., 2003, s. 23, kurzíva původní), i když by nemuselo, resp. nemělo. Nevhodným společenským uspořádáním postižený člověk je rekonstituován jako subjekt, jehož práva jsou porušována – fyzickými bariérami při pohybu v prostoru počínaje, předsudky a stereotypy o lidech s postižením a jimi motivovaným násilím konče. *Sociálním modelem* inspirované studie tedy konceptualizují násilí jako další z řady společenských bariér, které musejí lidé s disabilitou překonávat a které jsou výsledkem širších společenských struktur (např. Hague et al., 2011; Nixon, 2009).

Kulturní model překonává sociální model zpochybněním distinkce mezi biologicky danou tělesnou/mentální jinakostí a společensky konstruovaným znevýhodněním. Obojí je nemyslitelné bez širších kulturních struktur a procesů, neboť ty jim připisují specifické významy. Kulturní reprezentace ovlivňují způsoby, jimiž přemýšlíme o „ne/postižených“ či ne/způsobilých tělech, a tyto způsoby pak tvarují naše porozumění situacím, v nichž se objevují. V populární kultuře např. bývá „postižení“ využíváno jako metafora „zlověstného, zlého, bezbožného, nedostatečného, statečného, fragmentovaného či neživotaschopného“ (Goodley, 2011, s. 15). V kontextu násilí tyto metafory konstituují „postižená“ těla jako zvláště nebezpečná i zvláště zranitelná, v každém případě odchylná od těla, které je v daném kontextu považováno za normální. *Poststrukturalistický* přístup rozumí násilí na lidech s postižením jako projevu „rozporuplných diskurzů o dis/abilitě, které jsou v současných společnostech hluboce zakořeněny“ (Goodley a Runswick-Cole, 2011, s. 604) a které reprezentují tělesnou/mentální jinakost jako nenormální. Za násilné jsou považovány veškeré interakce působící napadenému člověku s postižením újmu, ať už byla druhou stranou zamýšlena, nebo nikoli. Příkladem druhého může být „přísně regulovaný charakter škol“ založený na „idealizované

představě přizpůsobivého dítěte“ (Goodley a Runswick-Cole, 2011, s. 610) a z toho plynoucí trestání těch, kteří danému ideálu pro svou jinakost neodpovídají.

Minoritní model je založený na představě, že lidé se zdravotním postižením tvoří menšinovou společenskou skupinu, jejíž práva jsou pošlapávána. Pojítkem, z nějž povstává vědomí skupinové příslušnosti a sounáležitosti, je sdílená zkušenost se společenskou marginalizací a útlakem. Zatímco sociální model vznikl ve Velké Británii, minoritní model se rozvíjel především ve Spojených státech amerických. Pod vlivem hnutí za občanská práva se hnutí za práva lidí s postižením soustřeďuje na kampaně za antidiskriminační legislativu, zapojování lidí s postižením do rozhodovacích procesů a budování jejich pozitivní identity. Přístup rámovaný konceptem *trestných činů z nenávisti (hate crime)*, resp. nenávistných projevů (*hate speech*)³ tomuto modelu odpovídá svým akcentem na společensky podmíněné předsudky o lidech s disabilitou, v jejichž důsledku dochází k napadení jedné osoby druhou jakožto příslušnice této stigmatizované skupiny (srov. Sherry, 2013, s. 82).

I když se výše představené přístupy v řadě ohledů překrývají, tato studie se primárně soustřeďuje na trestné činy z nenávisti. Jejím cílem je představit dosavadní výzkum trestných činů z nenávisti páchaných pro postižení (*disability hate crime*), resp. disablistických trestných činů z nenávisti (*disablist hate crime*, obojí dále jen jako „DTČN“).⁴ Motivováno to je třemi důvody. Zaprvé, koncept DTČN v současném akademickém diskurzu představuje patrně nejčastější označení násilí na lidech s disabilitou, které je motivováno předsudky, přičemž důraz na pohnutku umožňuje prozkoumat předsudky o lidech s postižením jako specifický faktor vzniku násilného jednání (Thorneycroft, 2017, s. 28). Zadruhé, koncept DTČN má svou relevanci mimo akademickou obec (Jenness a Grattet, 2004). I když DTČN rozeznává jen malá část států, v jejich tematizování a řešení se angažuje Evropská unie (FRA, 2015) a Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (ODIHR, 2016), které mají vliv na právní úpravu členských států a praxi orgánů trestněprávní kontroly. Nedávná iniciativa Evropské komise o začlenění trestných činů z nenávisti mezi tzv. zločiny EU zahrnuje vytvoření jednotné definice tohoto typu kriminality. Podpoří-li Rada EU a Evropský parlament tuto iniciativu, vznikne členským státům povinnost harmonizovat svou legislativu. Pro Česko by to mohlo znamenat kriminalizování mj. DTČN (Peršák, 2022).

Posledním důvodem je snaha o posílení dosavadního zkoumání násilí na lidech s disabilitou v českém prostředí. Nedávná šetření nevládní organizace In IUSTITIA ukázala, že ani tomuto kontextu se násilí a předsudečné násilí nevyskytují.

³ Nenávistné projevy spočívající v hanobení některých společenských skupin nebo podněcování k nenávisti vůči nim nejsou kriminalizovány ve všech zemích s protinenávistnou legislativou (Sherry, 2013, s. 82). V tomto článku budou chápány jako součást trestných činů z nenávisti mj. proto, že české trestní právo tyto skutkové podstaty obsahuje.

⁴ Za konzultaci při vytváření překladu pojmosloví vztahujícího se k DTČN děkuji Kateřině Kolářové.

hýbají. Z šetření přímo mezi lidmi s postižením vyplynulo, že někdy v životě bylo násilně viktimizováno 76 % dotázaných a předsudečně viktimizováno 58 % dotázaných (Walach et al., 2022). Šetření mezi organizacemi, které sdružovaly lidi s disabilitou a/nebo jim poskytovaly sociální služby, zjistilo, že v posledních třech letech se s viktimizací vůči svým členům či klientům setkala 52 % dotázaných a s předsudečnou viktimizací 36 % dotázaných (Walach et al., 2020). Tato zjištění kontrastují s omezeným akademickým zájmem o téma násilí v českých *disability studies*.⁵ Pouze hrstka těchto studií se věnovala násilí jako svému hlavnímu předmětu zájmu (Kodymová a Vlčko, 2014; Krhutová a Sochor, 2012; Novosad, 2001; Sležková a Pastorek, 2022). Jiné studie násilí sice popisují, ale zaměřují se spíše na jiná témata (Kolářová a Herza, 2021; Strnadová, 2015; Synek, 2018, případně tento termín nepoužívají, ačkoli jimi popisované jednání jako násilí mohlo být označeno (např. Osman a Porkertová, 2020; Porkertová, 2021).

Jedním z důvodů, proč by se sociologie a příbuzné obory měly zabývat předsudečným násilím, je jeho podíl na sociální reprodukci. Ptáme-li se, „jak se dělá postižení?“ (Kolářová a Herza, 2019, s. 552), část odpovědi spočívá v roli, jakou trestné činy z nenávisti sehrávají v útisku a marginalizaci určitých společenských skupin (Hall, 2015; Perry, 2009). Trestným činům z nenávisti lze rozumět jako mechanismu udržování společenských hierarchií, v jehož rámci jsou trestáni ti, kteří se danému sociálně-kulturnímu řádu v očích pachatelů vzpírají a ohrožují jej. Předsudečné násilí je nástrojem používaným „k zajištění výsad dominantní skupiny a ke střežení meziskupinových hranic způsobem, kdy se Druhé/Druhému ukazuje její/jeho místo“ (Perry, 2001, s. 55). Předsudečné násilí páchané pro postižení lze tedy pojímat jako akt, jímž se upevňuje znevýhodněné postavení lidí s disabilitou ve společnosti, resp. jako akt, který „postižení“ pomáhá konstituovat jako kategorii útlaku.

Představení výzkumu DTČN je v tomto článku realizováno ve dvou krocích. Nejprve jsou přiblíženy snahy o definování pojmů trestného činu z nenávisti, disablismu a ableismu, které jsou používány ke conceptualizaci předsudečnosti a diskriminačního jednání vůči lidem s postižením, resp. ve prospěch tělesně zdatných. Následující kapitola se podrobněji věnuje osvětlení významu DTČN a jejich kontextualizaci. Součástí toho je analýza čtyř témat, jež byla vybrána tak, aby odrážela různé aspekty výzkumu DTČN, tj. konceptuální otázky, empirické poznání a politické implikace, zpravidla v kontextu systému trestněprávní kontroly. Tématy jsou: (1) zranitelnost: problematická představa o inherentní zrani-

⁵ Podobná situace panuje v řadě jiných zemí.. Převážná část výzkumu předsudečného násilí pro postižení je realizována ve Velké Británii, Spojených státech amerických a Australii. Mimo anglosaské země je tento fenomén zkoumán jen výjimečně, přičemž se orientuje zejména na zjišťování prevalence viktimizace a reflexi právní úpravy (Holness, 2021; Poposka, 2017; Šumskienė, 2017; Vedeler et al., 2019). Zajímavým příspěvkem je interpretování institucionalizace lidí s disabilitou v socialistickém Polsku jako *hate speech* (Borowska-Beszta, 2020). Z toho důvodu vychází tento článek téměř zcela z anglosaské produkce vědění.

telnosti lidí s disabilitou, používaná jako „vysvětlení“ jejich viktimizace; (2) neviditelnost: nízké zastoupení DTČN v policejních statistikách a jeho důvody; (3) riziko: individuální a sociální faktory produkující situační zranitelnosti vůči DTČN; (4) intervence: opatření navrhovaná k efektivnímu postihování a prevenci DTČN spojená s kritikou tohoto konceptu. Závěrem jsou načrtnuty možné směry budoucího výzkumu.

Konceptualizace: od trestných činů z nenávisti k ableismu

Trestné činy z nenávisti

Hardy a Chakraborti (2018, s. 252) charakterizují „trestné činy z nenávisti“ jako „politicky a sociálně významný termín, používaný napříč různými disciplínami, společnostmi a hranicemi“. Všeobecně přijímaná definice trestných činů z nenávisti neexistuje, pouze shoda na jejich hlavních znacích (Hardy a Chakraborti, 2018; Schweppe, 2021). Zprvu, „trestné činy z nenávisti“ označují násilí páchané na lidech „pro jejich identitu či vnímanou „jinakost““ (Chakraborti a Garland, 2015, s. 5).⁶ Z toho vyplývá, že nenávist ve smyslu dlouhotrvající nepřátelské emoce *není* podmínkou spáchání trestného činu z nenávisti. Podle Halla (2013, s. 9, kurzíva původní) se jedná o nevhodně zvolený termín, protože „trestný čin z nenávisti (...) není ve skutečnosti o nenávisti, ale o kriminálním jednání motivovaném *předsudkem*“.⁷ Předsudečná pohnutka pachatele je tedy prvním klíčovým znakem, jímž se trestné činy z nenávisti odlišují od běžných, jinak motivovaných trestných činů.

S výše uvedeným souvisí to, že identita v hledáčku předsudečně motivovaných pachatelů je spíše kolektivní než individuální (Hardy a Chakraborti, 2018, s. 254). V trestním právu se to odráží v existenci tzv. chráněných charakteristik, jako je rasa, etnicita, náboženství, sexuální orientace, genderová identita či postižení. Trestné činy z nenávisti lze chápat jako „zločiny proti Druhému“ (Chakraborti, 2010), typicky postihující příslušníky stigmatizovaných a marginalizovaných skupin. Perry (2001, s. 10) je konceptualizovala jako „mechanismus moci a útlaču, určený k potvrzování nejistých hierarchií daného sociálního řádu“. Účelem trestných činů z nenávisti je vyslání zprávy, že určité skupiny do společnosti nepatří nebo si zasluhují nanejvýš druhořadé postavení. V konečném důsledku jsou tedy tyto trestné činy prostředkem zjinačování (*othering*) a vylučování určitých společenských skupin.

⁶ Není přitom důležité, jestli se sám napadený s danou identitou identifikuje. Rozhodující je pohnutka pachatele, tedy to, že člověka napadne pro jeho *skutečnou nebo domnělou* identitu, jak je to ostatně specifikováno v trestních zákonech řady států, včetně Česka (Kalibová, 2017, s. 87).

⁷ „Trestné činy z nenávisti“ a „předsudečné trestné činy“ (*bias crime, prejudice motivated crime*) tak mohou být chápány jako synonyma.

V neposlední řadě se trestné činy z nenávisti odlišují „dopady, které mají na bezprostřední oběť a na širší společenství“ (Schweppe, 2021, s. 6). Opakovaně bylo doloženo, že předsudečné trestné činy svým obětím ubližují více než srovnatelné jinak motivované trestné činy (Fetzer a Pezzella, 2019). Útoky kvůli identitě jsou traumatizující, protože se dotýkají důstojnosti napadených, zaplavují je pocity méněcennosti a sebeobviňování a vyvolávají v nich obavy, že mohou být kdykoli znovu napadeni, neboť jejich jinakost je často posuzována na základě nezměnitelných rysů (např. barva kůže). Vzhledem ke svému zacílení dopadají trestné činy z nenávisti i na další členy skupin ohrožených předsudečným násilím a zpochybňují principy svobody a rovnosti, k nimž se hlásí liberálně-demokratické režimy (Perry, 2015). Kriminalizování předsudečného násilí tuto vyšší újmu reflektuje a stanovuje pro jeho pachatele přísnější tresty (Schweppe, 2021).

Koncept trestných činů z nenávisti má svůj původ mimo akademickou obec, v americkém aktivistickém prostředí, které mu poskytlo jeho specifický charakter. Je úzce spjatý s úsilím progresivních sociálních hnutí, v čele s organizacemi Anti-Defamation League, Southern Poverty Law Center a National Gay and Lesbian Task Force, o zajištění vyšší míry ochrany před násilím páchaným na lidech s menšinovou identitou (McDevitt a Iwama, 2016, s. 133–134). Od konce sedmdesátých let 20. století byly trestné činy z nenávisti postupně implementovány do trestních zákonů nejprve jednotlivých států, v devadesátých letech vstoupily do federální legislativy a pak se začaly šířit dál do světa (Schweppe a Walters, 2016). Během toho vznikl bezpočet legislativních definic trestných činů z nenávisti, lišících se např. v tom, kdo může být považován za pachatele a oběť, zda musí být trestný čin z nenávisti motivován nenávistí, anebo jen předsudky či nevraživostí nebo do jaké míry legislativní definice kriminalizují verbální projev (Garland a Funnell, 2016; Garland a Chakraborti, 2012; Perry, 2016).

Definiční rozdíly vedly k přitakání sociálně konstruovanému charakteru trestných činů z nenávisti a analýze nedostatků, které různé způsoby konstrukce obnášejí (Hall, 2013, s. 1–18). Jako zvlášť problematické bylo identifikováno reprodukování meziskupinových hierarchií (Chakraborti, 2015, s. 16). Zatímco některé kolektivní identity jsou v trestním právu zohledněny, jiné nikoli, a tak v jejich případě nemohou být použita protinenávisťná ustanovení ani některá ustanovení týkající se např. práv obětí. Tato skutečnost může vést nejen k „soupeření v utrpení“ mezi jednotlivými kolektivními subjekty, ale také k nedostatečnému reflektování zkušeností obětí předsudečného násilí v trestním procesu (Healy, 2022; Mason-Bish, 2013). Předpokládá se, že napadení pro více aspektů identity prohlubuje způsobenou újmu. Nicméně typicky policie ne vždy tuto skutečnost zohledňuje, případně nutí oběti zaujmout jednu z charakteristik, pro něž byly napadeny (Mason-Bish, 2015, s. 24). Řešením může být podle různých autorů a autorek využití intersekcionálního přístupu, který reflektuje „fluidní povahu identity a různé způsoby, jimiž mohou být předsudky a násilí zakoušeny“ (Mason-Bish, 2015, s. 25), včetně uznání vnitřní diferencovanosti skupin definovaných na základě jedné charakteristiky, jako je např. postižení (Healy, 2022; Sherry, 2013).

Problém meziskupinových hierarchií lze na postižení dobře ilustrovat, protože dodnes zůstává v řadě ohledů „trestným činem z nenávisti druhé kategorie“ (Jenness a Grattet, 2004, s. 97). Součástí americké federální právní úpravy se tělesné znevýhodnění stalo až v roce 1996, kdy bylo přidáno do zákona o statistikách trestných činů z nenávisti, nařizujícího ministru spravedlnosti vytvářet statistiky pro trestné činy motivované rasou, barvou pleti, náboženstvím a národnostním původem pro celé USA (Jenness a Grattet, 2004, s. 71). S podobným zpožděním byla v roce 2003 zohledněna disabilita jako chráněná charakteristika ve Velké Británii (Giannasi, 2015). Nicméně stále zde zaujímá druhořadé postavení, neboť není součástí všech zákonů upravujících předsudečnou kriminalitu a v některých pouze dovoluje soudu zpřísnit trest v běžné sazbě, nikoli zvýšit trestní sazbu na úrovni policejní kvalifikace (Burch, 2021, s. 43–48).

V trestním právu většiny zemí EU postižení jako chráněná charakteristika zcela absentuje, což zásadně omezuje nastavení státních politik a přístup ke spravedlnosti na straně obětí (FRA, 2015). Český stát jako chráněné charakteristiky explicitně uvádí pouze rasu, národnost, etnickou příslušnost, politické přesvědčení a náboženství. Na postižení trestněprávní úprava předsudečného násilí – na rozdíl od antidiskriminačního a přestupkového zákona – nepamatuje. Předsudečné násilí pro disabilitu tak ani není postihováno, ani o něm nejsou státem vytvářena žádná data (Kalibová, 2017).

Předsudky, disablismus a ableismus

Různé kulturní tradice konstruují postižení různými způsoby, a tak jsou i předsudky o lidech s postižením poměrně rozmanité. Mostert (2020) to demonstrová na příkladu dvou afrických etnik. Zatímco jedním bylo postižení vnímáno jako boží trest a jeho nositelé byli na tomto základě stigmatizováni a vylučováni, druhé jej chápalo jako boží požehnání, neboť tělesně se odlišující lidi spojovalo s ochranou před zlými duchy. Podobně v západním kontextu není k tělesné jinakosti přistupováno nutně negativně. Např. úspěšní paralympici bývají obdivováni, ačkoli i tento obdiv a jiné formy benevolentních předsudečných postojů (Nario-Redmond et al., 2019) mohou přispívat k reprodukování hierarchií mezi způsobilými a nezpůsobilými (Sin, 2014, s. 106–107).

Negativní předsudky o lidech s disabilitou jsou mnohé a mohou si vzájemně odporovat. Na jedné straně jsou lidé s postižením vnímáni jako fyzicky slabí, mentálně nevyspělí či naivní a neschopní vést samostatný život. Současně jsou pojímáni jako neatraktivní a asexuální. Na straně druhé jsou chápáni jako zlotřilí, ba přímo zlí a jsou považováni za zdroj nebezpečí; někteří pachatelé ztotožňují postižení s hrozbou sexuálních útoků včetně zneužívání dětí (Mason-Bish, 2018, s. 50–52; Ralph et al., 2016, s. 225; Roulstone, 2019, s. 347). Obecně se lidé s postižením potýkají se zpochybňováním subjektivity a snižováním hodnoty svých životů; bývají vnímáni jako méněcenní či jako přítěž, resp. jako lidé, jejichž životy

jsou závislé na druhých a jako takové mohou být obětovány (Thorneycroft a Asquith, 2021).

Pojem disablismu se objevuje nejpozději ke konci osmdesátých let jako ekvivalent rasismu či sexismu, tedy jako označení specifické formy společenského útlaku (Thomas, 1999, s. 15). Jelikož byl tento pojem rozvíjen především zastánci sociálního modelu, zpočátku akcentoval pouze sociálně konstruované bariéry, institucionální diskriminaci a exkluzi zejména z pracovního trhu a vzdělávacího systému (Sherry, 2013, s. 88n). Teprve díky Thomas (1999) získává „disablismus“ kulturní rozměr. Vztahovala jej totiž k psychoemocionálním důsledkům strukturního znevýhodnění, resp. internalizaci společenského útlaku na straně utlačovaných ve formě pocitů méněcennosti (Reeve, 2020). Od toho byl již jen krok ke konceptualizování disablismu jako souboru předsudků o lidech s disabilitou, které ve společnosti nejenže „představují normu, ale jsou zakořeněné v naší [západní, pozn. autora] kultuře“ (Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 502). Zároveň je však „disablismus“ v literatuře používán k označení „diskriminačního, utiskujícího nebo hrubého *chování*, které vyplývá z představy, že lidé s postižením jsou ve srovnání s ostatními méněcenní“ (Miller et al., 2004, s. 9, moje kurzíva). Toto chování má tedy vždy co do činění se sdílenými předsudky.

S disablismem úzce souvisí ableismus. Přestože se tento pojem objevil již v roce 1981, výzkum jím označovaného fenoménu se podle Nario-Redmond (2020, s. 2) stále nachází „v počátečním stádiu“. S tím souvisí, že existuje množství definic ableismu a pokusů o vyjasnění jeho vztahu k disablismu. Na jedné straně dochází ke ztotožňování významů těchto pojmů. Např. Nario-Redmond, Kemerling a Silverman (2019, s. 727) se hlásí k definici, podle níž ableismus znamená „stereotypizaci, předsudky, diskriminaci a sociální útlak vůči lidem s disabilitou“, resp. „předsudky o postižení“ a „diskriminaci lidí z toho důvodu, že byli jako postižení klasifikováni“ (Nario-Redmond, 2020, s. 6).

Na straně druhé se objevuje požadavek na rozlišování disablismu a ableismu. Patrně nejostřeji to formuluje Campbell (2009a, s. 5). Podle ní každý z těchto konceptů „předkládá poměrně radikálně odlišné chápání pozice postižení vůči normě“, a tak by neměly být navzájem zaměňovány. Sama tyto rozdíly objasňuje takto: „Zatímco se *disablismus* týká produkce postižení a dobře zapadá do sociálně konstruovaného chápání postižení, *ableismus* může být spojován s produkcí způsobilosti, dokonalým tělem a z toho plynoucí tezí, že *postižení* je ztrátou *způsobilosti*.“ (Campbell, 2009b, s. 21, kurzíva původní)

Ableismus produkuje ideály tělesné způsobilosti, kdežto disablismus produkuje ideály týkající se postižení jakožto nezpůsobilosti. Vztah mezi těmito normativními procesy tedy není neutrální, nýbrž hierarchický a opresivní, privilegiující tělesně zdatné a devalvující ty, kteří nemohou nebo nechtějí ableistické/disablistické ideály naplňovat (srov. Thorneycroft a Asquith, 2019, s. 4–5). Ableismus tak může být chápán jako „systém přesvědčení, který upřednostňuje normativní, kulturně konstruované představy o těle/mysli a schopnostech a pohlíží na lidi s disabilitou jako na méněcenné a nedostatečné“ (Bê, 2019, s. 181).

Radikálnost ableistické difference dále spočívá v přesměrování výzkumné pozornosti. V ohnisku zájmu již nejsou „předpoklady a praktiky podporující rozdílné nebo nerovné zacházení s lidmi z důvodu skutečných nebo domnělých postižení“ (Campbell, 2009b, s. 21), nýbrž sociálně konstruované představy o tom, co je normální a co abnormální. Ableismus produkuje představy tělesně/mentálně zdatných těl jako podmínku lidství a spolu s tím i disablismus jako jeho negaci. Skrze ableistické prizma se tělesná jinakost jeví jako „cosi inherentně špatného“ – jako něco, co by mělo být „napraveno, vyléčeno nebo přímo odstraněno, kdykoli se k tomu naskytne příležitost“ (Campbell, 2009b, s. 5). Ableistické ideály zahrnují imperativy neustálého zdokonalování se, užitečnosti a výkonnosti, jimiž jsou poměřováni také ti, kteří běžně nejsou rozpoznáváni jako lidé s postižením, a to zvláště v dobách krize a neoliberální restrukturalizace (srov. Goodley, 2014, s. 29–34; Kolářová, 2014).

Součástí teoretizování ableismu je přitakání perspektivě, podle níž neexistuje jednou provždy daná hranice mezi způsobilými a nezpůsobilými. Samy tyto kategorie jsou kulturně podmíněné a jejich význam vždy závisí na kontextu, v němž dochází k jejich produkci a vyjednávání (Bê, 2019, s. 182). Přesto v některých kontextech mohou ableistické ideály a normy mnohem silněji doléhat na lidi s nenormativním tělem/myslí, od nichž se v ableistické společnosti především očekává, že se přizpůsobí (srov. Thorneycroft a Asquith, 2019, s. 5).

Proti tomu nabízí teorie ableismu svou vlastní eticko-politickou vizi: je-li pro lidi s disabilitou obtížné, ne-li nemožné naplnit normativní očekávání založená na tělesné zdatnosti, je třeba prozkoumávat možnosti společenské transformace, jimiž se lze od těchto očekávání a z nich plynoucí újmy emancipovat. V konečném důsledku je totiž ableismus „druhem diskriminace ve prospěch tělesně způsobilých lidí“ (Campbell, 2009b, s. 23), která je nespravedlivá vůči těm konstruovaným jako nezpůsobilým.

Trestné činy z nenávisti pro postižení

Druhořadý status mají DTČN i v akademickém výzkumu (Sin, 2015, s. 193; Tyson et al., 2015). Co do počtu publikovaných knih a článků se sice situace v posledních letech začala zásadně měnit, stále však platí konstatování, že „[t]exty a evidence týkající se [DTČN] nejsou dosud tak rozsáhlé [jako v případě rasistických trestných činů z nenávisti]“ (Roulstone et al., 2011, s. 355). Jedním z přetrvávajících nedostatků je minimální pozornost věnovaná okolnostem, za nichž se postižení stalo chráněnou charakteristikou v protinenávisné legislativě. Takové studie jsou dostupné jen pro USA. Podle Gratteta a Jenness (2001, s. 676n) vstoupilo postižení do americké federální legislativy transpozicí z antidiskriminačního zákona. Oproti rase nebo sexuální orientaci tudíž jeho přijetí nebylo výsledkem lobbování komunitních organizací. Ve Velké Británii, na rozdíl od USA, nicméně organizace lidí s postižením sehrály klíčovou roli při praktickém používání protipředsudeč-

né právní úpravy (Tyson, 2020). Podle Sherryho (2013, s. 84n) počáteční nedůvěru v to, že se lidé s disabilitou stávají oběťmi trestných činů z nenávisti, rozptýlilo množství zvláště trýznivě provedených vražd (Quarmby, 2008). Po roce 2007 britské hnutí „odvyprávělo stovky příběhů o trestných činech z nenávisti, uspořádalo stovky veřejných shromáždění a spolupracovalo s policií na vytvoření regionálních jednotek pověřených řešením trestných činů z nenávisti páchaných pro postižení“ (Sherry, 2013, s. 85). Britské hnutí za práva lidí s postižením tedy významně napomohlo k tomu, aby se téma DTČN zviditelnilo, jejich oběti se je naučily rozpoznávat a oznamovat je nevládním organizacím či policii a trestní justice se o ně začala zajímat.

Z britského prostředí vzešla také iniciativa, aby se místo trestných činů z nenávisti páchaných pro postižení používal pojem „disablistické trestné činy z nenávisti“. Odůvodněno to bylo tak, že jasně deklaruje, že příčina napadení nevězí v tělesné jinakosti oběti, resp. její zranitelnosti (viz níže), nýbrž v předsudcích útočníka (např. Mason-Bish, 2013, s. 21; Tyson, 2020, s. 188–189). Thorneycroft a Asquith (2015, s. 419) podobně obhajují používání „disablistického násilí“ (*disablist violence*). S pojmem „ableistické trestné činy z nenávisti“ se v literatuře nesetkáme. To patrně souvisí s historickou provázaností konceptu trestných činů z nenávisti s ochranou práv minoritních skupin (Sherry, 2013, s. 82). Ableismus přenáší pozornost na kulturní ideologii a dominantní skupinu ve společnosti, a proto může být chápán jako nedostatečně specifický, pokud jde o artikulaci zájmů utlačovaných skupin. To však neznamená, že by jej v případě DTČN bylo možné pominout. Je-li předsudečné násilí podmíněno disablistickými předpoklady, má smysl se zabývat i ableismem, který je produkuje (Thorneycroft a Asquith, 2021, 2019, s. 4–5).

Jak by takové zabývání se ableismem mělo vypadat, prozatím nebylo na akademické ani praktické úrovni dostatečně zodpovězeno. V literatuře o DTČN se „ableismus“ vyskytuje jen výjimečně a zpravidla v tandemu s „disablismem“ (např. Roulstone, 2019; Thorneycroft a Asquith, 2021). Sherry a Neller (2016, s. 112) navrhovali zasadit DTČN do kontextu „širších mocenských systémů, které devalvuji a marginalizují lidi s disabilitou“, mezi něž řadí disablismus i ableismus. Zároveň tvrdili, že prozkoumání „ableistických sociálních dynamik, které obvykle probíhají pod povrchem a vytvářejí situace výsad nebo znevýhodnění, bezpečí nebo újmy, inkluze nebo exkluze“, je „často obtížnější“ než prozkoumání disablismu, který lze snadno zachytit na úrovni verbálních vyjádření (Sherry a Neller, 2016, s. 113). Ani v jejich souboru doporučení, jak bojovat s DTČN, ve vztahu k ableismu nic explicitně nezaznívá.

Thorneycroft a Asquith (2021) naproti tomu kladou disablistické násilí do kauzálního vztahu k normovaným představám a úzkostem tělesně zdatných/způsobilých lidí. Ve své studii vysvětlovali zesílené násilí na lidech s postižením v časech pandemie covidu-19 jako reakci na zvýšené obavy z vlastní zranitelnosti a závislosti na druhých. Protože se kdokoli může kdykoli stát tělesně znevýhodněným, mohou se někteří uchýlit k násilí jako k prostředku obrany před tímto představovaným scénářem:

Takové rozpoznání [skutečnosti, že se tělesně zdatní lidé mohou stát tělesně znevýhodněnými a nezpůsobilými] šokuje zdatné/ableistické tělo, a proto se musí od postiženého těla odvrátit, ignorovat jej, narušit jej nebo je vymazat ze svého zorného pole. Aby mohli bránit svou identitu, musí zdatné tělo negovat to nezdatné (Thorneycroft a Asquith, 2021, s. 147).

Tento výklad je v souladu s existenciálními teoriemi ableismu/disablismu, které zvýrazňují otázky strachu z nemohoucnosti, z možné „nákazy postižením“ a v konečném důsledku ze smrti (Nario-Redmond et al., 2019). Disablistické násilí tak není prosté ableismu; ableistické předpoklady mají vliv na páchání násilí, které se projevuje jako disablistické. Zároveň disablistické a ableistické násilí má své normotvorné důsledky. „Disablistické násilí obnovuje negativní předpoklady o postižení a lidech s postižením, kdežto ableistické násilí slouží k (re)produkování zdatného subjektu jako normy.“ (Thorneycroft, 2020, s. 93) Prozkoumání těchto kauzalit je výzvou pro další výzkum.

Ve zbývajících částech studie jsou analyzována čtyři témata, která přibližují především problematické aspekty spojené s aplikací konceptu DTČN a jejich kritickou reflexí.

Zranitelnost

Ztotožňování lidí s disabilitou se zranitelností v trestní politice je ve výzkumu DTČN reflektováno velmi kriticky. O výsadním postavení tohoto tématu svědčí mj. to, že se objevilo již v první studii o předsudečném napadání lidí s postižením (Waxman, 1991) a zájem o něj trvá dodnes (např. Roulstone 2019; Thorneycroft a Asquith, 2021). Taylor (2017, s. 217–218) považuje představu zranitelnosti lidí s disabilitou za „asi nejsilnější stereotyp týkající se lidí s postižením ve veřejné politice a lidovém diskurzu“, jdoucí ve stopách dlouhodobého vnímání těchto lidí jako objektů lítosti a paternalismu.

Thorneycroft (2017) shrnuje dosavadní kritiku zranitelnosti do dvou argumentů. Zaprvé, představa lidí s disabilitou jako *inherentně* zranitelných vede k přehlížení předsudečné pohnutky pachatele na straně orgánů trestněprávní kontroly, především policie. V důsledku toho je některým obětem DTČN odpírána potřebná pomoc, pachatelé nejsou potrestáni přiměřeně ke způsobené újmě, zesílené přítomností předsudečné pohnutky, a informace o prevalenci této kriminality jsou zásadně zkreslené.

Argument odhaluje pojmání zranitelnosti jako *příčiny* násilí na lidech s postižením, reflektující medicínský, esencialistický model postižení. Jestliže na ně pachatelé útočí proto, že nejsou s to se bránit, vytváří to dojem, že si za své napadení mohou sami. Kdyby zranitelní nebyli, pachatel by si je nevybral (Roulstone, 2019, s. 352). Nicméně zranitelnost a předsudečnost se jako pohnutky nutně nevylučují; mohou se doplňovat, přerůstat jedna v druhou nebo splývat (Quarm-

by, 2008, s. 34–35).⁸ Podle Waxman (1991, s. 191) je „nenávist primární příčinou a zranitelnost pouze poskytuje pachatelům příležitost k jejímu vyjádření. Obecně lidé, kteří jsou respektováni a považováni za rovnocenné, zneužívání nebývají.“

Druhý argument považuje ztotožňování lidí s disabilitou se zranitelností za problematické samo o sobě. Z hlediska sociálního modelu je představa o inherentní zranitelnosti lidí s postižením disablizující, porušující princip rovnosti na straně těchto lidí (Roulstone et al., 2011). Tato představa není zavádějící pouze proto, že kategorie „lidé s disabilitou“ zahrnuje značně heterogenní populaci a různé typy skutečného či domnělého tělesného postižení mohou zakládat různé podoby znevýhodnění, které je ve vztahu k pachateli vždy relativní a vstupují do něj další osobnostní a kontextové faktory (Sin et al., 2009, s. 14–17).

Problematická je tato představa rovněž proto, že rámování lidí s postižením jako „snadného cíle“ může upevňovat existující disablizující stereotypy. V tomto ohledu Roulstone a Sadique (2013, s. 31) poznamenali, že představa zranitelnosti, jakkoli může být zastávána v dobré víře, je součástí předsudků, které zakládají diskriminaci lidí s disabilitou. Jinými slovy, i kdyby byla zranitelnost v postižování DTČN konstruována pozitivně, lidem s postižením by to nepomohlo. Předsudky jsou stále předsudky a v tomto případě reprodukuji rozdělení lidí na ty „normální“ a ty „zranitelné“.

Podle Thorneycrofta (2017, s. 36–42) je však zranitelnost ve výzkumu DTČN chápána reduktivně. Kromě výše uvedené negativní koncepce existuje také ta pozitivní – ontologická. Pokud bude zranitelnost chápána nikoli jako stav určité skupiny lidí, nýbrž jako univerzální charakteristika, kterou sdílí všichni lidé, ať už považováni za tělesně způsobilé, nebo ne, a pokud budou přijata opatření ke snižování této sdílené zranitelnosti, může to naopak vést „k větší kolektivní zodpovědnosti a bezpečnosti“ (Thorneycroft, 2017, s. 37). Autor navrhuje dva způsoby, jak toho dosáhnout: buď koncept zranitelnosti úplně přestat používat, anebo se zaměřit na *situální zranitelnosti*, které nejsou aspektem určité kolektivní identity, ale vždy musejí být hodnoceny ve vztahu k určitému časoprostorovému kontextu, utvářenému psychologickými, emocionálními, tělesnými, ekonomickými, politickými a legálními faktory. Tento přístup by rovněž ukázal, že zranitelní v různé míře nejsou pouze lidé s postižením, nýbrž členové všech skupin ohrožených předsudečným násilím.

Neviditelnost

DTČN jsou v oficiálních statistikách významně podrepresentovány, a to i ve srovnání s jinými trestnými činy z nenávisti (Alhaboby et al., 2021; Macdonald et al., 2017; Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 490). Např. v USA v roce 2019 tvořily DTČN

⁸ Úřad pro demokratické instituce a lidská práva přímo deklaruje, že „chápání všech lidí s postižením jako zranitelných (...) je předsudečné“ (ODIHR, 2016, nestr.).

2 % trestných činů z nenávisti zaznamenaných policií, kdežto rasistické trestné činy 57,6 % (US Department of Justice, 2020). Podobné rozdíly jsou příznačné i pro další státy, evidují-li tuto trestnou činnost. V roce 2019 reportovalo DTČN pouze 15 členských států OBSE (ODIHR, 2019). Nejvíc jich registrovala Velká Británie, stále však jde o několiknásobně menší počet oproti odhadu z viktimologických šetření (8 469 vs. 52 000) (Home Office, 2018, s. 27). V českém šetření přesahovala míra neoznamovaných útoků 80 % (Walach et al., 2022). Globálně tak DTČN zůstávají těmi „celofánovými zločiny“, za které je měl Sherry (2003, s. 1) před téměř 20 lety: „Lidé jimi procházejí, hledí skrze ně, a přesto o nich nevědí.“⁹

Identifikováno bylo množství specifických důvodů neoznamování DTČN (Sin, 2013; Thorneycroft a Asquith, 2015). Lidé s disabilitou obecně čelí bariérám v jednání s policií, ať už jde o nepřístupnost policejních stanic, nedostupnost tlumočníků do znakového jazyka, nesrozumitelnost oznamovacího procesu, nebo o omezené dovednosti policistů jednat s lidmi s tělesným znevýhodněním. Policisté nemusejí brát oznamovatele z řad lidí s postižením vážně, mohou je považovat za „nespolehlivé“ a jejich tvrzení za „problematická“. To platí zvláště pro napadené s mentálním postižením a duševním onemocněním (Healy, 2022, s. 178n; McGowan a Elliott, 2019). Také mohou klást nevhodné otázky o postižení oznamovatelů či vůči nim vystupovat předsudečně, včetně tendence vnímat lidi s disabilitou spíše jako pachatele než jako oběti. Známý jsou rovněž případy agrese vůči lidem s postižením, z nichž některé skončily zvláště tragicky. Negativní zkušenosti s policií samy o sobě mohou posilovat neochotu oznamovat napadení na straně lidí s disabilitou.

Dále oznamování může bránit specifická povaha vztahu mezi napadeným a útočníkem (Sin, 2015, s. 200–201). Jelikož se oběti a pachatelé DTČN znají častěji než oběti a pachatelé trestných činů z nenávisti obecně, mohou se poškození více obávat odplaty, pokud by napadení nahlásili. Protože se lidé s postižením potýkají se sociálním vyloučením na mnoha úrovních, mohou v zájmu zachování stávajících sociálních vztahů tolerovat jednání, které by jiní netolerovali. Páchateli násilí lidé, na jejichž péči jsou napadení závislí, může oznamování bránit strach z institucionalizace či podobného omezení osobní svobody (Sherry, 2010, s. 77–78; Thomas, 2013, s. 142).

Na nižší míře oznamování se rovněž podílí normalizace DTČN. Na jedné straně je napadeným doporučováno jejich blízkými, aby si útoků nevšíмали a omezili příležitosti k setkání se s pachateli (Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 494). Na straně druhé, a částečně v důsledku uvedeného doporučení, mají sami lidé s disabilitou sklon vnímat své napadání jako běžnou součást svého života, jako něco, co mohou očekávat, ba něco, co si „zasloužili“ svou neopatrností (Richardson et al., 2016, s. 83). Tento přístup nejenže nespravedlivě přenáší zodpovědnost na oběti, ale také může útočníky utvrzovat v přesvědčení, že nedělají nic špatného a že ve svém jednání mohou beztrestně pokračovat (Sin, 2018, s. 330).

⁹ Jedná se o parafrázi textu písně „Mister Cellophane“ z filmu Chicago.

K nižšímu oznamování přispívá rovněž tendence nepojímat útoky na lidi s postižením jako trestnou činnost, ale pouze jako šikanu (*bullying*), zneužívání (*abuse*) či zanedbávání (*neglect*). Podle Sherryho (2010, s. 74–76) se to týká i závažných trestných činů, jako je znásilnění, fyzické napadení, krádež či vandalismus. Sin (2018, s. 323) neochotu připustit, že lidé s disabilitou bývají viktimizováni, glosoval řečnickou otázkou: „Kdo by to těm nebožákům dělal?“ Zvýznamnil tím vliv disablistických předsudků, které se rovněž promítají do zpochybňování skutečnosti, že lidé s disabilitou mohou být napadáni *předsudečně*. Výmluvná je v tomto ohledu Sherryho (2010, s. 26) zkušenost; během svého desetiletého výzkumu nejčastěji dostával otázku: „To opravdu někdo nenávidí lidi s postižením?“ Pochybnosti, či přímo odmítání možnosti předsudečného napadení bývají přítomné také u lidí s disabilitou. To však může souviset nejen s internalizovaným disablismem, ale též s neochotou být identifikován jako člověk s postižením, resp. člen stigmatizované skupiny (Sherry, 2010, s. 76).

Na nižší míře oznamování se pochopitelně podepisuje také neznalost či nedostatečná obeznámenost s konceptem trestných činů z nenávisti (Sin et al., 2009, s. 31). Někteří lidé s disabilitou mohou k označení předsudečného násilí používat jiné termíny, jako je „šikana“, „zneužívání“, „diskriminace“ nebo „stigma“ (srov. Burch, 2021, s. 88–90; Clement et al., 221). Jiní se zase neidentifikují s kategorií „postižení“, jako tomu je u některých lidí s duševním onemocněním nebo některých lidí používajících znakový jazyk. Část z nich nemá v důsledku poranění mozku či mentálního postižení kognitivní schopnosti k rozpoznání DTČN (Thornycroft a Asquith, 2015, s. 494).

Konečně je podreprezentování DTČN výsledkem špatné policejní praxe. Výše bylo zmíněno přehlížení předsudečné pohnutky ve prospěch představy o inherentní zranitelnosti lidí s disabilitou. Zaznamenáno však bylo také chápání DTČN jako „bezdůvodných“ či „bez motivu“ (Quarmby, 2008, s. 26–38). V případě výskytu více předsudečných pohnutek upřednostňování té netýkající se postižení (Macdonald et al., 2021; Sherry, 2010, s. 81) nebo nucení policií, aby si napadení vybrali pouze jednu z nich. Mason-Bish (2015, s. 24) popsala případ, kde se napadená identifikovala jako „postižená, gay a žena“, a přestože se domnívala, že při jejím napadení sehrály roli všechny tyto charakteristiky, policie to odmítla zohlednit.

Riziko

V návaznosti na koncept situační zranitelnosti vypracoval Sin (2014, s. 101) model sfér vlivu, který umožňuje „vysvětlit [DTČN] jako výsledek komplexních interakcí uvnitř a napříč různými sférami vlivu“. Model má podobu soustředných kružnic, v jejichž středu se nachází jedinec s disabilitou se svými specifickými charakteristikami, obklopený sférami jdoucími od rodiny, přátel a pečovatелů přes organizace lidí s postižením, policii, poskytovatele bydlení, zdravotnické

a pečovatelské organizace a jiné instituce až ke společenským postojům k lidem s disabilitou. Zranitelnost se ustavuje ve vzájemném působení individuálních a sociálních faktorů v určitém kontextu, jehož specifika pomáhá model objasnit utříděním faktorů do uvedených sfér, a jako takový je dobře využitelný i při strukturování této podkapitoly.

Charakteristiky lidí s postižením zahrnují sociodemografické, socioekonomické a další faktory. Z hlediska typu postižení patří mezi nejvíce ohrožené DTČN lidé s mentálním a duševním znevýhodněním (Emerson a Roulstone, 2014; Macdonald, 2015). Viditelnost tělesné jinakosti též sehrává svou roli (Sin et al. 2009, s. 17). Riziko předsudečné viktimizace zvyšuje nižší věk a nižší socioekonomický status. Naopak etnicita „White British“ riziko snižuje, a to zvláště v případě respondentů bez disability (Emerson a Roulstone, 2014). Zčásti to lze vysvětlit tím, že „pachatelé běžně cílí na lidi kvůli jejich více identitám“ (Macdonald et al., 2021, s. 6), a také v citované Emersonově a Roulstonově studii bylo postižení pouze jednou z identit, pro něž byli respondenti napadeni. Obecně je intersekcionalita ve výzkumu DTČN zatím spíše přehlížena (srov. Balderston, 2013a; Healy, 2022; McGowan a Elliott, 2019; Sherry, 2014), přestože může napadení pro více aspektů charakteristik dopady na napadené zhoršovat (Sin et al., 2009, s. 42), může se častěji vyskytovat mezi některými subpopulacemi (např. dle typu tělesné jinakosti či socioekonomického statusu) nebo může vést k zavádějícímu pojmu, že lidé s disabilitou nemohou být zároveň jiné než bílé barvy pleti či neheterosexuální orientace nebo genderově rozmanití (Sherry, 2013, s. 89, 83).

DTČN se dějí v určitém čase a prostoru. Dosavadní výzkum ukazuje, že lidé s postižením mohou být napadeni prakticky kdekoli (Burch, 2021, s. 127–157; Hall, 2018; Wilkin, 2020). Nicméně ve srovnání s oběťmi jiných trestných činů z nenávisti se častěji stávají oběť ve svých domovech či na univerzitních kampusech (McMahon et al., 2004, s. 70; srov. Sherry, 2010, s. 70–71; Williams a Tregidga, 2013, s. 109). Podle Iudiciho a Girolimetta (2020) některé geografické prostory zvyšují riziko páchaní DTČN. Zařízení, kde dochází k segregaci lidí s disabilitou, napomáhají ke vzniku násilí depersonalizací a omezováním aktérství klientů (Balderston, 2013b). Dále byly s častějším výskytem DTČN asociovány deprivované oblasti. V nich se často nachází sociální bydlení, na něž bývají lidé s postižením čelící mnohočetným formám znevýhodnění odkázáni. Koncentrace chudoby, malé dostupnosti pracovních míst a sociálních služeb, atmosféra vzájemného podezřívání a pocíťovaná neschopnost cokoli na výše uvedeném změnit pak vytvářejí sociální napětí, eskalující v násilí (Macdonald et al., 2017). Za rizikové lze považovat také prostředí internetu, už jenom proto, že umožňuje napadání lidí s postižením v míře a intenzitě, jež snadno předčí útoky v offline prostoru (Alhaboby et al., 2016).

Nejbližší okolí lidí s disabilitou představuje rizikový faktor ve dvou ohledech. Zaprvé, rodinní příslušníci, sousedé, kolegové a přátelé jsou mezi pachateli DTČN zastoupeni ve vyšší míře než v případě jiných trestných činů z nenávisti (Levin, 2013, s. 98). Podobně Williams a Tregidga (2013, s. 114) zjistili, že přeživší

DTČN byli ze všech kategorií předsudečně viktimizovaných nejčastěji napadeni někým, koho znali. I když toho o disablistických útočnících není mnoho známo (Tyson a Hall, 2015), značná pozornost byla věnována násilí tzv. přátel. Dokládá to etablování anglického pojmu *mate crime* pro označení této formy násilí, kdy pachatelé fingují přátelství, aby své oběti – nejčastěji lidi s mentálním postižením a autismem – mohli vykořisťovat (brát jim peníze či jiné věci, využívat jejich byty k bydlení či nelegální činnosti aj.) (např. Doherty, 2020; Forster a Pearson, 2020; Mc-Carthy, 2017; Thomas, 2013). Druhé riziko spočívá v nízké důvěře příbuzných ve svědectví napadených, pokud za pachatele označili profesionálního pečovatele. Sin (2014, s. 103) hodnotí tuto situaci, která usnadňuje opakování viktimizace, jako „zoufale běžnou“.

Na bagatelizování či ignorování DTČN se rovněž podílejí organizace, s nimiž napadení přicházejí do kontaktu. Ve Velké Británii vedlo opakované selhání policie a dalších institucí v řešení násilí na lidech s disabilitou k rozsáhlému vyšetřování vládní Komise pro rovnost a lidská práva, která identifikovala řadu problémů a navrhla množství nápravných opatření. Jedním z hlavních zjištění bylo, že policie nedokázala efektivně postupovat proti méně závažným, nicméně často se opakujícím útokům, které v důsledku nečinnosti nakonec vyústily v závažné trestné činy, zarážející svou brutalitou a mnohdy končící smrtí (Smith, 2015). Vyšetřování, společně s činností organizací lidí s postižením a medializací některých případů, přispělo k posílení zájmu státu o danou problematiku, a přestože se stále potýká s mnoha nedostatky, současný přístup si podle Tyson, Giannasiho a Halla (2015, s. 21) může v mezinárodním srovnání nárokovat status „nejlepší praxe“.

Postoje k lidem s disabilitou jsou ovlivňovány různými událostmi. V souvislosti s DTČN se výzkum soustředil zejména na politiku úsporných opatření britské vlády (Burch, 2018; Davies, 2020; Healy, 2020). Součástí neoliberálních reforem bylo omezování sociálních dávek, jejich příjemci byli stigmatizováni jako příživníci a podvodníci. Podle Burch (2018) vedla vládní rétorika o „zneužívání sociálních dávek“ k normalizaci disablismu ve veřejném diskurzu a dehumanizaci lidí s postižením. V analyzovaných internetových diskusích byli často stavěni do protikladu k „těžce pracujícím daňovým poplatníkům“, přičemž někteří diskutující navrhovali, aby lidé s postižením byli coby „parazitě na produktivní třídě“ připraveni nejen o dávky, ale i o své životy. Podobně Sherry a Amoatey (2020, s. 198–199) konstatovali, že „nenávistné projevy odrážejí mnohem širší předsudky o postižení a že tyto předsudky mají různé vrstvy, které všechny musejí být vzaty v potaz, mají-li být tyto zločiny řešeny“.

Intervence

Podstatná část výzkumu DTČN je politicky angažovaná. Ve Velké Británii byly první empirické výzkumy motivovány snahou o zviditelnění tohoto sociálního problému a systémových pochybení, která brání jeho efektivnímu řešení (Sin,

2018, s. 329). Sherry (2014, s. 54–55) svůj výzkumný projekt obdobně vysvětloval „zklamáním a naštváním z absence lidí s disabilitou v literatuře o trestných činech z nenávisti“ a poptávkou po začlenění „postižení“ do příslušné legislativy. Součástí diskuse o možných politických intervencích byla i reflexe konceptu trestných činů z nenávisti, která bude pojednána přednostně.

V literatuře lze identifikovat různé postoje vůči konceptu trestných činů z nenávisti. Vedle výše citovaného Sherryho (2014), který však svůj jednoznačně pozitivní náhled na užitečnost tohoto konceptu přehodnotil s odůvodněním, že protinenávisťná legislativa není dostatečně intersekcionální, zastávala většina autorů spíše pragmatický přístup. Např. Roulstone a Mason-Bish (2013, s. 2) hodnotili pojem „trestné činy z nenávisti“ jako „samozřejmě hluboce problematický“, zároveň jej však vnímali jako „užitečnou zkratku“, jež umožňuje prozkoumat různé formy násilí na lidech s postižením, potřeby obětí a způsoby posilování jejich práv, včetně využití protinenávisťné legislativy. Problematickost konceptu lze shrnout do následujících bodů:

1. nesrozumitelnost konceptu trestných činů z nenávisti širší společnosti, včetně lidí s disabilitou;
2. nutnost vystupovat jako člověk s postižením, tedy jako příslušník „jiné“, stigmatizované menšiny, před orgány trestněprávní kontroly, které se samy podílejí na útlaku lidí s disabilitou, i kdyby „jen“ neřešením jejich problémů;
3. konotace trestných činů z nenávisti s násilím páchaným zejména mladými lidmi bez vztahu k poškozeným;
4. odvádění pozornosti od nejčastějších forem násilí, jimž lidé s postižením čelí a které nemusejí být předsudečně motivovány;
5. vytváření „soupeření v utrpení“ v důsledku nedostatečně intersekcionálního přístupu k legislativnímu a institucionálnímu zakotvení konceptu trestných činů z nenávisti;
6. nedostatečné zohlednění strukturálních příčin disablistického násilí a sociálního kontextu, v němž se odehrává (Mason-Bish, 2013; Perry, 2013; Piggott, 2011; Shakespeare, 2014, s. 230–231; Sherry, 2013, s. 82; Sin et al., 2009, s. 31).

Společenské užívání konceptu trestných činů z nenávisti nepochybně může mít své stinné stránky a je nezbytné se jimi důkladně zabývat. Je však otázkou, zda se jedná o problémy nevyhnutelně vyplývající z konceptu samého, a tudíž nemožno být odstraněny např. reformou systému trestněprávní kontroly, společenskou osvětou a doplněním trestního práva dalšími formami intervence. V každém případě, ve zbytku této kapitoly budou představeny návrhy, které protinenávisťnou legislativu a účast systému trestněprávní kontroly na řešení disablistického násilí akceptují, nicméně požadují provedení zásadních změn k jejich efektivnímu nastavení.

Thorneycroft a Asquith (2015, s. 500–503) doporučují kombinovat trojici opatření. Zaprvé je nezbytné zvyšovat povědomí o konceptu trestných činů z nenávisti, a to zejména u lidí s disabilitou a jejich organizací a orgánů trestněprávní

kontroly. Zejména policisté by měli znát specifika DTČN a oplývat kulturními kompetencemi v jednání s lidmi s postižením. Součástí vzdělávání by mělo být rozpoznání DTČN a jeho předání policejní jednotce specializované na jeho vyšetřování. Zadruhé, pokud taková jednotka není zřízena, je žádoucí ji zřídit. Posledním opatřením je možnost využívat různé nepolicejní instituce, jako jsou denní stacionáře, poskytovatelé bydlení nebo zájmové organizace, k podání trestního oznámení. Toto opatření reflektuje nedůvěru v policii na straně lidí s disabilitou, nicméně zdá se až příliš zakotvené v anglosaském kontextu, aby mohlo být snadno přeneseno do zemí s tradicí kontinentálního práva.

Zapojení lidí s postižením je klíčové také pro Balderston (2013b, s. 178). Ve Velké Británii pomohl zviditelnit DTČN a aktivizovat činnost státních orgánů především aktivismus, výzkum a medializace vybraných případů. Tím však podle ní činnost občanské společnosti nekončí. Její role by měla spočívat v prevenci DTČN – v soustavné komunitní práci s různými skupinami obyvatelstva, v jejich propojování a snižování napětí. Jako užitečné vidí v tomto ohledu především využívání intersekcionálního přístupu, který má potenciál nabourávat hranice mezi jednotlivými skupinami. Podobně Sherry (2010, s. 119–130) navrhuje posilovat schopnost rozpoznat DTČN a adekvátně postupovat při jejich řešení, současně však požaduje orientovat se na prevenci v pečovatelských institucích a budování infrastruktury podpůrných služeb pro přeživší násilí ze strany pečovatelů.

Obecně je v literatuře patrná shoda na tom, že řešení problému DTČN musí být zasazeno do „neutuchajícího dlouhodobého úsilí o prosazení skutečné rovnosti zdravotně postižených“ (Sin, 2013, s. 162). Východiskem je rozpoznání DTČN jako součásti širšího strukturálního útlaču, jemuž jsou lidé s disabilitou vystaveni. Je-li nezbytnou podmínkou DTČN stigmatizace legitimizující sociální nerovnosti mezi lidmi s postižením a lidmi tělesně zdatnými, úsilí musí především směřovat do odstraňování disablismu a ableismu. S tím jde ruku v ruce zplnomocňování lidí s disabilitou, založené na snižování příjmových nerovností, zvyšování vzdělanosti, posilování samostatného a kvalitního bydlení a zajištění zdravotnických, pečovatelských, sociálních, právních a dalších služeb se zohledněním jejich specifických potřeb (Perry, 2013; Sherry, 2010, s. 129; Thorneycroft a Asquith, 2015, s. 502).

Závěr

Cílem této studie bylo představit výzkum v oblasti trestných činů z nenávisti, které jsou motivovány předsudky o lidech s postižením – jeden z dominantních přístupů ke studiu násilí na lidech s postižením. Jakmile byl osvětlen význam základních pojmů, analyzována byla čtveřice témat, jež lze považovat za jádro výzkumu DTČN. Výběr zranitelnosti, neviditelnosti, rizika a intervence reflektuje je skutečnost, že DTČN nejsou pouze výzkumným tématem, ale také sociálním

problémem, jehož řešení předpokládá značné politické odhodlání mnoha zainteresovaných aktérů. Nejedná se o výběr reprezentativní; pokrytí všech relevantních témat přesahuje rozsah věnovaný časopisecké studii, a tak např. důvody k oznamování viktimizace (Alhaboby et al., 2021; Sin, 2013) či dopady násilí na napadené (Burch, 2021; Vedeler et al., 2019; Williams a Tregidga, 2014) zůstaly stranou.

Ačkoli v posledním desetiletí významně přibýlo publikací o DTČN, výzkumná zjištění jsou stále poměrně limitovaná. Především se jen minimum studií zaměřuje na jiný než anglosaský kontext. Absence informací o existenci této specifické formy násilí nejenže může vyvolávat klamný dojem, že k ní nedochází, ale také ji ponechává nepotrestánu, což může podporovat její další páčání a tím i posilovat marginalizaci viktimizovaných. DTČN jsou jedním z mechanismů reprodukce meziskupinových nerovností. Má-li být napraveno porušování práv lidí s disabilitou, zahrnuje to i rozpoznání předsudečné pohnutky přítomné v části násilí na nich páchaném. První směr výzkumu tudíž představuje rozšíření studovaných národních kontextů za hranice anglosaského světa, kde se momentálně soustřeďuje naprostá většina badatelských aktivit. V českém kontextu se dosavadní výzkum DTČN zabíral zjišťováním prevalence, jejími následky, typem pachatele, mírou oznamování policii a faktory, které zvyšují riziko napadení (Walach et al., 2022, 2020). Na tyto kvantitativní studie by měly navázat studie kvalitativní, které umožní napadeným vyjádřit své zkušenosti vlastními slovy a v širších souvislostech.

Zjišťování prevalence DTČN a charakteristik viktimizace a obětí na kvantitativní i kvalitativní bázi by mělo být následováno výzkumem pachatelů. Sin (2018) a Hanisch (2015) vidí právě tuto reorientaci analytické pozornosti na pachatelovo prožívání útoku na lidi s postižením a důvodů, které jej k tomu vedou, jako zásadní. Posun od viktimologie ke kriminologii vnímají rovněž jako součást snahy o vyvážení pozornosti dosud věnované zejména obětem a jejich utrpení, kterou považují za eticky žádoucí (ve smyslu badatelského nepřetěžování jedné skupiny na úkor druhé).

V této souvislosti se jako potřebné jeví prozkoumání specifických způsobů, jimiž se široce sdílené disablistické a ableistické postoje překlápí do interakce nejen pachatele a oběti, ale též dalších aktérů, včetně příbuzných a partnerů, přátel, pečovatелů a osobních asistentů, poskytovatelů bydlení, sociálních pracovníků a orgánů trestněprávní kontroly. Zejména se jako potřebné jeví zkoumání toho, jak jsou disablistické a ableistické normy reprodukovány v rámci běžného chodu institucí, jako je např. policie. Neschopnost rozpoznat různé formy postižení, zejména na mentální úrovni, může vést policisty k užití životu nebezpečných praktik (Vitale, 2017). Více objasněna by měla být rovněž role ableismu v páčání disablistického násilí (Thorneycroft a Asquith, 2021).

Konečně je akutní nedostatek výzkumů zabývajících se efektivitou různých intervencí ve prospěch postihování a prevence DTČN (srov. Mikton et al., 2014). Výzkum v této oblasti by měl vycházet ze základního principu hnutí za práva

lidí s disabilitou „Nic o nás bez nás“ a zapojovat tuto cílovou skupinu nejen coby příjemce daných opatření, ale též jako konzultanty opatření mířících primárně na jiné aktéry, jako je např. policie. Intervence budou efektivní pouze tehdy, budou-li reflektovat reálné potřeby zúčastněných aktérů.

VÁCLAV WALACH působí na katedře sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. V organizaci In IUSTITIA vede výzkumné oddělení. Vystudoval postgraduální obor politologie se zaměřením na bezpečnostní a strategická studia. Odborně se zajímá o témata kriminality, bezpečnosti, bydlení a sociálního vyloučení. Je autorem několika kolektivních monografií a odborných studií.

ORCID: 0000-0003-2643-7633

Literatura

- Alhaboby, Z. A., al-Khateeb, H. M., Barnes, J. a Short, E. (2016). 'The Language is Disgusting and They Refer to My Disability': The Cyberharassment of Disabled People. *Disability & Society*, 31(8), 1138–1143. <https://doi.org/10.1080/09687599.2016.1235313>
- Alhaboby, Z. A., Barnes, J., Evans, H. a Short, E. (2019). Cyber-victimization of People with Chronic Conditions and Disabilities: A Systematic Review of Scope and Impact. *Trauma, Violence & Abuse*, 20(3), 398–415. <https://doi.org/10.1177/1524838017717743>
- Alhaboby, Z. A., al-Khateeb, H. M., Barnes, J., Jahankhani, H., Pitchford, M., Conradie, L. a Short, E. (2021). Cyber-disability Hate Cases in the UK: The Documentation by the Police and Potential Barriers to Reporting. In H. Jahankhani, A. Jamal a S. Lawson (eds.), *Cybersecurity, Privacy and Freedom Protection in the Connected World* (s. 123–133). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68534-8_8
- Balderston, S. (2013a). Victimized Again? Intersectionality and Injustice in Disabled Women's Lives after Hate Crime and Rape. *Advances in Gender Research*, 18(Part A), 17–51. [https://doi.org/10.1108/S1529-2126\(2013\)000018A005](https://doi.org/10.1108/S1529-2126(2013)000018A005)
- Balderston, S. (2013b). After Disablist Hate Crime: Which Interventions Really Work to Resist Victimhood and Build Resilience with Survivors. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 177–192). Routledge.
- Barnes, C. (2010). A Brief History of Discrimination and Disabled People. In L. J. Davies (ed.), *The Disability Studies Reader* (s. 20–32). Routledge.
- Barnes, C. (2020). Understanding the Social Model of Disability: Past, Present and Future. In N. Watson a S. Vehmas (eds.), *Routledge Handbook of Disability Studies* (2nd ed.) (Pp. 14–31). Routledge.
- Bê, A. (2019). Ableism and Disablism in Higher Education: The Case of Two Students Living with Chronic Illnesses. *ALTER, European Journal of Disability Research*, 13(3), 179–191. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2019.03.004>
- Borowska-Beszta, B. (2020). Amputation of Disability as Hate Speech Pattern in Poland. In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 166–175). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-11>

- Burch, L. (2018). 'You Are a Parasite on the Productive Classes': Online Disablist Hate Speech in Austere Times. *Disability & Society*, 33(3), 392–415. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1411250>
- Burch, L. (2021). *Understanding Disability and Everyday Hate*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-86818-5>
- Campbell, F. K. (2009a). *Contours of Ableism. The Production of Disability and Abledness*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230245181>
- Campbell, F. K. (2009b). Disability Harms: Exploring Internalized Ableism. In C. A. Marshall, E. Kendall, M. E. Banks a R. M. S. Gover (eds.), *Disabilities: Insights from Across Fields and around the World. Volume 1. The Experience: Definitions, Causes, and Consequences* (s. 19–33). Praeger Publishers.
- Clement, S., Brohan, E., Sayce, L., Pool, J. a Thornicroft, G. (2011). Disability Hate Crime and Targeted Violence and Hostility: A Mental Health and Discrimination Perspective. *Journal of Mental Health*, 20, 219–225. <https://doi.org/10.3109/09638237.2011.579645>
- Dammeyer, J. a Chapman, M. (2018). A National Survey on Violence and Discrimination among People with Disabilities. *BMC Public Health*, 18(article no. 355). <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5277-0>
- Davies, L. (2020). Disability under Austerity. Do Some Forms of Political Rhetoric Constitute Disability Hate Speech? In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 176–187). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-12>
- Doherty, G. (2020). Prejudice, Friendship and the Abuse of Disabled People: An Exploration into the Concept of Exploitative Familiarity ('Mate Crime'). *Disability & Society*, 35(9), 1457–1482. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1688646>
- Dwyer, P. (2022). *Violence. A Very Short Introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198831730.001.0001>
- Emerson, E. a Roulstone, A. (2014). Developing an Evidence Base for Violent and Disablist Hate Crime in Britain: Findings from the Life Opportunities Survey. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(17), 3086–3104. <https://doi.org/10.1177/0886260514534524>
- Fetzer, M. D. a Pezzella, F. S. (2019). The Nature of Bias Crime Injuries: A Comparative Analysis of Physical and Psychological Victimization Affects. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(18), 3864–3887. <https://doi.org/10.1177/0886260516672940>
- Forster, S. a Pearson, A. (2020). 'Bullies Tend to be Obvious': Autistic Adults Perceptions of Friendship and the Concept of 'Mate Crime'. *Disability & Society*, 35(7), 1103–1123. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1680347>
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights). (2015). *Equal Protection for All Victims of Hate Crime – the Case of People with Disabilities*. Publications Office for the European Union.
- Garland, J. a Chakraborti, N. (2012). Divided by a Common Concept? Assessing the Implications of Different Conceptualizations of Hate Crime in the European Union. *European Journal of Criminology*, 9(1), 38–51. <https://doi.org/10.1177/1477370811421645>
- Garland, J. a Funnell, C. (2016). Defining Hate Crime Internationally: Issues and Conundrums. Pp. 15–30 in J. Schweppe a M. Walters (eds.). *The Globalisation of Hate. Internationalising Hate Crime?* Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198785668.003.0002>
- Giannasi, P. (2015). The Narrative for Change: How Disability Became Included in UK Hate Crime Policy. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime. A Multidisciplinary Guide* (s. 54–68). Jessica Kingsley.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*. Sage Publications.

- Goodley, D. (2014). *Dis/ability Studies: Theorising Disablism and Ableism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203366974>
- Goodley, K. a Runswick-Cole, K. (2011). The Violence of Disablism. *Sociology of Health & Illness*, 33(4), 602–617. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2010.01302.x>
- Grattet, R. a Jenness, V. (2001). Examining the Boundaries of Hate Crime Law: Disabilities and the Dilemma of Difference. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 91(3), 653–698. <https://doi.org/10.2307/1144301>
- Hague, G., Thiara, R. a Mullender, A. (2011). Disabled Women and Domestic Violence: Making the Links, a National UK Study. *Psychiatry, Psychology and Law*, 18(1), 117–136. <https://doi.org/10.1080/13218719.2010.509040>
- Hall, E. (2018). A Critical Geography of Disability Hate Crime. *Area*, 51(2), 249–256. <https://doi.org/10.1111/area.12455>
- Hall, N. (2013). *Hate Crime* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781843926221>
- Hall, N. (2015). Understanding Hate Crimes: Sociological and Criminological Perspectives. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 69–80). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-7>
- Hanisch, H. (2015). How to Understand Violence against Disabled People. In T. Shakespeare (ed.), *Disability Research Today. International Perspectives* (s. 93–111). Routledge.
- Hardy, S. a Chakraborti, N. (2018). Hate Crimes. In P. Carlen a L. A. França (eds.), *Alternative Criminologies* (s. 252–267). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315158662-16>
- Hartmann, E. (2017). Violence: Constructing an Emerging Field of Sociology. *International Journal of Conflict and Violence*, 11, 1–9. <https://doi.org/10.4119/UNIBI/ijcv.623>
- Healy, J. C. (2020). ‘It Spreads Like a Creeping Disease’: Experiences of Victims of Disability Hate Crimes in Austerity Britain. *Disability & Society*, 35(2), 176–200. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1624151>
- Healy, J. (2022). An Exposition of Sexual Violence as a Method of Disablist Hate Crime. In I. Zempi a J. Smith (eds.), *Misogyny as Hate Crime* (s. 178–194). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003023722-9>
- Holness, W. (2021). Hate Crime Based on Disability in South Africa: Lessons for Law Reform. *SA Crime Quarterly*, 20(70), 1–15. <https://doi.org/10.17159/2413-3108/2021/vn70a5597>
- Home Office. (2018). *Hate Crime, England and Wales, 2017/18*. Home Office.
- Hughes, K., Bellis, M. A., Jones, L., Wood, S., Bates, G., Eckley, L., ... A. Officer. (2012). Prevalence and Risk of Violence against Adults with Disabilities: A Systematic Review and Meta-analysis of Observational Studies. *The Lancet*, 379(9826), 1621–1629. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)61851-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)61851-5)
- Chakraborti, N. (2010). Crimes against the ‘Other’: Conceptual, Operational and Empirical Challenges for Hate Studies. *Journal of Hate Studies*, 8(1), 9–28. <https://doi.org/10.33972/jhs.66>
- Chakraborti, N. (2015). Framing the Boundaries of Hate Crime. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 13–23). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-2>
- Chakraborti, N. a Garland, J. (2015). *Hate Crime-impact, Causes and Responses* (2nd ed.). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781473918108>
- Iudici, A. a Girolimetto, R. (2020). The Role of Public Places in Disability Hate Crimes (DHCs). In V. Ceccato a M. K. Nalla (eds.), *Crime and Fear in Public Places* (s. 125–141). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429352775-8>

- Jenness, V. a Grattet, R. (2004). *Making Hate a Crime: From Social Movement to Law Enforcement*. Russell Sage Publications.
- Jones, L., Bellis, M. A., Wood, S., Hughes, K., McCoy, E., Eckley, L., ... A. Officer. (2012). Prevalence and Risk of Violence against Children with Disabilities: A Systematic Review and Meta-analysis of Observational Studies. *The Lancet*, 380(9845), 899–907. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60692-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60692-8)
- Kalibová, K. (2017). *Trestná činnost z nenávisti de lege lata a de lege ferenda – některé hmotněprávní aspekty* [Disertační práce]. Masarykova univerzita.
- Kodymová, P. a Vlčko, P. (2014). Probace a domácí násilí na jedincích se zdravotním postižením. *Fórum sociální práce*, 1(2), 88–94.
- Kolářová, K. (2012). Tělesná jinakost, ne/způsobilost, 'postižení', hendikep... K politice překladu a tereotickému vymezení pojmů. In K. Kolářová (ed.), *Jinakost – postižení – kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu* (s. 41–63). Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolářová, K. (2014). (Ne)přizpůsobení krizi, nezpůsobilí občanství? „Postižení“ a „rasa“ v diskurzích krize. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 15(2), 48–60. <https://doi.org/10.13060/12130028.2014.15.2.130>
- Kolářová, K. a Herza, F. (2019). Ne/způsobilost jako nová kategorie sociálních věd. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 55(5), 549–559.
- Kolářová, K. a Herza, F. (2021). Engineering Socialist Integration in the Age of Normalisation: Roma and People with Disabilities as Objects of Care in Socialist Czechoslovakia. In K. Kolářová a M. Winkler (eds.), *Re/imaginings of Disability in State Socialism. Visions, Promises, Frustrations* (s. 167–214). Campus Verlag.
- Krhutová, L. a Sochor, T. (2012). *Zpráva o výsledcích dotazníkového šetření: Projevy a formy diskriminace osob se zdravotním postižením*. Národní rada osob se zdravotním postižením ČR.
- Krnjacki, L., Emerson, E., Llewellyn, G. a Kavanagh, A. M. (2016). Prevalence and Risk of Violence against People with and without Disabilities: Findings from an Australian Population Based Study. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 40(1), 16–21. <https://doi.org/10.1111/1753-6405.12498>
- Krook, M. L. (2020). *Violence against Women in Politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190088460.001.0001>
- KVOP (Kancelář veřejného ochránce práv). (2020). *Jak mluvit a psát o lidech a s lidmi s postižením*. Veřejný ochránce práv.
- Levin, J. (2013). Disablist Violence in the US: Unacknowledged Hate Crime. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 95–105). Routledge.
- Macdonald, S. (2015). 'Community Fear and Harassment': Learning Difficulties and Hate Crime Incidents in the North-east of England. *Disability & Society*, 30(3), 353–367. <https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1009000>
- Macdonald, S. J., Donovan, C. a Clayton, J. (2017). The Disability Bias: Understanding the Context of Hate in Comparison with Other Minority Populations. *Disability & Society*, 32(4), 483–499. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1304206>
- Macdonald, S., Donova, C. a Clayton, J. (2021). 'I May Be Left with No Choice but to End My Torment': Disability and Intersectionalities of Hate Crime. *Disability & Society*, online first. <https://doi.org/10.1080/09687599.2021.1928480>
- Mailhot Amborski, A., Bussieres, E., Vaillancourt-Morel, M. a Joyal, C. C. (2021). Sexual Violence against Persons with Disabilities: A Meta-analysis. *Trauma, Violence & Abuse*, online first. <https://doi.org/10.1177/1524838021995975>
- Mason-Bish, H. (2013). Conceptual Issues in the Construction of Disability Hate Crime. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 11–24). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-3>

- Mason-Bish, H. (2015). Beyond the Silo: Rethinking Hate Crime and Intersectionality. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 24–33). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203578988-3>
- Mason-Bish, H. (2018). Creating Ideal Victims in Hate Crime Policy. In M. Duggan (ed.), *Revisiting the 'Ideal Victim': Developments in Critical Victimology* (s. 43–62). Policy Press. <https://doi.org/10.46692/9781447339151.006>
- McCarthy, M. (2017). 'What Kind of Abuse is Him Spitting in My Food?': Reflections on the Similarities between Disability Hate Crime, So-called 'Mate' Crime and Domestic Violence against Women with Intellectual Disabilities. *Disability & Society*, 32(4), 595–600. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1301854>
- McDevitt, J. a Iwama, J. A. (2016). Challenges in Measuring and Understanding Hate Crime. In B. M. Huebner, T. S. Bynum (eds.), *The Handbook of Measurement Issues in Criminology and Criminal Justice* (s. 131–155). John Wiley & Sons.
<https://doi.org/10.1002/9781118868799.ch7>
- McGowan, J. a Elliott, K. (2019). Targeted Violence Perpetrated against Women with Disability by Neighbours and Community Members. *Women's Studies International Forum*, 76(102270). <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2019.102270>
- McMahon, B. T., West, S. L., Lewis, A. N., Armstrong, A. J., a Conway, J. P. (2004). Hate Crimes and Disability in America. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 47(2), 66–75.
<https://doi.org/10.1177/00343552030470020101>
- Mikton, C., Maguire, H. a Shakespeare, T. (2014). A Systematic Review of the Effectiveness of Interventions to Prevent and Respond to Violence against Persons with Disabilities. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(17), 3207–3226.
<https://doi.org/10.1177/0886260514534530>
- Miller, P., Parker, S. a Gillinson, S. (2004). *Disablism. How to Tackle the Last Prejudice*. Demos.
- Mostert, M. P. (2020). Stereotypes Fomenting Hate: Perceptions, Stigma, and Real-world Consequences for Africans with Disabilities. In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 150–165). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-10>
- Nario-Redmond, M. (2020). *Ableism: The Causes and Consequences of Disability Prejudices*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119142140>
- Nario-Redmond, M., Kemerling, A. a Silverman, A. (2019). Hostile, Benevolent, and Ambivalent Ableism: Contemporary Manifestations. *Journal of Social Issues*, 75(3), 726–756. <https://doi.org/10.1111/josi.12337>
- Nixon, J. (2009). Domestic Violence and Women with Disabilities: Locating the Issue on the Periphery of Social Movements. *Disability & Society*, 24(1), 77–89.
<https://doi.org/10.1080/09687590802535709>
- Novosad, L. (2001). Formy a zdroje násilí páchaného na lidech s postižením. *Speciální pedagogika*, 11(3), 137–142.
- ODIHR (Office for Democratic Institutions and Human Rights). (2016, 19. prosince). *Hate Crime against People with Disabilities*. OSCE.org. Staženo 19. prosince 2022 z <https://www.osce.org/odihr/hate-crime-against-people-with-disabilities>.
- ODIHR. (2019, 11. ledna). *Hate Crime Data Now Available!* OSCE.org. Staženo 11. ledna 2023 z <https://hatecrime.osce.org/disability-hate-crime?year=2019>
- Osman, R. a Porkertová, H. (2020). 'Upoután vozíkový': absence zdvořilé nevšímavosti jako bariéra při pohybu prostorem uživatelů a uživatelék elektrických vozíků. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 56(1), 85–107.
<https://doi.org/10.13060/csr.2020.004>
- Perry, B. (2001). *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203905135>

- Perry, B. (2009). The Sociology of Hate: Theoretical Approaches. In B. Levin (ed.), *Hate Crimes Volume I: Understanding and Defining Hate Crime* (s. 55–76). Praeger.
- Perry, B. (2015). Exploring the Community Impacts of Hate Crime. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 47–58). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-5>
- Perry, J. (2013). The Wrong War? Critically Examining the ‘Fight against Disability Hate Crime’. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 40–51). Routledge.
- Perry, J. (2016). A Shared Global Perspective on Hate Crime? *Criminal Justice Policy Review*, 27(6), 610–626. <https://doi.org/10.1177/0887403415601473>
- Peršak, N. (2022). Criminalising Hate Crime and Hate Speech at EU Level: Extending the List of Eurocrimes under Article 83(1) TFEU. *Criminal Law Forum*, 33(2), 85–119. <https://doi.org/10.1007/s10609-022-09440-w>
- Piggott, L. (2011). Prosecuting Disability Hate Crime: A Disabling Solution? *People, Place & Policy Online*, 5(1), 25–34. <https://doi.org/10.3351/ppp.0005.0001.0003>
- Poposka, Ž. (2017). Hate Crime on Ground of Disability – Macedonian Case. In *Conference on Hate Crimes in South-East Europe, Sarajevo, 8 November 2016* (s. 117–134). University of Sarajevo.
- Porkertová, H. (2021). ‘Almost Equal’: Confronting Norms and Normality in Experiencing Visual Disability. *Critical Sociology*, 47(7–8), 1331–1347. <https://doi.org/10.1177/0896920520945364>
- Quarmby, K. (2008). *Getting Away with Murder. Disabled People’s Experiences of Hate Crime in the UK*. Scope.
- Ralph, S., Capewell, C. a Bonnet, E. (2016). Disability Hate Crime: Persecuted for Difference. *British Journal of Special Education*, 43(3), 215–232. <https://doi.org/10.1111/1467-8578.12139>
- Reeve, D. (2020). Psycho-emotional Disablism: The Missing Link? In N. Watson a S. Vehmas (eds.), *Routledge Handbook of Disability Studies* (2nd ed.) (s. 102–116). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429430817-8>
- Richardson, L., Beadle-Brown, J., Bradshaw, J., Guest, C., Malovic, A. a Himmerich, J. (2016). ‘I Felt that I Deserved It’—Experiences and Implications of Disability Hate Crime. *Tizard Learning Disability Review*, 21(2), 80–88. <https://doi.org/10.1108/TLDR-03-2015-0010>
- Roulstone, A. (2019). Disabled People, Hate Crime and Citizenship. In B. Watermayer, J. McKenzie a L. Swartz (eds.), *The Palgrave Handbook of Disability and Citizenship in the Global South* (s. 339–358). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-74675-3_23
- Roulstone, A. a Mason-Bish, H. (2013). Disability, Hate Crime and Violence. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 1–7). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203104460>
- Roulstone, A. a Sadique, K. (2013). Vulnerable to Misinterpretation: Disabled People, ‘Vulnerability’, Hate Crime and the Fight for Legal Recognition. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 11–24). Routledge.
- Roulstone, A., Thomas, P. a Balderston, S. (2011). Between Hate and Vulnerability: Unpacking the British Criminal Justice System’s Construction of Disablist Hate Crime. *Disability & Society*, 26(3), 351–364. <https://doi.org/10.1080/09687599.2011.560418>
- Schweppe, J. (2021). What Is a Hate Crime? *Cogent Social Sciences*, 7(1), 1902643. <https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1902643>
- Schweppe, J. a Walters, M. A. (eds.). (2016). *The Globalization of Hate. Internationalizing Hate Crime?* Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198785668.001.0001>

- Shakespeare, T. (2014). *Disability Rights and Wrongs Revisited* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315887456>
- Sherry, M. (2003). *Don't Ask, Tell or Respond: Silent Acceptance of Disability Hate Crimes*. Disabled Women's Network Ontario.
- Sherry, M. (2010). *Disability Hate Crimes: Does Anyone Really Hate Disabled People?* Ashgate.
- Sherry, M. (2013). International Perspectives on Disability Hate Crime. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (Pp. 80–91). Routledge. [https://doi.org/10.1108/S1529-2126\(2013\)000018A006](https://doi.org/10.1108/S1529-2126(2013)000018A006)
- Sherry, M. (2014). Feminist Reflections on Disability Hate Crime. *Gendered Perspectives on Conflict and Violence: Part A*, 18A, 53–66. [https://doi.org/10.1108/S1529-2126\(2013\)000018A006](https://doi.org/10.1108/S1529-2126(2013)000018A006)
- Sherry, M. a Neller, A. (2016). Intellectual Disability, Stigma, and Hate Crimes. In K. Scior a S. Werner (eds.), *Intellectual Disability and Stigma. Stepping Out of the Margins* (s. 111–126). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-52499-7_8
- Sherry, M. a Amoate, S. (2020). Hate Speech by Carers. Exploring an Australian Case. In M. Sherry, T. Olsen, J. Solstad Vedeler a J. Eriksen (eds.), *Disability Hate Speech. Social, Cultural and Political Contexts* (s. 188–204). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201813-13>
- Sin, C. H. (2013). Making Disablist Hate Crime Visible: Addressing the Challenges of Improving Reporting. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 147–165). Routledge.
- Sin, C. H. (2014). Using a 'Layers of Influence' Model to Understand the Interaction of Research, Policy and Practice in Relation to Disablist Hate Crime. In N. Chakraborti, J. Garland (eds.), *Responding to Hate Crime: The Case for Connecting Policy and Research* (s. 99–112). Bristol University Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447308768.003.0008>
- Sin, C. H. (2015). Hate Crime against People with Disabilities. In N. Hall, A. Corb, P. Giannasi a J. G. D. Grieve (eds.), *The Routledge International Handbook on Hate Crime* (s. 193–206). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203578988-17>
- Sin, C. H. (2018). Researching Hate Crime against Disabled People – Working through Ethical Considerations when the 'Personal Is Political'. In R. Iphofen a M. Tolich (eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research Ethics* (s. 322–338). Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781526435446.n22>
- Sin, C. H., Hedges, A., Cook, C., Mguni, N. a Comber, N. (2009). *Disabled People's Experience of Targeted Violence and Hostility*. Office for Public Management.
- Sležková, A. a Pastorek, Š. (2022). *Hlasý pro spravedlnost: Oběti trestných činů s postižením v České republice*. Fórum pro lidská práva.
- Smith, M. (2015). Disability Hate Crime – A Call for Action. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime: A Multidisciplinary Guide* (s. 36–53). Jessica Kingsley.
- Strnadová, I. (2015). 'My Sister Won't Let Me.' Issues of Control over One's Own Life as Experienced by Older Women with Intellectual Disabilities. In T. Shakespeare (ed.), *Disability Research Today. International Perspectives* (s. 166–181). Routledge.
- Swain, J., French, S. a Cameron, C. (2003). *Controversial Issues in a Disabling Society*. Open University Press.
- Synek, M. (2018). Perfect Etiquette: On Diplomatically Arguing with Members. *Medicine Anthropology Theory*, 5(1), 25–49. <https://doi.org/10.17157/mat.5.1.500>
- Šumskienė, E. (2017). Disability Hate Crime: The Overlooked Consequence of the Deinstitutionalization of Care. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 15(1), 70–79. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2017.15.10810>

- Taylor, S. (2017). The Challenges of Disablist Hate Crime. In A. Haynes, J. Schweppe a S. Taylor (eds.), *Critical Perspectives on Hate Crime. Contributions from the Island of Ireland* (s. 209–232). Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-52667-0_11
- Temple, J. B., H. Wong., A. Ferdinand, S. Avery, Y. Paradies, M. Kelaher. (2020). „Physical Violence and Violent Threats Reported by Aboriginal and Torres Strait Islander People with a Disability: Cross Sectional Evidence from a Nationally Representative Survey.“ *BMC Public Health* 20, 1752, <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09684-4>.
- Thomas, C. (1999). *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability*. Open University Press.
- Thomas, P. (2013). Hate Crime or Mate Crime? Disablist Hostility, Contempt and Ridicule. In A. Roulstone a H. Mason-Bish (eds.), *Disability, Hate Crime and Violence* (s. 135–146). Routledge.
- Thorneycroft, R. (2017). Problematising and Reconceptualising ‘Vulnerability’ in the Context of Disablist Violence. In N. L. Asquith, I. Barthowiak-Théron a K. A. Roberts (eds.), *Policing Encounters with Vulnerability* (Pp. 27–45). Palgrave Macmillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-51228-0_2
- Thorneycroft, R. (2020). *Reimagining Disablist and Ableist Violence as Abjection*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429347887>
- Thorneycroft, R. a Asquith, N. L. (2015). The Dark Figure of Disablist Violence. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 54(5), 489–507.
<https://doi.org/10.1111/hojo.12147>
- Thorneycroft, R. a Asquith, N. L. (2019). Crippling Criminology. *Theoretical Criminology*, online first. <https://doi.org/10.1177/1362480619877697>
- Thorneycroft, R. a Asquith, N. L. (2021). Unexceptional Violence in Exceptional Times: Disablist and Ableist Violence during the COVID-19 Pandemic. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 10(2), 140–155.
<https://doi.org/10.5204/ijcsd.1743>
- Tyson, J. (2020). Disablist Hate Crime: A Scar on the Conscience of the Criminal Justice System? In J. Tapley a P. Davies (eds.), *Victimology. Research, Policy and Activism* (s. 185–212). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42288-2_8
- Tyson, J., Giannasi, P. a Hall, N. (2015). Johnny Come Lately? The International and Domestic Policy Context of Disability Hate Crime. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime: A Multidisciplinary Guide* (s. 20–35). Jessica Kingsley.
- Tyson, J. a Hall, N. (2015). Perpetrators of Disability Hate Crime. In R. Shah a P. Giannasi (eds.), *Tackling Disability Discrimination and Disability Hate Crime: A Multidisciplinary Guide* (s. 69–87). Jessica Kingsley.
- US Department of Justice. (2020). *FBI Releases 2019 Hate Crime Statistics*. Justice.gov
 Staženo 20. července 2021 z <https://www.justice.gov/hatecrimes/hate-crime-statistics>
- Vedeler, J. S., Olsen, T. a Eriksen, J. (2019). Hate Speech Harms: A Social Justice Discussion od Disabled Norwegians’ Experiences. *Disability & Society*, 34(3), 368–383.
<https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1515723>
- Vitale, A. (2017). *End of Policing*. Verso.
- Walach, V., Petruželka, B. a Kalibová, K. (2020). *Násilí a předsudečné násilí proti lidem se zdravotním postižením z pohledu organizací pracujících s touto cílovou skupinou*. In IUSTITIA.
- Walach, V., Petruželka, B. a Kalibová, K. (2022). *Zkušenosti lidí se zdravotním postižením s násilím a předsudečným násilím. Factsheet z kvantitativního výzkumu*. In IUSTITIA.
- Walby, S. (2012). Violence and Society: Introduction to an Emerging Field of Sociology. *Current Sociology*, 61(2), 95–111. <https://doi.org/10.1177/0011392112456478>

- Waxman, B. F. (1991). Hatred: The Unacknowledged Dimension in Violence against Disabled People. *Sexuality and Disability*, 9(3), 185–199. <https://doi.org/10.1007/BF01102392>
- Wilkin, D. (2020). *Disability Hate Crime. Experiences of Everyday Hostility on Public Transport*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28726-9>
- Williams, M. a Tregidga, J. (2013). *Time for Justice*. Race Equality First, Cardiff University.
- Williams, M. a Tregidga, J. (2014). Hate Crime Victimization in Wales: Psychological and Physical Impacts across Seven Hate Crime Victim Types. *British Journal of Criminology*, 54, 946–967. <https://doi.org/10.1093/bjc/azu043>

Masarykova univerzita vydala

METODICKÁ PŘÍRUČKA PARTICIPATIVNÍHO BYDLENÍ

Malý Blažek, Jan, Jana Kubcová,
Tomáš Hoření Samec, Anna Vinklárková,
Lukáš Houser (eds.)

Participativní bydlení znamená, že na přípravě projektu bydlení nebo jeho části, na investici, případně na správě bydlení spolupracují obyvatelé. Existuje řada důvodů, proč obyvatelé vstupují do projektů participativního bydlení: reakce

na snižující se dostupnost bydlení, snaha zlepšovat kvalitu bydlení a jeho architektonickou podobu, zvyšování odolnosti vůči klimatické krizi či snaha zkvalitnit sousedské vztahy. Spoluprací a koordinací domácností se proměňují vztahy ve výstavbě a správě bydlení. Obyvatelé nejsou v této situaci pasivními příjemci obecní politiky bydlení, ani individuální nezávislé domácnosti, které svou situaci v otázce bydlení řeší pouze na trhu s bydlením. Tato metodika je představuje jako aktéry výstavby a správy bydlení, jako sousedy a jako přirozené partnery obce. Jejím cílem je nastítnit možnosti, jak mohou obce podporovat a rozvíjet participativní bydlení a diskutovat limity, které s tímto přístupem souvisí.

Masarykova univerzita

Brno 2023

114 s.

ISBN (print) 978-80-280-0478-1

ISBN (pdf) 978-80-280-0479-8

MUNI
PRESS

Publikace je k dispozici na <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2316>

Na publikaci navazuje na Manuál participativního bydlení <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2315>

Více informací: www.participativnibydleni.cz

Proč jsou podle Aristotela demokracie a oligarchie nejdůležitější „ústavy“ a v čem se zásadně liší?*

MIROSLAV NOVÁK**

Vysoká škola mezinárodních a veřejných vztahů a AMBIS, Praha

Why Are Democracy and Oligarchy the Most Important 'Constitutions' in Aristotle's View and How Do They Fundamentally Differ?

Abstract: According to Aristotle, democracy and oligarchy are empirically the most widespread and analytically fundamental 'constitutions'. I analyse how in different places in his Aristotle 'positively' defines and differentiates between democracy and oligarchy. At the same time, I substantiate in detail a new interpretation of Aristotle's view that significantly differs from the current interpretation. 'Combining' the elements, procedures, and principles of democracy and oligarchy gives rise to mixed 'constitutions', a special place among which is occupied by the politeia or republic, which is the best regime 'for most states and for most people'. I show the ways in which it is possible, according to Aristotle, to form such a regime. Carl Schmitt and, later somewhat differently, Bernard Manin draw a link between Aristotle's mixed regime and the representative democracies of today.

Keywords: Aristotle, democracy, oligarchy, equality and inequality, mixed 'constitutions', politeia or republic, representative democracy, elections

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2024, Vol. 60, No. 2: 187–211

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.033>

Úvod

V Aristotelově *Politice*¹ lze rozlišovat mezi „spekulativním“ a „pozitivním“ přístupem. Zaměříme-li se na zkoumání politických režimů („ústav“), pro spekulativní přístup jsou základní „skutečná“ aristokracie a její mezní případ, jímž je absolutní neboli totální království (παμβασιλεία, tj. pambasileia) a obecně vzato

* Některé z myšlenek této stati jsem nastínil už ve své starší stati „Aristotelova politická sociologie a moderní reprezentativní demokracie“ (viz Novák, 2001). Za cenné připomínky k předběžné verzi textu děkuji Michalu Janatovi a Jaroslavu Rytířovi, jakož i oběma anonymním recenzentům *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review*.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. Miroslav Novák, Přecechtělova 2397 / 24, 155 00 Praha 5, e-mail: novak@ucp.cz a novak@vsmvv.cz.

¹ Aristotelovu *Politiku* označuji zkratkou Pol., *Etiku Nikomachovu* EN. U jeho citátů odkazuji nejprve na stranu, sloupec a řádku v Bekkerově kritickém vydání Aristotelových spisů,

„ústava“ naprosto (absolutně) nejlepší, kterou bychom mohli sestavit „podle našeho přání, kdyby tomu nebránily žádné vnější překážky“. Naproti tomu pro pozitivní přístup, na který se zde především zaměřuji, jsou základní demokracie a oligarchie, podle Aristotela empiricky nejrozšířenější politické režimy (nejen) v tehdejší Řecku. Cílem statí je vysvětlit analýzu těchto dvou režimů podle Aristotela a zvláště pak podrobně zdůvodnit novou interpretaci Aristotelovy „pozitivní“ definice demokracie a oligarchie, jež se výrazně liší od interpretace standardní, jak ji formuloval zejména Richard G. Mulgan.

Po výkladu demokracie a oligarchie se zabývám režimy smíšenými. Ty totiž vznikají „míšením“ prvků, postupů a principů demokracie a oligarchie. Mezi těmito smíšenými režimy má podle Aristotela zvláštní postavení politeia neboli republika, která je nejlepším režimem „pro většinu obcí a pro většinu lidí“. Není náhodou, že Carl Schmitt a ještě nověji poněkud odlišně i Bernard Manin spojují tento Aristotelův smíšený režim právě s dnešními reprezentativními demokraciemi.

Odlíšné přístupy v Aristotelově *Politice*

Mnohé z rozdílů v Aristotelově *Politice* plynou z toho, že pro Aristotela není typický jen jeden přístup, ale přinejmenším dva odlišné přístupy. Mohli bychom u něho rozeznávat jednak přístup *spekulativní*, jednak přístup *pozitivní*.² Když Aristotelés uvádí, že oligarchie je zvrhlá³ podoba čili „deviace“⁴ aristokracie nebo že demokracie je zvrhlá podoba politeie, tj. ústavní vlády (neboli „ústav-

jak je v odborných pracích zvykem. Odkazují na řecký originál z bilingvního řecko-anglického vydání (viz Rackham, 1932/1998). V citacích někdy přidávám alternativní výrazy nebo obraty za lomítko a doplňující výrazy nebo obraty do hranatých závorek. Poukazovat na alternativní termíny považuji za vhodné zejména proto, že v češtině máme prozatím jen dva vydané překlady celé *Politiky*, oba jsou archaické, a pokud jde obecně o překlady Antonína Kříže, jsou záslužné, ale už nedostačují (srov. Svoboda, 2014, s. 67). V případě pochybností konzultuji uznávané francouzské a anglické překlady, které uvádím v literatuře.

² O tom, jak se tyto odlišné přístupy v Aristotelově *Politice* projevují, viz mj. Pellegrin (1990/2015, s. 52), Pellegrin (2003), Grubellier a Pellegrin (2002, s. 200–201). Spekulativní přístup zhruba odpovídá tomu, co někteří němečtí politologové označují jako přístup „normativně-ontologický“. Pozitivní přístup pak zhruba odpovídá tomu, co označují za přístup „empiricko-analytický“. O přístupech normativně-ontologickém, empiricko-analytickém a historicko-dialektickém viz Berg-Schlosser a Stammen (2000, s. 53–92).

³ První český překladatel *Politiky* (a čtyř dalších Aristotelových spisů, mj. *Etiky Nikomachovy*), literární historik a katolický apologeta Pavel Julius Vychodil (1862–1938) to překládá roku 1895 jako „výstřední“.

⁴ Řecký výraz *παρέκβασις* (parekbasis), který český specialista na Aristotela Milan Mráz (1939–2010) v tomto ústavně-politickém kontextu překládá jako „zhoršená podoba“ a překladatel mnoha Aristotelových děl Antonín Kříž (1889–1965) jako „zhoršená odrůda“. Obecně pak výrazu *παρέκβασις* odpovídá v latině digressio a v češtině vybočení. Napovídá tomu předložka *πάρεξ*, která znamená české mimo.

ní demokracie“⁵), vychází ze „spekulativního“ přístupu (aristokracie a politeia jsou tam spolu s královstvím správnými režimy), zatímco když hovoří o tom, že „takzvaná“ aristokracie⁶ a politeia⁷ (tj. republika, timokracie neboli „ústavní demokracie“) jsou režimy smíšenými z prvků, postupů a principů oligarchie a demokracie (tam jsou základními režimy demokracie spolu s oligarchií), vychází z „pozitivního“ přístupu.

Je proto nepatřičné pozastavovat se nad tím, že podle Aristotela dvě správné formy vlády (politeia a „takzvaná“ aristokracie) vznikají kombinací prvků nebo principů dvou zvrhlých⁸ forem vlád (oligarchie a demokracie), protože tato námitka neoprávněně míchá dohromady oba odlišné přístupy⁹.

Ostatně by se dalo argumentovat ve prospěch Aristotelovy teze ještě jinak. Na rozdíl od tyranie, což je nejhorší režim vůbec (viz Pol. IV, 2, 1289b 2; řec. Rackham, 1932/1998, s. 282; srov. Kříž, 1939/2009, s. 137; Špaňár, 1988/2006, s. 141; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 136; Francotte/Loicq-Berger 2014: 482), oligarchie a demokracie obsahují nejen špatné, ale i dobré prvky, postupy a principy, a proto lze kombinací jejich dobrých prvků, postupů a principů dospět ke zdravým, správným formám vlády. Jak uvádí přední francouzský překladatel Aristotela Jules Tricot v poznámce ve svém překladu *Politiky*: „Politeia ve vlastním smyslu slova si musí z oligarchie a demokracie vypůjčit ta nejlepší z jejich opatření.“ (Tricot, 1962/1995, s. 312, pozn. 4)¹⁰ Dále si ukážeme, jakým způsobem se dá dospět podle

⁵ Mráz překládá slovo politeia (v úzkém specifickém smyslu) jako „ústavní demokracie“ (viz Mráz I, 1998, s. 32).

⁶ Zatímco ve skutečné aristokracii vládou ti, kdo jsou opravdu ctnostní (výteční, zdatní), v „takzvané“ aristokracii vládou spíše urození a bohatí než skutečně ctnostní, resp. jejich ctnost není skutečná a absolutní, ale jsou za ctnostné neboli výtečné považováni jen ve svém společenství. Aristotelés rozlišuje ještě tři typy „takzvané“ aristokracie (viz Pol. IV, 7, 1293b 5–22; řec. Rackham, 1932/1998, s. 312 a 314; srov. Kříž, 1939/2009, s. 147–148). Aristotelés kromě toho nejednou hovoří o „takzvané politei“, ale to neznamená, že by stejně jako v případě aristokracie odlišoval „takzvanou“ politeiu od politeie skutečné, ale o takzvané politei se mluví proto, že jde o režim (nebo ústavu), který má jméno stejné jako ústava (režim) obecně.

⁷ Jak uvádím dále, smíšeným režimem je podle Aristotela i tyranie. Nesmíšenými režimy jsou podle něho absolutní neboli totální království (pambasileia), „skutečná“ aristokracie, čistá demokracie a čistá oligarchie. K „čisté“ demokracii se ještě vrátím.

⁸ Jakub Jínek má někdy také „pochybených“ (viz Jínek, 2017, s. 488–489).

⁹ Tak například francouzský politolog a ústavní právník Marcel Prélot (1898–1972), který byl přitom znalcem Aristotela, jehož *Politiku* upravil pro francouzské čtenáře na základě moderního konstitucionalismu (zmiňuji se o tom v bibliografii; viz Prélot, 1950/1977), považuje za „vážnou nedůslednost“, že podle Aristotela z prvků dvou zvrhlých forem vlád (oligarchie a demokracie) vznikne vláda správná (politeia neboli republika): „Comment logiquement concevoir que deux régimes corrompus engendrent, en se combinant, un régime pur?“ (Jak logicky pojmut, že se kombinací dvou porušených režimů zrodí čistý režim?) (Prélot, 1959/1966, s. 88). Tato námitka není nová. Takto argumentoval proti Aristotelovi už Sir Robert Filmer v roce 1652 (viz Filmer, 1652/1991, s. 247).

¹⁰ Aristotelés však také podrobně vysvětluje, že nejhorší forma demokracie (ve které lid

Aristotela k dobré „kombinaci“ nebo „selekci“ prvků demokracie a oligarchie, jak tedy pořídit jejich „správnou směs“, a jak poznáme, zda je taková kombinace nebo selekce zdařilá.¹¹

Francis Wolff ve své knize *Aristote et la politique* rozlišuje v Aristotelově *Politice* nejen mezi dvěma přístupy („spekulativním“ a „pozitivním“), ale navíc i mezi dvěma záměry („deskriptivním“ a „preskriptivním“). Oba „přístupy“ se dají kombinovat s oběma „záměry“. Pokud jde například o tzv. „realistické“ knihy *Politiky*, tj. IV., V. a VI., které představují všechny „pozitivní“ přístup, jedna z nich (IV.) má zároveň deskriptivní záměr (tuto kombinaci označuje za „sociologickou“), zatímco zbylé dvě knihy (V. a VI.) mají současně preskriptivní záměr (kombinace, kterou označuje za „machiavelskou“¹²).

I., II., III., VII. a VIII. knihu charakterizuje „spekulativní“ přístup. Kombinace spekulativního přístupu s deskriptivním záměrem (kterou nacházíme v I. a III. knize) odpovídá podle něho „politické filosofii přísně vzato“ a konečně kombinaci spekulativního přístupu s preskriptivním záměrem (kterou reprezentují II., VII. a VIII. kniha) nazývá „idealistickou“.

V Aristotelově *Politice* lze tak rozlišovat čtyři rozdílné „projekty“ či programy, „neboť se lze tázat

1. na základy politiky za účelem deskriptivním (například zkoumat, co je polis ve své podstatě), nebo
2. za účelem preskriptivním (například se tázat, co je nejlepší, respektive ideální obec absolutně vzato);
3. je také možné se přidržovat pozitivně daností politické zkušenosti za účelem deskriptivním (například se tázat, jaké jsou typy politických režimů) nebo
4. za účelem preskriptivním (například se tázat, co se dá dělat k udržení každého existujícího politického režimu před pádem).“ (Wolff, 1991/1997, s. 18)

neuznává vládu zákona, rozhoduje vše jen hlasováním a stává se despotickým pod vlivem „demagogů“, tj. vůdců lidu) se velmi podobá tyranii, je dokonce „druhem tyranie“, jde tam vlastně o „tyranii s mnoha tyrany“ (Kříž) neboli „rozdělenou tyranii“ (Barker/Stalley) (viz Pol. IV, 4, 1292a 4–38; řec. Rackham, 1932/1998, s. 302 a 304; srov. Kříž, 1939/2009, s. 143–144; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 144–145; Politika V, 10, 1312b 6–7, 1312b 37–38; řec. Rackham, 1932/1998, s. 452 a 454; srov. Kříž, 1939/2009, s. 197 a 198; Španář, 1988/2006, s. 213 a 214; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 215 a 216).

¹¹ Viz zejména Pol. IV, 9, 1294a 36 – 1294b 2, 1294b 7–19, Pol. IV, 12, 1297a 39–41.

¹² To se vztahuje k Aristotelovým výkladům, jak lze různé „ústavy“ (režimy), a to i ty, které jsou zvrhlé, udržovat při životě, tj. jak zabránit jejich pádu. Aristotelés například veliký prostor věnuje otázce zdánlivě kontroverzní: jak udržet u moci tyranie. Způsob, jakým ji pojednává, však nenechává nejmenší pochybnost o jeho názorech a zbavuje jakéhokoli opodstatnění případnou námitku, že je v tom machiavelistou nebo cynikem (viz Novák, 2018, s. 126–129).

Tabulka 1. Čtyři odlišné výzkumné programy podle Francise Wolffa

	Záměr deskriptivní	Záměr preskriptivní
Přístup spekulativní	kniha I a III (politicko-filosofický projekt)	kniha II, VII a VIII (idealistický projekt)
Přístup pozitivní	kniha IV (sociologický projekt)	kniha V a VI (machiavelský projekt)

Demokracie, oligarchie a otázka rovnosti a nerovnosti

Za zvláště pozoruhodné z pozitivního hlediska lze považovat Aristotelovy úvahy o demokracii a oligarchii, spjatých s určitou sociální strukturou a s určitým typem vládnoucích vrstev. Jak uvádí v V. knize *Politiky*, nejvíce, tj. nejčastěji, vznikají dvě formy vlády: demokracie a oligarchie (Pol., V, 1, 1301b 39–41; řec. Rackham, 1932/1998, s. 374; srov. Kříž, 1939/2009, s. 171; Špaňár, 1988/2006, s. 180; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 180–181; Lord, 1984/2013, s. 131). Aristotelés se velmi často vyjadřuje, jako kdyby jen tyto dvě formy vlády byly skutečně důležité, a zdá se, že jenom jim připisuje praktickou důležitost (viz Moraux, 1965, s. 142–143). Demokracie je vláda chudých (ale svobodných) a oligarchie vláda bohatých. Podle toho, zda zvítězí bohatí nebo chudí, bude stát oligarchický nebo demokratický, a to vysvětluje, proč většina řeckých městských států jsou demokraciemi nebo oligarchiemi (viz Moraux, 1965, s. 143–144).

Z těchto dvou empiricky nejrozšířenějších a analyticky základních forem vlády, které jsou obě podle Aristotela jen zčásti oprávněné a celkem pochybené, je jedna z nich stabilnější a méně náchylná k „nepokojům“:

Přece však stabilnější a méně vystavená nepokojům je demokracie než oligarchie. Neboť v oligarchiích dochází k dvěma druhům nepokojů: jeden staví oligarchy proti jiným oligarchům a druhý je staví proti lidu, kdežto v demokracii bývají nepokoje jen proti oligarchům, zatímco mezi sebou se lid vzájemně nebouří tolik, že by to stálo za zmínku. Mimoto ústava/forma vlády, jež se zakládá na středních třídách¹³ a která je právě nejstabilnější ze zmíněných forem vlády,¹⁴ je bližší demokracii než

¹³ Tím se myslí politeia neboli republika.

¹⁴ Nebo: „z forem vlády tohoto druhu (de ce genre)“ (Aubonnet, obdobně mj. i Kříž). Podobně to překládají Sinclair: „of all such constitutions“ (ze všech *takových* ústav) i Barker/Stalley: „of all the forms with which we are here concerned“ (ze všech forem, jimiž se zde zabýváme). Jowett má: „z *nedokonalých* forem vlády“ (of the imperfect forms of government). Dalo by se to interpretovat například tak, že politeia (v nejužším smyslu) je nejstabilnější ze všech „smíšených“ forem vlády nebo z těch forem vlády, které nejsou dokonalé (za dokonalé mohou být považována absolutní neboli totální království a/nebo skutečné aristokracie). Pellegrin zcela vynechává „toto druhu“ a překládá prostě „nejstabilnější z ústav“ (la plus stable des constitutions).

oligarchii. (Pol. V, I, 1302a 8–16; řec. Rackham, 1932/1998, s. 376; Tricot, 1962/1995, s. 342; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 181; Aubonnet, 1993/2007, s. 157–158; Kříž, 1939/2009, s. 171; Špaňár, 1988/2006, s. 181; Pellegrin, 1990/2015, s. 345; Sinclair, 1962/1976, s. 376, 377; Jowett, 1885/1999, s. 109–110)

Demokracie a oligarchie jsou založeny na odlišném chápání rovnosti a nerovnosti (a odpovídajících koncepcích spravedlnosti):

Tak demokracie vznikla z domněnky, že lidé jsou si rovní naprosto, jsou-li si rovní v něčem. Poněvadž totiž všichni jsou stejně svobodní, domnívají se, že jsou rovní naprosto. Oligarchie pak vznikla z domněnky, že jsou-li lidé v něčem nerovní, jsou nerovní vůbec. Poněvadž totiž jsou nerovní majetkem, domnívají se, že jsou nerovní naprosto. Proto jedni, jako rovní, chtějí mít rovný podíl ve všech právech, druzí zase, jako nerovní, žádají, aby měli víc práv, neboť „víc“ znamená nerovnost. Tudíž všechna zřízení mají jakési oprávnění, ale celkově jsou pochybená.¹⁵ A z toho důvodu, kdykoli jedni nebo druzí ve vládě státu nedostanou takový podíl, jaký jim podle jejich domněnky náleží, vyvolávají nepokoje. (Pol. V, I, 1301a 29–39; řec. Rackham, 1932/1998, s. 370; Kříž, 1939/2009, s. 169–170; Špaňár, 1988/2006, s. 178–179; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 179; Lord, 1984/2013, s. 129)

O něco dál pak dodává:

Jedni totiž touží po rovnosti, a tak se bouří, když se domnívají, že mají méně (jsou znevýhodněni), přestože jsou prý přece rovní těm, kteří mají více. Druzí zase touží po nerovnosti a převaze¹⁶, a tak se bouří, když jsou přesvědčeni, že ač jsou prý přece nerovní, nemají více, ale [jen] stejně nebo i méně. Taková touha může být oprávněná, ale může být také neoprávněná. Bouří se jednak ti, kteří mají méně a chtějí dosáhnout rovnosti, jednak ti, kteří jsou rovní a chtějí mít více. (Pol. V, 2, 1302a 25–32; řec. Rackham, 1932/1998, s. 378; srov. Aubonnet, 1993/2007, s. 158; Pellegrin, 1990/2015, s. 346; Kříž, 1939/2009, s. 172; Špaňár, 1988/2006, s. 181–182; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 182; Vychodil, 1895, s. 176)

Lze to vyjádřit tak, že „povstání“ (řec. στάσις, tj. stasis) vypukne nejspíš tehdy, když je nerovnost mezi rovnými nebo když je rovnost mezi nerovnými, zatímco nejen rovnost mezi rovnými, ale i nerovnost mezi nerovnými je lépe sná-

¹⁵ Aristotelés to rozvíjí na jiném místě: „Poněvadž však ani ti, kteří jsou rovní jen v jednom, nemají mít stejná práva ve všem, ani nemají mít nestejná práva ti, kteří jsou jen v jednom nerovní, jsou nutně zvrhlé/zhoršené ty ústavy, v nichž to tak je [tj. ve kterých ti, kdo jsou rovní jen v jednom, mají stejná práva ve všem, a ti, kdo jsou nerovní jen v jednom, mají nestejná práva ve všem].“ (Pol. III, 13, 1283b 26–29; řec. Rackham, 1932/1998, s. 238; srov. Kříž, 1939/2009, s. 121; Špaňár, 1988/2006, s. 123; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 116)

¹⁶ Podle Vychodila, po němž to převzal i Kříž. Nebo podle Špaňára: po upřednostňování.

šena. Aristotelés dává vhodný příklad: „doživotní království je [pociťováno jako]¹⁷ nerovnost tehdy, je-li mezi rovnými“ (viz Pol. V, I, 1301b 27–29; řec. Rackham, 1932/1998, s. 374; srov. Louis, 1996, s. 152–153; Špaňár, 1988/2006, s. 180; Kříž, 1939/2009, s. 170–171; Pellegrin, 1990/2015, s. 344; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 180).

Aristotelés dále rozlišuje mezi (a) rovností aritmetickou, tj. numerickou neboli podle počtu a (b) rovností poměrnou (proporcionální), geometrickou neboli podle hodnoty (podle zásluh).¹⁸

Rovnost je však dvojitá, jedna podle počtu, druhá podle hodnoty/zásluh. Podle počtu myslím totožnost a rovnost v množství nebo velikosti /nebo podle Špaňára: co je stejné v množství nebo velikosti/, podle hodnoty/zásluh rovnost poměrnou /co je stejné poměrně/. Tak například podle počtu převyšuje stejně trojka dvojku a dvojka jedničku, poměrně však [stejně] převyšuje čtyřka dvojku a dvojka jedničku. Dvojka je přece stejný díl čtyřky jako jednička dvojky: obě jsou polovinami. (viz Pol. V, I, 1301a 28–35; řec. Rackham, 1932/1998, s. 370; srov. Kříž, 1939/2009, s. 171; Špaňár, 1988/2006, s. 180; Pellegrin, 1990/2015, s. 344; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 179).

Rozdíl mezi rovností numerickou neboli aritmetickou a rovností proporcionální neboli geometrickou je jasný. Numerická rovnost znamená, že počty, statky atd. se rozdělují tak, že každý, ať je jakýkoli, dostane stejně. Proporcionální rovnost znamená, že se rozdělují podle hodnoty či zásluh každého. Méně zřejmé je, proč Aristotelés vícekrát uvádí, že stoupenci demokracie se shodují se stoupenci oligarchie v tom, že by měla platit rovnost proporcionální, tj. podle hodnoty neboli podle zásluh (viz Novák, 2018). Není tomu spíše tak, že podle stoupenců demokracie by měla platit naopak rovnost aritmetická (ti, kdo jsou rovní v něčem, chtějí být rovní ve všem)? Vždyť i Aristotelés sám uvádí, že „demokratické právo¹⁹/demokratická spravedlnost²⁰ spočívá v tom, že je tu rovnost podle počtu (numerická), a nikoli podle hodnoty/zásluh (proporcionální)“ (Pol. VI, 2, 1317b 4–5; řec. Rackham, 1932/1998, s. 488; srov. Kříž, 1939/2009, s. 211; Pellegrin, 1990/2015, s. 417; Aubonnet, 1993/2007, s. 201; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 179; Jowett, 1885/1999, s. 141; Špaňár, 1988/2006, s. 228). Podobně i dále tvrdí: „její právo²¹/spravedlnost²² [právo demokracie] je totiž opakem práva/spravedlnosti podle hodnoty/zásluh“ (Pol. VI, 6, 1321a 2–3; řec. Rackham, 1932/1998, s. 514;

¹⁷ Zde následují Pierra Louise, který pro větší jasnost přidává „pociťováno jako“.

¹⁸ Podobné rozlišení je nastíněno už v Platónových *Zákonech* (VI, 757b; Novotný, 1997, s. 142).

¹⁹ Podle Kříže a Špaňára.

²⁰ „Demokratická spravedlnost“ je mj. podle Aubonneta a Barkera/Stalleye. Nebo jasněji podle Pellegrina: „spravedlivé (event. ‚správné‘, franc. ‚juste‘) [podle koncepce] demokracií...“

²¹ Podle Kříže a Špaňára.

²² Podle Aubonneta.

srov. Kříž, 1939/2009, s. 219; Pellegrin, 1990/2015, s. 435; Špaňár, 1988/2006, s. 238; Aubonnet, 1993/2007, s. 210; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 243).

Aristotelés zde měl na mysli to, že stoupenci oligarchie jsou pro rozdělování moci úměrně (proporcionálně) k bohatství a stoupenci demokracie jsou pro rozdělování moci úměrně ke svobodě. Tedy v obou případech jde *v tomto smyslu* o rozdělování moci podle zásluh čili podle hodnoty (viz mj. Pellegrin, 1990/2015, s. 342, pozn. 1). Aristotelés to vysvětluje v *Etice Nikomachově*:

všichni totiž souhlasí v tom, že právo²³/spravedlnost²⁴ v rozdělování se má dít podle nějaké hodnoty²⁵/zásluhy²⁶, ale nikdo nerozumí hodnotou/zásluhou totéž, nýbrž demokraté ji vidí ve svobodě, oligarchové v bohatství, jiní v urozenosti²⁷, aristokraté v duševní zdatnosti²⁸/v ctnosti²⁹. (EN V, 3, 1131a 25–29; srov. Kříž, 1937/2013, s. 117; Vychodil, 1888, s. 120; Ross/Brown, 1980/2009, s. 85; Bodéüs, 2014, s. 107–108; Tricot, 1990/1997, s. 228)

Lze tedy shrnout, že Aristotelés formuluje vztah stoupenců oligarchie (tj. bohatých) a stoupenců demokracie (tj. chudých) k rovnosti a nerovnosti třemi způsoby, které by se mohly zdát na první pohled vzájemně v rozporu, ale ve skutečnosti jde jen o tři různé formy výkladu, které vyjadřují věcně jedno a totéž. Podle první varianty jde stoupencům oligarchie o nerovnost (ve smyslu převahy neboli upřednostňování), zatímco stoupencům demokracie jde naopak o rovnost (ve smyslu vyrovnání). Podle druhé varianty jde o rovnost nejen stoupencům demokracie, ale i stoupencům oligarchie, avšak zatímco demokratům jde o rovnost početní (numerickou) neboli aritmetickou, oligarchům jde o rovnost poměrnou (proporcionální) neboli geometrickou. Konečně podle třetí varianty jde o rovnost poměrnou neboli geometrickou nejen oligarchům, ale i všem ostatním, tj. i stoupencům demokracie (v tom se podle Aristotela všichni shodují). Neshodují se však v tom, co se má vzít za kritérium této poměrné neboli geometrické rovnosti: například oligarchové míní, že je třeba za základ poměrné rovnosti vzít bohatství, demokraté soudí, že tím základem má být svoboda. A vezmeme-li za základ svobodu, výsledek bude totožný, jako kdybychom vycházeli z numerické (tj. aritmetické) rovnosti, protože, řečeno s Aristotelem, „všichni jsou stejně svobodní“.

²³ Podle Kříže.

²⁴ Podle Tricota.

²⁵ Podle Kříže.

²⁶ Podle Tricota a Bodéüse.

²⁷ Podle Kříže a Bodéüse. Ross/Brown mají „supporters of oligarchy with wealth (or with noble birth)“.

²⁸ Podle Kříže.

²⁹ Podle Tricota a Bodéüse.

Aristotelés se dlouze zabývá otázkou, jak rovnosti dosáhnout, ale pak smutně konstatuje:

I když je velmi těžké/obtížné odhalit pravdu o tom, co je rovnost a spravedlnost, přece je to snadnější než přesvědčit o pravdě ty, kteří mají moc zajistit si víc, než co jim patří. O rovnost a právo usilují vždy slabší; ti, kteří mají moc, o to však nijak nedbají. (Pol. VI, 2, 1318b 2–6; řec. Rackham, 1932/1998, s. 406; srov. Kříž, 1939/2009, s. 213; Pellegrin, 1990/2015, s. 423; Špaňár, 1988/2006, s. 231; Vychodil, 1895, s. 165; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 234–235)

Sofistické úskoky oligarchů a demokratů

V 13. kapitole IV. knihy *Politiky* Aristotelés popisuje, jaké vychytralé lsti nebo „úskoky“³⁰ se v těchto dvou základních režimech vymýšlejí a praktikují zdánlivě či domněle „ve prospěch lidu“.³¹ Úskoky se týkají lidového shromáždění (sněmu), státních „úřadů“, soudů, vyzbrojení a gymnastických cvičení. Aristotelés začíná výklad úskoků příznačně oligarchiemi.

Pokud jde o sněm, vyhláší se, že se ho mohou zúčastnit všichni, ale zámožným se ukládá pokuta, pokud se k němu nedostaví, a [ta pokuta] se uděluje buď jen jim, nebo se jim ukládá pokuta o mnoho vyšší. Co se týče úřadů, ti, kdo splňují majetkový cenzus, je nesmějí odmítnout, kdežto nemajetní je odmítnout smějí. Pokud jde o soudy, zámožným se ukládá pokuta, když se zdráhají na nich zasedat, naproti tomu nemajetní za to nejsou penalizováni, nebo jen mírně, jako v Charóndových zákonech. (Pol. IV, 13, 1297a 17–23; řec. Rackham, 1932/1998, s. 338, 340; srov. Kříž, 1939/2009, s. 157–158; Špaňár, 1988/2006, s. 164; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 163; Lord, 1984/2013, s. 118–119)

Na některých místech má každý, kdo se zapíše, právo účastnit se lidových shromáždění a soudů. Nedostaví-li se však po takovém zápisu na lidové shromáždění nebo k soudu, uloží se mu těžké peněžní sankce, aby ho od zápisu odradily, a když se nezapíše, nemůže se lidového shromáždění ani soudu zúčastnit.

Stejný cíl sleduje zákonodárství při nošení těžkých zbraní a při gymnastických cvičeních. Nemajetní totiž nemusejí mít zbraně, zámožní však dostávají pokutu, když je nemají. A také při zanedbávání gymnastických cvičení nemajetní nejsou nijak penalizováni, zatímco zámožní jsou za to pokutováni, aby se jedni (zámožní) z obavy před pokutou cvičení zúčastnili a druzí (nemajetní) nikoli, poněvadž se nemusejí sankcí obávat.

³⁰ Doslova „sofismata“. Marxisté by dnes hovořili nejspíš o „ideologiích“ v „třídním zájmu“.

³¹ V 8. kapitole V. knihy *Politiky* Aristotelés varuje, aby takovým sofismatům, vymyšleným proto, aby zmátly lid, nikdo nevěřil, neboť fakta (nebo „skutky“) je vyvracejí.

To jsou tedy vychytralé úskoky v oligarchickém zákonodárství. Odpovídají jim v demokratickém zákonodárství úskoky opačné. Chudým se totiž dává plat za to, že se účastní lidového shromáždění a soudu, ale zámožným se neukládá žádná pokuta, když se jich neúčastní. Je tedy na první pohled zřejmé, že kdo by chtěl pořídit správnou směs, měl by oboje kombinovat: dát jednomu [chudým] plat a druhému [zámožným] udělit pokutu; tak by se účastnili všichni, zatímco jinak se správa/vláda městského státu ponechává jenom jednomu. (Pol. IV, 13, 1297a 34 – 1297b 1; řec. Rackham, 1932/1998, s. 340; srov. Kříž, 1939/2009, s. 158; Špaňár, 1988/2006, s. 165; Vychodil, 1895, s. 151; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 164; Pellegrin, 1990/2015, s. 319)

Jak vidíme, poté co Aristotelés vyložil ideologická sofismata jedněch a druhých, vrací se ke svým vlastním doporučením, aby naznačil, jaké kombinace demokratických a oligarchických opatření jsou „správné“.

„Míchání“ prvků demokracie a oligarchie

Tím, že jak demokracie, tak oligarchie je zčásti oprávněná, zčásti neoprávněná, vytváří se totiž příznivý terén k dobrému „namíchání“ prvků těchto dvou vládních forem, které bude obsahovat jejich pozitivní stránky a vyvaruje se jejich negativních stránek.³² Podle Aristotela existují celkem tři smíšené režimy: politeia („ústavní demokracie“, „timokracie“, republika), „takzvaná“ aristokracie a tyranie. Zatímco v politei je víc prvků, postupů a principů z demokracie než z oligarchie, v takzvané aristokracii je tomu naopak. Dále pak tyranie se skládá z prvků, postupů a principů extrémní oligarchie a extrémní demokracie, kdežto politeia a takzvaná aristokracie z prvků, postupů a principů umírněné demokracie a umírněné oligarchie.

Smíšení prvků, postupů a principů dvou hlavních forem vlád může být dále úspěšné nebo neúspěšné, jinými slovy směs může být dobrá, zdařilá nebo naopak špatná, nezdařilá. Aristotelés precizně vymezuje, co chápe pod „úspěšně smíšenou“ ústavou, dává příklad Sparty a popisuje, jakými různými způsoby se taková zdařilá složenina dá sestavovat.

³² Proti termínu „míchání“ namítl Richard Robinson (1902–1996): „You cannot mix democracy and oligarchy like gin and vermouth in a glass. In a cocktail gin and vermouth are both really present. In a mixture of democracy and oligarchy neither is present.“ (Nemůžeme míchat demokracii a oligarchii jako gin a vermut ve sklenici. V koktejlu jsou gin i vermut skutečně přítomné, ve směsi demokracie a oligarchie není žádná z nich přítomná). (Robinson, 1962/1995, s. 90) Tato poznámka se může vztahovat leda ke zkratkovitým výrokům (viz Pol. IV, 8, 1293b 34; řec. Rackham, 1932/1998, s. 314; srov. Kříž, 1939/2009, s. 148; Špaňár, 1988/2006, s. 154; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 151) a dále (Pol. V, 7, 1307a 11–12; řec. Rackham, 1932/1998, s. 314, 414; srov. Kříž, 1939/2009, s. 184; Špaňár, 1988/2006, s. 197; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 197) izolovaným od mnoha dalších Aristotelových vysvětlení. A pokud jde o *proky, postupy nebo principy* oligarchie a demokracie, ty jsou přece ve smíšených formách vlády (ústavách) „really present“ (skutečně přítomné).

Jak uvádí Aristotelés,

známkou dobré/zdařilé směsi demokracie a oligarchie je to, že lze tutéž formu vlády/ústavu nazývat demokratickou i oligarchickou. Stává se to totiž těm, kteří ji tak nazývají, zřejmě jenom proto, že směs byla provedena správně. To se stává i u středu, neboť se v něm vyskytují obě krajnosti. (Pol., IV, 9, 1294b 14–19; řec. Rackham, 1932/1998, s. 320, 322; srov. Kříž, 1939/2009, s. 150–151; Špaňár, 1988/2006, s. 157; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 154)

Jak konstatoval například Bernard Manin, to lze interpretovat tak, že ústava je dobře neboli zdařile smíšená tehdy, když ji lze považovat za demokratickou i za oligarchickou i za žádnou z nich (srov. Manin, 1995/1996, s. 199–200; čes. Manin, 2022, s. 163³³). O něco dále můžeme číst:

V ústavě správně smíšené se mají objevit obě složky [tj. demokratická i oligarchická] a současně žádná z nich. A musí se udržovat sama sebou, a ne zvenčí, tedy nikoli tím, že by si většina sousedů přála její zachování (neboť to by mohlo být i u ústavy špatné), ale tím, že by si žádná část obce vůbec jinou ústavu/formu vlády ani nepřála. (Pol. IV, 9, 1294b 35–39; řec. Rackham, 1932/1998, s. 322; srov. Kříž, 1939/2009, s. 150–151; Špaňár, 1988/2006, s. 157; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 155)³⁴

Můžeme shrnout, že dobře smíšená forma vlády se vyznačuje následujícími rysy³⁵:

1. Jsou v ní skutečně obsaženy prvky obou základních forem vlády, tj. demokracie i oligarchie.
2. Stoupenci demokracie, tj. zejména chudí, v ní nacházejí především demokratické charakteristiky, zatímco stoupenci oligarchie, tj. zejména bohatí, v ní nacházejí především oligarchické rysy.
3. Na dobře či úspěšně smíšené formě vlády však není příliš mnoho vidět ani to, že je demokratická, ani to, že je oligarchická, ani to, že je smíšená.
4. Proto nejen střední vrstvy, ale ani bohatí, ani chudí, ani obecně „žádná část obce (státu)“ si jinou formu vlády nepřejí.

Není třeba zdůrazňovat, že právě při současné reprezentativní demokracii 21. století, kde velkou roli hrají výzkumy veřejného mínění a masmédiá, je důležité, aby si pokud možno „žádná část státu vůbec jinou formu vlády ani nepřála“.

³³ Vycházím z francouzského originálu, ale pro českého čtenáře odkazuji i na odpovídající stránky loni (2022) vydaného českého překladu, který je pořízen z anglického překladu.

³⁴ Podobně i v II. knize *Politiky*: „Má-li se totiž ústava udržet, musí si všechny složky obce přát, aby trvale platila.“ (Pol. II, 1270b 21–22; řec. Rackham, 1932/1998, s. 142; srov. Mráz II, 2004, s. 73)

³⁵ Tohle podrobně analyzuji v Novák (2016, s. 48–50).

Jak se utváří zřízení nejlepší „pro většinu obcí a pro většinu lidí“

Aristotela zvlášť zajímá, jakým způsobem se konkrétně utváří politeia (neboli republika), která je podle něho nejlepší „pro většinu obcí a pro většinu lidí“. Uvádí, „jakým způsobem vedle demokracie a oligarchie takzvaná politeia vzniká a jak je třeba ji zřizovat“ (Pol. IV, 8, 1293b 32–39; řec. Rackham, 1932/1998, s. 314, 316; Kříž, 1939/2009, s. 150; Špaňár, 1988/2006, s. 157; Pellegrin, 1990/2015, s. 306; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 154). Stejně jako ostatní smíšené režimy i politeia vzniká kombinací prvků, postupů a principů dvou analyticky základních a empiricky nejrozšířenějších forem vlád, tj. demokracie a oligarchie.

Aristotelés uvádí tři metody. První a třetí metoda se podobají a představují skutečné „míchání“ prvků, postupů a principů demokracie a oligarchie: při první metodě se zůstává stále v jedné oblasti, při třetí metodě se prvky, postupy či principy vybírají z více oblastí. Druhá metoda je pak spíše „kompromisem“ mezi demokracií a oligarchií (viz Braun, 1967, s. 79–89). Tyto tři způsoby by se daly označit jako

1. „kombinace“,
2. „kompromis“,
3. „selekce“ (srov. Miller, 1995, s. 257).

První způsob míchání (tj. kombinace), který Aristotelés vysvětluje na příkladu soudnictví, spočívá v tom, že se přijmou (v dané věci, zde jde například o finanční úhradu účasti na soudních jednáních) zákony platné v obou zřízeních, tedy v oligarchii i v demokracii. Jak jsme viděli, v oligarchiích se ukládají bohatým pokuty, když se nezúčastňují soudních jednání, a chudí nedostávají žádnou úhradu nákladů, když se soudů účastní. V demokraciích je tomu naopak: chudí dostávají za svou účast na soudním jednání finanční kompenzaci a bohatým se neukládá žádná pokuta, když se soudnímu jednání vyhýbají. Vezmeme-li oboje, tj. z oligarchie pokuty bohatým a z demokracie finanční úhradu chudým, výsledkem bude „společná a střední“ situace, charakteristická pro politeiu, protože ta je směsicí prvků obou režimů (viz Pol. IV, 9, 1294a 37 – 1294b 2; řec. Rackham, 1932/1998, s. 318, 320; Kříž, 1939/2009, s. 164; Špaňár, 1988/2006, s. 140; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 153–154). Soudů se pak budou nejspíše účastnit i bohatí (aby se vyhnuli pokutě) i chudí (protože za svou přítomnost na soudních jednáních dostanou finanční odškodnění).

Druhý způsob (tj. kompromis) spočívá v tom, že se přijme střed nebo průměr toho, co se v obou režimech nařizuje. Například v demokracii není třeba k účasti na lidovém shromáždění žádného majetkového cenzu (tj. ekonomických podmínek) nebo stačí jen cenzus velmi nízký; v oligarchii se k účasti na lidovém shromáždění vyžaduje naopak vysoký majetkový cenzus. Řešením je zde to, že se nepřevzme ani jedno, ani druhé, ale stanoví se prostřední cenzus (viz Pol. IV, 9, 1294b 2–5; řec. Rackham, 1932/1998, s. 320; Kříž, 1939/2009, s. 150; Špaňár, 1988/2006, s. 156; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 154).

Třetí způsob „mixování“ (tj. selekce) je takový, že se vyberou nařízení platná

v obou režimech: něco se vezme (v jedné oblasti, v daném příkladu jde o způsob výběru veřejných činitelů) ze zákona oligarchického, něco (v jiné oblasti, v daném příkladu jde o majetkové podmínky obsazování takových veřejných funkcí) ze zákona demokratického.

Míním to například tak, že za demokratické se pokládá ustanovení, že se úřady / funkce obsazují losováním, za oligarchické, že se obsazují volbou. Dále se za demokratické pokládá, že se při obsazování úřadu nevyžaduje [majetkový] cenzus, za oligarchické, že se cenzus vyžaduje. [Takzvané] [a]ristokracii a politei, [které jsou vládními formami smíšenými z prvků oligarchie a demokracie], tedy odpovídá, že se z každé z nich vezme něco – z oligarchie obsazování úřadů volbou a z demokracie, že se úřady obsazují bez cenzu.³⁶ (Pol. IV, 9, 1294b 4–14; řec. Rackham, 1932/1998, s. 320; Kříž, 1939/2009, s. 164–165; Špaňár, 1988/2006, s. 140; Barker / Stalley, 1995/2009, s. 154; Lord, 1984/2013, s. 112).

Právě tato „selekce“, tj. obsazování veřejných funkcí na základě voleb na jedné straně a nepřítomnost majetkového cenzu na straně druhé, odpovídá dnešním reprezentativním demokraciím. Podle Aristotelových analýz by se tedy daly charakterizovat současné reprezentativní demokracie jako smíšený režim, přesněji jako tato jeho výše zmíněná podoba, založená na „selekci“ demokratických a oligarchických prvků. Carl Schmitt (1888–1985) a po něm poněkud odlišně Bernard Manin právě spojovali současné reprezentativní demokracie se smíšeným režimem podle Aristotela.

Je zde příznačné, jak chápali volby. Podle Schmitta mohou mít volby smysl aristokratický nebo demokratický:

Ve srovnání s losováním je obsazování úřadů volbami metodou aristokratickou, jak správně říkají Platón a Aristotelés. Ale ve srovnání s určením vyšší instancí nebo i s dědičnou posloupností se tato metoda může zdát demokratická. Volby obsahují obě možnosti: mohou mít aristokratický smysl, že k moci povýší výjimečného jedince nebo vůdce, nebo demokratický smysl, že ustanoví vykonavatele, zástupce či služebníka; volič může hrát ve vztahu ke zvolenému roli nadřazeného nebo podřízeného; volba může být nástrojem principu reprezentace (*Repräsentation*) nebo principu identity (...). Ale je třeba rozlišovat, jaký smysl nabývají volby ve skutečnosti. Pokud mají zakládat opravdovou reprezentaci, jsou prostředkem aristokratického principu; pokud znamenají jen výběr závislého zmocněnce, lze je považovat za metodu specificky demokratickou. (Schmitt, 1928, s. 257; srov. podobný čes. překl. Anny Kudrnové in Manin, 2022, s. 157).

³⁶ V první a třetí metodě, tj. v kombinaci a v selekci, je výsledkem „smíšená“ forma vlády, v druhé (kompromisu) je výsledkem „střední“ forma vlády. Politeiu neboli republiku lze obecně označit nejen za smíšenou formu vlády, ale i za „střední“ formu vlády.

Volby v reprezentativní demokracii vedou v praxi podle mého názoru k „opravdové reprezentaci“, protože zvolený reprezentant není ani podřízený, ani závislý zmocněnec těch, kdo ho zvolili.³⁷ Jinak řečeno, volby dnes odpovídají aristokracii (nebo podle Aristotela spíše oligarchii³⁸): demokratický smysl, který vyžaduje „identitu“ (nebo přinejmenším podobnost) mezi vládoucími a ovládanými, zůstává čistě hypotetický. Podle mého názoru tedy Schmitt nejspíš víceméně sdílí stanovisko Aristotela (a Platóna), že v reprezentativních demokraciích představují volby oligarchický nebo aristokratický princip.

U Manina je to poněkud odlišné. Podle něho jsou volby „skutečně zároveň aristokratické i demokratické, *ať je vztah mezi voliči a zvolenými jakýkoli*“ (Manin, 1995/1996, s. 195; srov. čes. Manin, 2022, s. 160; zvýraznil M. N.). Volby, jak uvádí Manin, úspěšně míchají nebo kombinují demokratické a aristokratické (nebo oligarchické) prvky: reprezentativní vláda je „vyrovnaný nebo vyvážený režim“ (régime balancé ou équilibré) (Manin, 1995/1996, s. 306; srov. čes. Manin, 2022, s. 244). Podle Manina „naivní demokraté“ vidí v reprezentativní demokracii jen demokratické a rovnostářské prvky, zatímco stoupenci realismu a „demystifikace“ na to namítají, že „reprezentanti“ patří vesměs k učtým (vyšším) sociálním kategoriím.

³⁷ Je však pravda, že postavení občanů-voličů ve vztahu ke zvoleným politickým reprezentantům není v dnešních pluralitních demokraciích tak úplně beznadějně, jak by se na první pohled mohlo zdát. Jak zdůraznil např. Manin (1996, s. 228; srov. čes. Manin, 2022, s. 185), to, že političtí reprezentanti jsou zde podrobeni zkoušce znovuzvolení, je vybízí, aby „anticipovali“ (předjímali) retrospektivní „lidový soud“ občanů-voličů nad politikou, kterou provádějí. Tento princip nebo pravidlo „anticipovaných reakcí“ formuloval Carl Friedrich (viz Friedrich, 1941, 1963). Pravidlo „anticipovaných reakcí“ by se dalo formulovat tak, že pokud chtějí být političtí reprezentanti v podmínkách svobodné soutěže zvoleni znovu, je v jejich zájmu, aby anticipovali, jak na jejich politiku budou při dalších volbách reagovat voliči. Tím pádem vzniká v pluralitních demokraciích jakási zpětná vazba (feedback) mezi politiky a občany, což znamená, že vliv řadových občanů aktem voleb nekončí, ale působí do jisté míry i v mezidobí mezi dvěma volbami (viz Sartori, 1987, s. 152; slov. Sartori, 1993, s. 154). Jak známo, velký důraz na roli retrospektivního soudu občanů-voličů nad končící vládou klade právem Karl R. Popper (viz mj. Popper, 1945/2003, čes. Popper, 1994, 1998). Musím zde však nerad dodat, že údajný Periklův „citát“ podle Thúkydida, který Popper s oblibou vícekrát uvádí k podpoře své neklasické teorie demokracie („Although only a few may originate a policy, we are all able judge it“, Popper, 1945/2003: 1; čes. Popper, 1994, s. 17; Popper, 1998, s. 188, 188–189) si Popper vymyslel. V žádném anglickém (neřku-li českém) vydání *Dějiny peloponéské války* ani v žádném samostatném vydání Periklovy řeči tato věta neexistuje (podrobněji viz Novák, 2017, s. 292). Přitom by stačilo odkázat na Aristotela, toho však Popper odsuzoval snad ještě víc než Platóna.

³⁸ Podle Aristotela jsou volby principem aristokratickým, když se volí *ze všech* občanů (což bylo možné v malých městských státech), zatímco když se volí jen *z některých* občanů, jsou principem oligarchickým (tak je to v dnešních reprezentativních vládách).

Mezi bohatstvím a chudobou

Jednotlivé formy vlády nejsou podle Aristotela založeny ani tak na počtu vládnoucích, ale na různých druzích nerovnosti: nerovnosti sociálně-ekonomické, tj. nerovnosti mezi bohatstvím a chudobou, nerovnosti mravní, tj. mezi ctností (zdatností, výtečností) a špatností, dále pak na nerovnosti rodu, tj. mezi urozeností a neurozeností. Aristotelés uvádí, že největší rozdíl je asi mezi ctností a špatností, potom mezi bohatstvím a chudobou (Pol. V, 3, 1303b 15–16; řec. Rackham, 1932/1998, s. 388; srov. Kříž, 1939/2009, s. 175; Špaňár, 1988/2006, s. 187; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 186). I když je tedy mezi ctností a špatností podle něho ještě větší rozdíl než mezi bohatstvím a chudobou, v praxi to velký význam nemá, protože ctnostné lidi bychom těžko hledali: „urozených a dobrých/ctnostných není nikde sto, ale bohatých [a chudých]³⁹ je všude mnoho“ (Pol., V, I, 1302a 1–3; řec. Rackham, 1932/1998, s. 376; srov. Kříž, 1939/2009, s. 171; Špaňár, 1988/2006, s. 181; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 181).

Pak tedy „oligarchie je takové zřízení obce, v němž nejvyšší moc je v rukou zámožných, demokracie však vzniká tehdy, když nerozhodují vlastníci velkého majetku, ale chudí.“ (Pol. V, I, 1279b 17–19; řec. Rackham, 1932/1998, s. 208; srov. Kříž, 1939/2009, s. 111; Špaňár, 1988/2006, s. 112–113; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 101).

Pojetí, podle něhož demokracie je vládou chudých a oligarchie vládou bohatých, vzešlo z pozitivního přístupu, zatímco „klasická“ Aristotelova typologie tří dobrých forem vlád a jejich tří zvrhlých forem čili deviací, založená na dvou kritériích (počet vládnoucích a v čí prospěch moc vykonávají), spadá do spekulativního přístupu. Z hlediska spekulativního je nejdůležitější rozdíl mezi ctností a špatností, z hlediska pozitivního je nejdůležitější rozdíl mezi bohatstvím a chudobou.

Obvykle je tomu tak, že bohatých je menší počet, zatímco chudých větší počet. Aristotelés sám upozorňuje na nesnáze, které mohou s takovým chápáním demokracie a oligarchie vyvstat. Spojujeme-li totiž demokracii také s vládou velkého množství, a definujeme-li ji tedy jako vládu chudé většiny, a oligarchii také s vládou malého množství, tedy definujeme-li ji jako vládu bohaté menšiny, jak bychom pak měli označit takové zřízení, v jehož čele by stála zámožná většina nebo naopak chudá menšina?

Jak zdůrazňuje Aristotelés v 8. kapitole III. knihy *Politiky*, hlavní, co definuje oligarchii a demokracii, není počet vládnoucích, ale to, zda vládnu bohatí nebo chudí:

menší nebo větší počet těch, kteří mají nejvyšší⁴⁰ moc, jak v oligarchiích, tak v demokraciích, je něčím nahodilým, protože všude je bohatých málo a chudých mnoho.

³⁹ Že chudých je mnoho, považoval Aristotelés za samozřejmé, a proto to ani neuváděl. Někteří editoři to tam však přidávají (viz mj. Tricot, 1962/1995, s. 342, pozn. 2).

⁴⁰ Kříž zde má „svrchovanou“ moc. Nepovažuji však za příliš šťastné, když se používá

Proto (...) pravý rozdíl mezi demokracií a oligarchií je v chudobě a bohatství. Takže tam, kde vládne díky svému bohatství menšina *nebo většina*, je nutně oligarchie, tam pak, kde vládou chudí, [ať už tvoří většinu, nebo výjimečně menšinu], je demokracie. (Pol. III, 8, 1279b 35 – 1280a 3; řec. Rackham, 1932/1998, s. 208, 210; srov. Kříž, 1939/2009, s. 112; Špaňár, 1988/2006, s. 113; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 102; Francotte/Loicq-Berger, 2014, s. 454; zvyraznil M. N.)

Jak uvádí Jinek, docházíme tím k „upřednostnění kvality před kvantitou, což lze považovat za typickou aristotelskou volbu“ (Jinek, 2017, s. 494).

Proti tomu se nejednou staví to, co Aristotelés píše ve 4. kapitole IV. knihy *Politiky*. Uveďme zde rozsáhlé pasáže.

Demokracie se však, jak to v dnešních dobách někteří dělají, nesmí definovat jako zřízení, v němž velké množství má nejvyšší moc – neboť i v oligarchiích a ostatních ústavách poroučí větší část⁴¹ –, ani oligarchie se nesmí definovat jako zřízení, v němž v čele ústavy stojí jen několik málo mužů. Neboť kdyby jich všech bylo dohromady tisíc tři sta a z nich bylo tisíc bohatých a neumožnili těm třem stům chudých podílet se na vládě, nikdo by asi nemohl tvrdit, že žijí v demokracii. Podobně také kdyby chudých bylo málo, ale byli by silnější než zámožná většina, nikdo by asi ani to nenazval oligarchií, kdyby se ostatní, ač bohatí, nepodíleli na veřejných počtech⁴². Spíše se tedy musí říci, že demokracie je tehdy, když vládou svobodní, oligarchie pak, když vládou bohatí, ale svobodných bývá mnoho, zatímco bohatých jen málo. (...) Jinak by to byla oligarchie také tehdy, kdyby se vládní úřady rozdělovaly podle

při překladech a komentářích antických děl výrazů, které v moderní době nabyly velmi specifického významu (například „svrchovaná“ moc, se kterou operuje Kříž a řada dalších překladatelů Aristotela). Obvykle ji nahrazují termínem „nejvyšší moc“. Nepovažují také za vhodné mluvit u Aristotela o „třídním boji“, jak se s tím můžeme setkat například u Pierra Pellegrina, když dnes tento termín spojujeme především s Karlem Marxem a jeho následovníky, u nichž má velmi vyhraněný smysl a je spojen s revolucemi, které Marx prosazuje, kdežto Aristotelés je naopak stoupencem reformu a posilování role středních „tříd“.

⁴¹ Tím se myslí většina těch, *kdo se podílí na moci* (srov. Tricot, 1962/1995, s. 268, pozn. 2). Aristotelés to ostatně přímo uvádí na jiném místě: „i v oligarchii, i v aristokracii, i v demokracii platí to, co rozhodla většina těch, kdo se podílí na vládě státu“ (Pol. IV, 8, 1294a 12–14; řec. Rackham, 1932/1998, s. 316; srov. Kříž, 1939/2009, s. 149; Špaňár, 1988/2006, s. 155; Vychodil, 1895, s. 143; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 152; Pellegrin, 1990/2015, s. 304–305). Neplatí to samozřejmě pro vlády jednoho, Aristotelés je tam také proto nezmiňuje.

⁴² Veřejnými počty Aristotelés nemyslí jen nějaká vyznamenání nebo medaile, ale vládnoucí posty („úřady“). V 10. kapitole III. knihy Aristotelés vysvětluje, že „o politických úřadech říkáme, že jsou veřejnou počtou, a tak kdyby moc zastávali stále titíž lidé, museli by ostatní být bez veřejných počt.“ (Pol. III, 10, 1281a 31–33; řec. Rackham, 1932/1998, s. 220; srov. Špaňár, 1988/2006, s. 117; Aubonnet, 1993/2007, s. 92; Kříž, 1939/2009, s. 149; Pellegrin, 1990/2015, s. 239)

vysoké postavy⁴³, jak prý podle tvrzení některých⁴⁴ je to v Etiopii, anebo podle krásy; neboť je jen malý počet těch, kteří jsou krásní, i těch, kteří mají vysokou postavu. (Pol., IV, 4, 1290a 30 – 1290b 7; řec. Rackham, 1932/1998, s. 288, 290; srov. Kříž, 1939/2009, s. 140; Vychodil, 1895, s. 135; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 140; Pellegrin, 1990/2015, s. 287–288; Aubonnet, 1993/2007, s. 121; Tricot, 1962/1995, s. 269).

Teprve teď Aristotelés formuluje nový názor:

Ale ani jen těmito znaky⁴⁵ nejsou ty režimy dostatečně určeny/definovány. Poněvadž je v demokracii i oligarchii více částí, je nutné ještě dále rozlišovat a říci, že není demokracie tam, kde jen několik málo svobodných vládne nad většinou nesvobodných, jako v Apollónii v Iónském moři a na Théře (...), ani to není demokracie, když vládou bohatí díky své početní převaze, jako za starých časů v Kolofónu (...), ale demokracie je tehdy, když v čele vlády jsou svobodní a nezámožní, kteří tvoří většinu, oligarchie pak, když v jejím čele jsou bohatí a urozenější, kterých je menšina. (Pol., IV, 4, 1290b 7–20; řec. Rackham, 1932/1998, s. 290 a 292; srov. Kříž, 1939/2009, s. 140; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 140–141; Špaňár, 1988/2006, s. 145; Pellegrin, 1990/2015, s. 288)

Jaké jsou definiční znaky demokracie a oligarchie?

Komentář Richarda G. Mulgana (viz Mulgan, 1998, s. 82–84) lze shrnout (pro větší přehlednost jeho jednotlivé body očísloji) takto:

1. Ve IV. knize *Politiky* Aristotelés změnil stanovisko, „neboť tvrdí, že *obě kritéria jsou podstatná*; oligarchie znamená zároveň vládu několika a bohatých, demokracie vyžaduje vládu jak mnoha, tak chudých“ (Mulgan, 1998, s. 82; zvýraznil M. N.). V důsledku toho však nelze postihnout výjimky, kdy bohatých je mnoho a chudých málo, a proto toto změněné Aristotelovo stanovisko kritizují William L. Newman (1834–1923) a Ernest Barker (1874–1960).

2. Tento předchozí problém sice nenastal v původním Aristotelově řešení, ale „původní řešení jeden problém řeší a zároveň vytváří jiný, stejně obtížný, přinejmenším v souvislosti s demokracií“ (Mulgan, 1998, s. 83). Je-li totiž demokra-

⁴³ Špaňár to podle mého názoru překládá nesprávně: „Aj keby se úřady rozdeľovali podľa veľkosti, ako je to podľa niektorých v Etiópii, alebo podľa krásy, *bola by to oligarchia*, lebo počet krásnych aj veľkých je malý.“ (Špaňár, 1988/2006, s. 145; zvýraznil M. N.)

⁴⁴ Podle Hérodota.

⁴⁵ Tj. bohatstvím a svobodou. „Demokracie jako vláda všech zakládá svou oprávněnost na *svobodě*, nikoli na chudobě, protože oprávnění k vládě je důvěrohodnější, pokud je založeno na výtečnosti spíše než na vadě či nedostatku.“ (Strauss, 2007, s. 44; zvýraznil M. N.). To, že většinu svobodných lidí tvoří prakticky ve všech obcích chudí, a že tudíž demokracie je vládou chudých, je „shodou okolností“, uvádí tamtéž Leo Strauss.

cie vládou chudých a je-li jejím převládajícím principem svoboda, existuje podstatná souvislost mezi demokracií a velkým množstvím.

3. Druhé řešení, v němž jsou obě kritéria podstatná, vlastně není nevyhovující, pokud uznáme, že „konkrétní případ může mít charakteristické rysy, jež přísluší více než jednomu obecnému typu. Zřízení, v němž vládne bohatá většina nebo chudá menšina, bude z jednoho hlediska oligarchií a z druhého demokracií.“ (Mulgan, 1998, s. 83)

Já navrhuji jinou interpretaci. Opět její jednotlivé kroky očísluji.

1. Aristotelés nejprve jasně vysvětluje, že definovat demokracii jako vládu velkého množství a oligarchii jako vládu malého množství, jak se to občas děje, je chybné. Proč? Následují jeho argumenty opírající se o čtyři případy, z nichž tři jsou myšlené:

a. Kdyby vládla většina (tisíc) bohatých menšině (tří set) chudých, „nikdo by asi nemohl tvrdit, že žijí v demokracii“.

b. „Podobně také kdyby chudých bylo málo, ale byli by silnější než zámožná většina, nikdo by asi ani to nenazval oligarchií.“

c. Jinak bychom přece museli mít oligarchii, kdyby vládli vysocí, kterých je jen menšina,

d. nebo kdyby vládli krásní, kterých je také jen menšina.

2. „Spíše se tedy musí říci, že demokracie je tehdy, když vládnu svobodní, oligarchie pak, když vládnu bohatí, ale svobodných bývá mnoho, zatímco bohatých jen málo.“ Zdůrazňuji, že doposud je celá argumentace v souladu s původním Aristotelovým řešením.

3. Definovat demokracii jako vládu svobodných a oligarchii jako vládu bohatých není sice chybné, ale nestačí to, je to neúplné, neboť demokracie i oligarchie se skládají z více částí a nelze je tedy určovat jen na základě jednoho znaku.

4. Argumentace se následně opírá o dva případy, tentokrát však nejsou myšlené, ale historicky se reálně vyskytovaly, alespoň podle Aristotela. Začnu tím druhým, který je jednodušší:

a. „Když vládnu bohatí díky své početní převaze, jako za starých časů v Kolofónu, *není to demokracie*.“

Toto je však přece stále argument ve prospěch *původního* Aristotelova stanoviska, podle něhož demokracii nelze definovat jako vládu velkého množství. Není tedy nijak v rozporu s původním pojetím, že jde v takovém případě *spíše o oligarchii*, protože tam vládnu bohatí, i když je jich většina.

Kdyby byly opravdu oba znaky (bohatství a malé množství pro oligarchii, svoboda a velké množství pro demokracii) *stejně podstatné*, jak soudí mj. Mulgan, pak bychom v této fázi argumentace očekávali, že Aristotelés napíše, že když vládnu bohatí, kteří však tvoří většinu, *není to oligarchie*, protože je to vláda většiny.

b. „Není demokracie tam, kde jen několik málo svobodných vládne nad většinou nesvobodných, jako v Apollónii v Iónském moři a na Théře.“

V těchto dvou historických případech nejde o vládu malého množství chudých a svobodných nad většinou bohatých, jak bychom mohli očekávat podle Mulgana, ale o vládu malého množství svobodných nad většinou *nesvobodných*. „Svobodní“ tam představovali nikoli chudé, ale „urozené, kteří byli prvními zakladateli“. Proto, že vládli urození, nešlo o demokracii, nikoli proto, že vládnoucích bylo málo.

5. „Demokracie je tehdy, když v čele vlády jsou svobodní a nezámožní, kteří tvoří většinu, oligarchie pak, když v jejím čele jsou bohatí a urozenější, kterých je menšina.“

Jak je vidět z tohoto citátu, Aristotelova *doplňná* definice demokracie a oligarchie není složena ze dvou stejně podstatných znaků, jak uvádí Mulgan, ale ze *tří* znaků (pro oligarchii je to vláda bohatých, urozených a malého množství, pro demokracii je to vláda svobodných, nezámožných a velkého množství). Jeden z těchto znaků lze považovat za základní, resp. převažující (pro oligarchii je to bohatství, pro demokracii svoboda), proto jsou bohatství v oligarchii a svoboda v demokracii uvedeny na prvním místě. Můžeme tedy, zdá se mi, i nadále považovat výjimku vlády bohatých, kteří tvoří velké množství, *spíše za oligarchii*, podobně i výjimku vlády chudých a svobodných, kteří představují jen menšinu, *spíše za demokracii*. Shrnutí a potvrzení: Aristotelés své „původní řešení“ zcela neopouští, jen ho doplňuje.

Představují demokracie a oligarchie dokonale „symetrické“ deviace?

Jak demokracie, tak oligarchie mají podle Aristotela celkem čtyři typy, které řadí od nejmírnějšího (a tedy podle něho nejméně špatného) typu k nejextrémnějšímu (tedy nejhoršímu) typu. Aristotelés stále zdůrazňuje, že nejhorší (čtvrté) typy demokracie a nejhorší (čtvrté) typy oligarchie si odpovídají a odpovídají také tyranii, která podle něho spojuje nejhorší prvky, postupy a principy extrémní demokracie a extrémní oligarchie. Analogicky i nejmírnější typy demokracie a oligarchie jsou poměrně blízké nejenom jedna druhé, ale i některým „správným“ formám vlády: nejmírnější typ demokracie⁴⁶ je blízký zejména politei („ústavní demokracii“) a nejmírnější typ oligarchie je blízký zejména „takzvané“ aristokracii.

Neznamená to však, že je podle Aristotela mezi demokraciemi a oligarchiemi dokonalá „symetrie“. Je naopak zřejmé, že Aristotelés považuje demokracii

⁴⁶ Jaké jsou typy demokracie, Aristotelés vykládá nejprve ve 4. kapitole IV. knihy *Politiky* (a pak v 5. kapitole, jaké jsou druhy oligarchie). Druhou typologii demokracií (a pak oligarchií) najdeme v 6. kapitole IV. knihy. První typologie je založena na tom, jaké jsou formální podmínky přístupu k „úřadům“ (vládním funkcím), druhá typologie na tom, kdo nejvyšší moc fakticky vykonává. Z důvodu, který vysvětluji dále, vycházím z toho, že nejen v druhé, ale i v první typologii jsou podle Aristotela jen čtyři typy demokracie.

za méně špatnou než oligarchii a za nejméně špatnou ze tří zvrhlých režimů (viz Pol. IV, 2, 1289b 2–5; řec. Rackham, 1932/1998, s. 282; srov. Kříž, 1939/2009, s. 137; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 136; Špaňár, 1988/2006, s. 141–142; Pellegrin, 1990/2015, s. 282; Francotte/Loicq-Berger, 2014, s. 482). Mezi jiným proto, že demokracie je politei (republice), tj. nejstabilnější formě vlády, která je nejlepší pro většinu obcí a pro většinu lidí, bližší než oligarchie. Nelze se pak divit, že demokracie je také stabilnější než oligarchie a že je méně vystavena „nepokojům“, jak jsem upozornil výše. V neposlední řadě Aristotelova původní definice „občana“ je takřikajíc šita na míru demokracii⁴⁷, což není náhoda. Koneckonců vláda lidu je podle Aristotela téměř nevyhnutelná jako důsledek sociálního vývoje.⁴⁸

Základem asymetrie mezi demokracií a oligarchií je však podle Aristotela to, že zatímco bohatí (stoupenci oligarchie) se chtějí ve všem nad chudými vyvýšit, chudým (stoupencům demokracie) stačí se bohatým ve všem vyrovnat, jak na to poukazuje zejména Jean Terrel ve své pozoruhodné knize o Aristotelově *Politice*. K tomu je třeba zmínit, co je podle Aristotela „první demokracie“.

Demokracie je předně ta ústava/forma vlády, v níž je dokonale uskutečněna rovnost. Rovnost podle zákona této demokracie znamená, že nikdo, ať je bohatý nebo chudý, nemá přednost před druhým a že žádný z nich není nejvyšším pánem, ale oba jsou na tom stejně. Když je tedy nejvíc svobody a rovnosti v demokracii, jak se někteří domnívají, bude to nejspíš tím, že všichni mají na vládě státu rovný podíl. Poněvadž však má lid většinu a většina rozhoduje, musí být toto zřízení demokracií. (Pol. IV, 4, 1291b 30–37; řec. Rackham, 1932/1998, s. 300; srov. Kříž, 1939/2009, s. 143; Pellegrin, 1990/2015, s. 293; Barker/Stalley, 1995/2009, s. 144; Špaňár, 1988/2006, s. 148)

Tento výrok o „první demokracii“ (δημοκρατία πρώτη) vybočuje z ostatních popisů typů demokracie. Zní mimochodem velmi „moderně“. Počítáme-li tuto „formu“, dělá to dohromady pět typů demokracie, zatímco jeho pozdější klasifikace demokracií, která je v 6. kapitole IV. knihy *Politiky*, má jen čtyři typy. Všechny ostatní formy demokracie lze dost snadno zharmonizovat se čtyřmi odpovídající-

⁴⁷ Aristotelés to sám uvádí: „Proto občan, jak jsme ho definovali, jím bude nejspíš v demokracii, v ostatních ústavách/režimech jím sice být může, ale nemusí. V některých [režimech] totiž lid vlastně není/podle Kříže: lid nemá žádnou moc/, ani tu nebývají pravidelné sněmy/lidová shromáždění, ale jen zvlášť svolávané schůze rady, rozepře pak soudí zvláštní soudci/podle Pellegrina: specializované instance/...“ (Pol. III, 1, 1275b 5–8; řec. Rackham, 1932/1998, s. 176; srov. Francotte/Loicq-Berger, 2014, s. 443; Kříž, 1939/2009, s. 101; Pellegrin, 1990/2015, s. 208)

⁴⁸ „Když se pak/nyní obce zvětšily, nebylo už ani snadné, aby vznikl jiný ústavní režim než demokracie.“ (Pol. III, 15, 1286b 20–21; řec. Rackham, 1932/1998, s. 260; srov. Pellegrin, 1990/2015, s. 264; Kříž, 1939/2009, s. 129; Francotte/Loicq-Berger, 2014, s. 473). „Nyní“ je mj. podle Jeana Aubonneta („maintenant“) a podle Thomase Alana Sinclaira („now“). Viz (Aubonnet, 1993/2007, s. 108; Sinclair, 1962/1976, s. 141).

cími typy v druhé Aristotelově typologii demokracií, nikoli však tuto první „formu“. Pokud bychom ji počítali, zmizela by v důsledku toho také „symetrie“ mezi čtyřmi deviacemi demokracie a odpovídajícími čtyřmi deviacemi oligarchie.

Lze si tedy klást otázku, zda „první demokracii“ máme vůbec považovat za jeden z typů demokracie. Terrel (2015, s. 201–208) uvádí, že jde o „projekt“, mohli bychom říci „ideální typ“, nikoli o konkrétní historickou formu demokracie.⁴⁹ Proto je uvedena na prvním místě a odtud také „předně“.

To, co je první, je tento záměr (visée), jak je vepsán ve starším jménu *isonomie* (isonomie), prvním jménu, které vláda mnohých získala od těch, kteří po ní toužili, kdežto slovo „demokracie“ mělo zprvu hanlivý přízvuk, a nemohli ho tedy použít. (...) Aristotelés popisuje tento ideální typ, aniž by prozatím vyslovil jakoukoli kritiku. Ostatně když na počátku III. knihy [*Politiky*] definoval *skutečného občana*, vyšel právě z tohoto záměru a sám ho převzal v 11. kapitole IV. knihy i v VII. knize, kde definoval politické společenství jako společenství *podobných*. (Terrel, 2015, s. 203–204; zvýraznil M. N.)

Jak uvádí Terrel, mezi demokracií a oligarchií tedy existuje „základní asymetrie“ (dissymétrie fondamentale) v tom smyslu, že proti oligarchii nelze stavět její vlastní princip, neboť bohatí budou vždycky chtít ovládat chudé.⁵⁰ Naopak proti zvrhlým demokraciím lze klást jejich první záměr rovnosti. „Většinové pravidlo, důsledek egalitárního principu, nevede totiž k rovnosti mezi nemajetnými a zamožnými, tj. ke sledovanému cíli [demokracie], ale naopak k nadvládě nemajetných.“ (Terrel, 2015, s. 207) „Čistá“ demokracie se tak velmi vzdaluje svému vlastnímu cíli nebo záměru, a je jí proto třeba „míchat“ s prvky, postupy a principy oligarchie, aby se tomu svému vlastnímu cíli přiblížila.

Závěr

V rámci „pozitivního“ přístupu jsou v Aristotelově *Politice* analyticky základními a empiricky nejrozšířenějšími politickými režimy demokracie a oligarchie, dále pak tam značnou roli hrají režimy („ústavy“) smíšené, které z prvků, postupů a principů demokracie a oligarchie vznikají jejich „míšením“. Mezi takto smíšenými režimy má zvláštní postavení⁵¹ politeia neboli republika, která je nejlepším režimem „pro většinu obcí a pro většinu lidí“. Carl Schmitt a nověji poněkud od-

⁴⁹ Lze tudíž soudit, že nejen v druhé, ale i v první typologii jsou podle Aristotela jen čtyři druhy demokracie.

⁵⁰ Jak zdůrazňuje Aristotelés, „rovnost a právo/spravedlnost hledají vždy slabší; ti, kdo mají moc, pranic na to nedbají“ (Pol. VI, 3, 1318b 4–5; řec. Rackham, 1932/1998, s. 496; srov. Kříž, 1939/2009, s. 213).

⁵¹ Ještě důležitější než „takzvaná“ aristokracie, která se jí podobá.

lišně Bernard Manin právem spojuje tento Aristotelův smíšený režim s dnešními reprezentativními demokraciemi, jak jsem se snažil ukázat. Zvláště se pak zaměřuji na to, jak na různých místech Aristotelés „pozitivně“ demokracii a oligarchii vymezuje a odlišuje. Podrobně přitom zdůvodňuji novou interpretaci, jak chápat Aristotelovu definici demokracie a oligarchie. Tato interpretace se výrazně liší od interpretace standardní, kterou formuloval mj. Richard G. Mulgan. Na rozdíl od Mulgana a jeho předchůdců jsem se snažil doložit, že Aristotelés neopustil svou původní definici demokracie a oligarchie, založenou na svobodě v případě demokracie a na bohatství v případě oligarchie, ale jen ji doplnil. V návaznosti na Jeana Terrela dále upozorňuji, že podle Aristotela demokracie a oligarchie nejsou zdaleka tak „symetrické deviace“, jak by se z některých analýz v *Politice* mohlo zdát, ale že naopak mezi demokracií a oligarchií existuje „základní asymetrie“.

MIROSLAV NOVÁK je profesor politologie, který v letech 1990–2014 působil na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. V současné době přednáší na vysoké škole AMBIS a na University College Prague (oboje v Praze). Věnuje se zejména komparativní politologii, mj. stranickým systémům a typům demokracie. Jeho prozatím poslední knižní monografií je *Pražské jaro 1968: Přerušená revoluce?* (Praha: Academia, 2021). V dubnu 2023 vyšlo 3. vydání *Úvodu do studia politiky* (Praha: Karolinum, 2023), jehož je editorem. ORCID: 0000-0002-9295-9272

Literatura

- Aristote. (1977). *La Politique* (upravený a adaptovaný⁵² překlad Ch. Millona editoval M. Prélot). Denoël/Gonthier. (Pův. vyd. 1950) Označuji v textu jako: Prélot, 1950/1977.
- Aristote. (1995). *La Politique* (přeložil J. Tricot). Vrin. (Pův. vyd. 1962) Označuji v textu jako: Tricot, 1962/1995.

⁵² Marcel Prélot, už výše představený francouzský ústavní právník a profesor politické vědy, se rozhodl přerozdělit a upravit tuto verzi Aristotelovy *Politiky* tak, aby pokud možno zmizely četné nedokonalosti dané jejím literárním druhem (jde o pouhé nedokončené poznámky, není to tedy dílo skutečně připravené autorem k vydání) a stavem „originálních“ verzí, které máme dnes k dispozici. Neomezil se jen na to, že podobně jako mnozí před ním (a další po něm, ze současných specialistů například Peter L. Philips Simpson roku 1997) VII. a VIII. knihu *Politiky* přemístil, takže se z nich staly knihy IV. a V. Navíc ještě z II. knihy věnované kritické analýze Aristotelových předchůdců, jakož i některých v té době proslulých režimů („ústav“) vytvořil jen pět „příloh“ na konci za vlastním dílem; zrušil nebo radikálně omezil všelijaké kostrbaté přechody mezi tématy a různá opakování, návraty k tématu či varianty jednoho a téhož. Celou *Politiku* pak rozdělil jen na čtyři základní části týkající se (1) domácnosti, (2) občana a státu, (3) politické vlády a (4) revolucí a udržování režimů.

- Aristote. (1997). *Ethique à Nicomaque* (přeložil J. Tricot). Vrin. (Pův. vyd. 1990). Označuji v textu jako: Tricot, 1990/1997.
- Aristote. (2007). *La Politique* (přeložil J. Aubonnet). Gallimard, collection Tel. (Pův. vyd. 1993) Označuji v textu jako: Aubonnet, 1993/2007.
- Aristote. (2014). *Politique* (přeložili A. Francotte, M.-P. Loicq-Berger). In Aristote, ed. R. Bodéüs, *Œuvres. Éthiques, Politique, Rhétorique, Poétique, Métaphysique* (s. 375–628). Gallimard, collection „Bibliothèque de la Pléiade“. Označuji v textu jako: Francotte/Loicq-Berger, 2014.
- Aristote. (2014). *Ethique à Nicomaque* (přeložil R. Bodéüs). In Aristote, ed. R. Bodéüs, *Œuvres. Éthiques, Politique, Rhétorique, Poétique, Métaphysique* (s. 3–259). Gallimard, collection „Bibliothèque de la Pléiade“. (Pův. vyd. 2004) Označuji v textu jako: Bodéüs, 2014.
- Aristote. (2015). *Les Politiques* (3. vyd. označené jako „nové“, přeložil P. Pellegrin). Flammarion. (Pův. vyd. 1990) Označuji v textu jako: Pellegrin, 1990/2015.
- Aristoteles. (1888). *Ethika Nikomachova* (přeložil P. J. Vychodil, O. S. B.). Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských. Označuji v textu jako: Vychodil, 1888.
- Aristotelés. (1895). *Politika* (přeložil P. J. Vychodil). J. Otta. Označuji v textu jako: Vychodil, 1895.
- Aristotelés. (1999). *Politika I* (přeložil M. Mráz). Oikoymenh. Označuji v textu jako: Mráz I, 1999.
- Aristotelés. (2004). *Politika II* (přeložil M. Mráz). Oikoymenh. Označuji v textu jako: Mráz II, 2004.
- Aristotelés. (2006). *Politika* (přeložil J. Špaňár). Kalligram. (Pův. vyd. 1988) Označuji v textu jako: Špaňár, 1988/2006.
- Aristotelés. (2009). *Politika* (přeložil A. Kříž). Rezek. (Pův. vyd. 1939) Označuji v textu jako: Kříž, 1939/2009.
- Aristotelés. (2013). *Etika Nikomachova* (přeložil A. Kříž). Rezek. (Pův. vyd. 1937) Označuji v textu jako: Kříž, 1937/2013.
- Aristotle. (1976). *The Politics* (přeložil T. A. Sinclair). Penguin. (Pův. vyd. 1962) Označuji v textu jako: Sinclair, 1962/1976.
- Aristotle. (1998). *Politics* (přeložil H. Rackham). Harvard University Press, Loeb Classical Library. <https://doi.org/10.4159/DLCL.aristotle-politics.1932> (Pův. vyd. 1932) Označuji v textu jako: Rackham, 1932/1998.
- Aristotle. (1999). *Politics* (přeložil B. Jowett). Batoche Books. (Pův. vyd. 1885). <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00259310> Označuji v textu jako: Jowett, 1885/1999 a cituji podle stránkování v této internetové elektronické verzi.
- Aristotle. (2009). *Politics* (přeložil E. Barker, rev. R. F. Stalley). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00258611> (Pův. vyd. 1995) Označuji v textu jako: Barker/Stalley, 1995/2009.
- Aristotle. (2009). *The Nicomachean Ethics* (přeložil, revidoval, úvod a poznámky napsal W. D. Ross). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00258622> (Pův. vyd. 1980). Označuji v textu jako: Ross/Brown, 1980/2009.
- Aristotle *Politics* III–IV. (1995). (přeložil R. Robinson). Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00259307> (Pův. vyd. 1962) Označuji v textu jako: Robinson, 1962/1995.
- Aristotle's Politics*. (2013). (2. vyd.) (přeložil, úvod, poznámky a glosář napsal C. Lord). University of Chicago Press. (Pův. vyd. 1984) Označuji v textu jako: Lord, 1984/2013.
- Berg-Schlosser, D. a Stammen, T. (2000). *Úvod do politické vědy* (přeložil R. Kučera). Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

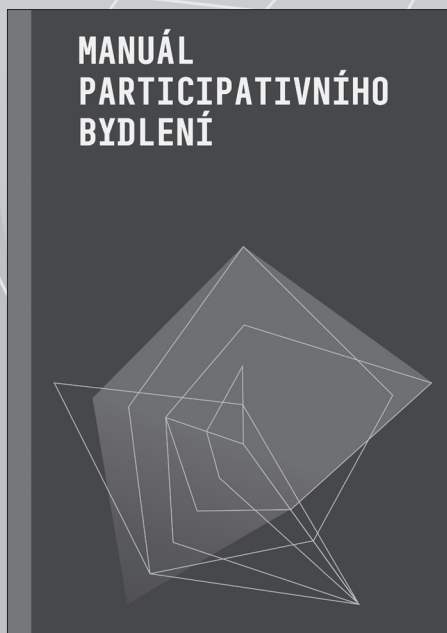
- Braun, E. (1967). Die Theorie der Mischverfassung bei Aristoteles. *Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik*, Neue Folge – Band 1 (80. Band), 79–89.
- Filmer, R. (1991). *Observations upon Aristotles Politiques, Touching Forms of Government* (Pův. vyd. 1652). In J. P. Sommerville (ed.), *Patriarcha and Other Writings*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812644>
- Friedrich, C. (1941). *Constitutional Government and Democracy* (2. vyd.). Ginn.
- Friedrich, C. (1963). *Man and His Government*. McGraw Hill.
- Grubellier, M. a Pellegrin, P. (2002). *Aristote. Le philosophe et les savoirs*. Seuil.
- Jínek, J. (2017). *Obec a politično v Aristotelově myšlení*. Oikoymenh.
- Manin, B. (1996). *Principes du gouvernement représentatif*. Flammarion, collection Champs / Flammarion. (Pův. vyd. 1995)
- Manin, B. (2022). *Principy reprezentativní vlády* (přeložila z angl. překladu A. Kudrnová). Karolinum.
- Miller, F. D. (1995). *Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics*. Oxford University Press.
- Morau, P. (1965). Quelques apories de la politique et leur arrière-plan historique. In R. Stark, D. Allan, P. Aubenque, P. Morau, R. Weil, G. J. D. Aalders a O. Gigon, *La „Politique“ d'Aristote* (s. 125–148). Entretiens sur l'antiquité classique, tome XI. Fondation Hardt.
- Mulgan, R. G. (1998). *Aristotelova politická teorie* (přeložil M. Mocek). Oikoymenh.
- Novák, M. (2001). Aristotelova politická sociologie a moderní reprezentativní demokracie. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 37(4), 405–424. <https://doi.org/10.13060/00380288.2001.37.4.02>
- Novák, M. (2016). L'Europe politique et l'avenir de la démocratie. In Y. C. Zarka, P. Perrineau a A. Laquière (eds.), *L'Union européenne entre implosion et refondation* (s. 43–56). Edition Mimésis, collection Philosophie et Société. https://www.researchgate.net/publication/311665380_L'Europe_politique_et_l'avenir_de_la_democratie
- Novák, M. (2017). Giovanni Sartori: politický sociolog pluralismu. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53(2), 290–299. <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2017/02/10.pdf>
- Novák, M. (2018). Sociopolitické změny, povstání, převraty, revoluce a jejich předcházení: pokus o rekonstrukci Aristotelovy koncepce. *Acta Politologica*, 10(1), 86–138. <https://acpo.vedeckecasopisy.cz/publicFiles/001504.pdf>
- Pellegrin, P. (2003). La Politique d'Aristote: unité et fractures. Eloge de la lecture sommaire. In P. Aubenque (ed.), *Aristote Politique. Etudes sur la Politique d'Aristote* (s. 3–34). Presses universitaires de France.
- Platón. (1997). *Zákony* (přeložil F. Novotný). Oikoymenh. Označuji v textu jako: Novotný, 1997.
- Popper, K. R. (1994). *Otevřená společnost a její nepřátelé. I Uhrnutí Platónem* (přeložil M. Calda). Oikoymenh.
- Popper, K. R. (1998). *Život je řešení problémů: o poznání, dějinách a politice* (přeložili J. Kohout a E. Stuchlíková). Mladá Fronta.
- Popper, K. R. (2003). *Open Society and Its Enemies. Vol. I: The Spell of Plato*. Routledge Classics. (Pův. vyd. 1945)
- Prélot, M. (1966). *Histoire des idées politiques* (3. vyd.). Dalloz. (Pův. vyd. 1959)
- Sartori, G. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham House Publishers.
- Sartori, G. (1993). *Teória demokracie* (přeložili M. Oravcová, L. Kovačič a P. Baker). Archa.
- Schmitt, C. (1928). *Verfassungslehre*. Dunkler & Humblot.
- Strauss, L. (2007). *Obec a člověk* (přeložil M. Mocek). Oikoymenh.

- Svoboda, F. (2014). České a slovenské aristotelské bádání. *Aither*, 6(11), 52–75.
<https://doi.org/10.5507/aither.2014.006>
- Terrel, J. (2015). *La Politique d'Aristote. La démocratie à l'épreuve de la division sociale*. Vrin.
- Wolff, F. (1997). *Aristote et la politique*. Paris: Presses universitaires de France. (Pův. vyd. 1991)

Masarykova univerzita vydala

MANUÁL PARTICIPATIVNÍHO BYDLENÍ

Jan Malý Blažek, Jana Kubcová,
Tomáš Hoření Samec, Anna Vinklárková,
Lukáš Houser (eds.)

Nedostupnost bydlení se dotýká stále více obyvatel. Receptem na řešení není jedna konkrétní cesta, ale kombinace různých opatření a vytváření nových forem bydlení. Mezi taková řešení patří i participativní bydlení, v němž obyvatelé spolupracují s dalšími domácnostmi a zapojují se do přípravy a provozu bydlení. Sousedská spolupráce a sdílení některých aspektů bydlení může přinést ekonomické, sociální i ekologické benefity. Participativní bydlení ale není jen o spolupráci sousedů. Z obyvatel se koordinací s dalšími domácnostmi stává jeden z důležitých aktérů výstavby a správy bydlení. Cílem manuálu je pomoci zájemcům realizovat ve spolupráci s dalšími domácnostmi projekt participativního bydlení.

Masarykova univerzita

Brno 2023

122 s.

ISBN (print) 978-80-280-0476-7

ISBN (pdf) 978-80-280-0477-4

**MUNI
PRESS**

Publikace je k dispozici na <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2315>

Publikace navazuje na Metodickou příručku participativního bydlení <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2316>

Více informací: www.participativnibydleni.cz

Sto let Václava Lamsera

Letos 24. června 2024 by se dožil sta let Václav Lamser. Málokteré osobnosti přitom česká sociologie dluží tolik a tak málo o ní ví.

Lamser se narodil v Ujkovicích u Dolního Bousova do evangelické rodiny a náboženská víra jej provázela celý život. Snad proto, že v rodné obci žili vedle československých evangelíků také členové Jednoty bratrské (ve třicátých letech si zde dokonce postavili modlitebnu) a vzájemná konfrontace obou vyznání jejich náboženskou horlivost jenom posilovala. Nebo proto, že v mládí přišel o otce a vedle nábožensky založené matky suploval jeho roli pro mladšího bratra a i v dalších životních peripetiích čerpal sílu právě z víry.

Po středoškolských studiích, dokončených v letech druhé světové války, Lamser začal studovat na pražské filosofické fakultě a ještě v roce 1948 dosáhl doktorátu prací na pomezí soudobých dějin, politologie a sociologie – věnoval se vůdcovskému principu v italském fašismu. I když významnou část studia zasvětil sociologii – studijní kurikula tehdy ještě neexistovala, strukturu studia a jeho oborové vymezení si studenti utvářeli v podstatě sami – do tehdejších studentských sociologických aktivit se nezapojil, snad proto, že část studia strávil v zahraničí, konkrétně v Ženevě. To mu patrně pomohlo, že nebyl „vyakčněn“ a studium mohl zdárně dokončit, i když v únoru 1948 proběhl komunistický převrat a nad sociologií se začala stahovat temná mračna.

Absolutorium však byla jedna věc a získání adekvátního zaměstnání docela jiná. Lamser sice vystoupil z národněsocialistické strany, avšak o komunistickou stranickou knížku nestál (nikdy ji také nezískal) a bez ní nebylo v rozjitřené atmosféře snadné najít místo, i když náboženská víra byla „progresivním kádřem“ ještě nějaký čas tolerována. Čerstvý absolvent se proto mohl stát učitelem češtiny a náboženství na národní škole, třebaže jenom na venkově, a teprve zostření protináboženské politiky jej ze základního školství vyhnalo. Vystřídal několik krátkodobých zaměstnání, učil jazyky a byl i účetním zemědělského družstva, díky osobním kontaktům nakonec zakotvil jako knihovník nově zřízeného Výzkumného ústavu řepářského v Semčicích.

Později na to vzpomínal v dobrém, protože kvůli postupujícímu politickému uvolnění knihovna dostala valuty na nákup literatury – a nikým nekontrolo-

Václav Lamser

(osobní archiv Aleny Kubelkové)

vaný bibliotekář jejich část mohl utratit za sociologickou literaturu, o níž měl zájem sám. Zároveň se ve druhé polovině padesátých let jako externista zapojil do analýzy sociálních výzkumů Výzkumného ústavu výstavby a architektury, vedle nemnoha statistických a sociálnělékařských pracovišť jediné instituce, kde se tehdy zakázaná sociologie v alespoň rudimentární podobě dělala. Zda tím sledoval i nějaké odborné cíle, nebo jen zajištění rodiny a její případný přesun do hlavního města (bydlel v té době v Mladé Boleslavi), těžko říci.

Lamserovy vyhlídky se ovšem vzhledem k jeho apolitičnosti a neskrývanému náboženskému přesvědčení nijak nezlepšily, získání nějakého „lepšího“ zaměstnání, neřku-li vstup na akademickou půdu byly zcela mimo diskusi. Zázraky se nicméně občas dějí a v Lamserově případě jej personifikoval Miloš Kaláb (1920–1994). Ti dva se sice znali ze studií, ale tehdy politicky stáli proti sobě: Lamser musel jako „bývalý člověk“ odejít, zatímco komunista Kaláb udělal velkou kariéru. V roce 1960 byl už profesorem a děkanem filosofické fakulty a současně ředitelem Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy (tzv. Kalábwerku, resp. pozdějšího Machoninwerku). Po rozpačitých začátcích společenskovědní fakulty nové Univerzity 17. listopadu, která měla zajistit vzdělávání soudruhů ze spřátelených zemí třetího světa, dostal Kaláb v roce 1963 úkol věci napravit. Potřeboval k tomu ovšem schopné lidi, a těch nebylo nazbyt. Proto dostal příležitost i Lamser.

Nový děkan jej na Univerzitě 17. listopadu prosadil jako externího spolupracovníka (zprvu jenom kvůli výuce jazyků), zařídil jeho aspiranturu (Lamserovou kandidátskou prací byly Možnosti užití statistiky v sociologickém výzkumu), a když o dva roky později přecházel do funkce ředitele nově zřízeného Sociologického ústavu Akademie věd, prosadil si jej jako vedoucího oddělení výzkumných metod. Sociologie měla být tehdy v Československu vybudována rychle a prakticky z ničeho, přičemž již od Klofáčovy a Tlustého *Současné empirické sociologie* (1959) se vědělo, že v jejím základě by měly stát moderně pojaté kvantitativní výzkumy. Lamserovo dávné studium, další pracovní orientace i samostudium z něj přitom učinily ne-li skutečně jediného, tedy jednoho z mála odborníků, schopných nadto recipovat také aktuální přístupy západní vědy.

Nebylo to ovšem „zadarmo“, Lamser byl donucen podepsat spolupráci se Státní bezpečností. Přesto bylo jeho jmenování bezprecedentní, stejně jako volnost, kterou při budování metodologického oddělení dostal. Obklopil se mladými lidmi, dvěma ekonomkami, matematikem a právníkem – absolventy filosofické fakulty šmahem odmítl jako nakažené marxismem. Nezůstalo však jen u vedení a organizace výzkumné práce, to, co se za obtížných podmínek sám naučil, Lamser maximálně předával dál prostřednictvím výuky a publikací. V rámci Československé sociologické společnosti zřídil metodologický kurz, jímž prošlo několik desítek zájemců (od akademiků až po podnikové sociology), a předsedal také mezinárodní škole matematických metod v sociálních vědách, která se pod hlavičkou UNESCO konala v Prachovských skalách (1966).

Souběžně vydal dvě základní učebnice, *Základy sociologického výzkumu* (1966) a *Statistika pro sociology* (1970), z nichž vycházela celá tehdejší generace sociologů.

Nebyly to ovšem jenom „řemeslné kuchařky“, autor si kladl obecnější cíle a své práce budoval na širší gnoseologické perspektivě. Proto také v další knize *Komunikace a společnost* (1969) představil sociologické výzkumy jako svébytné typy komunikace a zamýšlel se nad jejich důsledky, v podstatě i z pozic filosofie komunikace a mediálních studií. Propojování sociální teorie s empirickým výzkumem, nebo alespoň důkladné promýšlení, jak prostřednictvím empirického materiálu odpovědět na netriviální otázky provozu moderní společnosti, bylo nejspíš Lamserovým nejosobnějším zájmem. Skutečným průnikem „staré“, na velké otázky zaměřené sociologie, jejíž poslední výdobytky představovala chicagská škola, a současně aktuálních sociologických a statistických přístupů a procedur, který Lamser společně s mladšími kolegy Taťánou Kratěnovou a Alenou Vodákovou alespoň naznačili ve studii *Ekologická analýza* (1967).

Vedle toho na sklonku šedesátých let zaštitil a zorganizoval českou část velkého mezinárodního výzkumu názorových vůdců, stačil ještě habilitovat a odjet na stáž na Kolumbijskou univerzitu – s P. F. Lazarsfeldem se dobře znal již několik let. Překvapivě se do Československa vrátil, ovšem s nástupem tzv. normalizace všechno bez výsledku skončilo. Sociologický ústav byl prostřednictvím včlenění do Ústavu pro filosofii a sociologii zlikvidován, Lamser propuštěn, výsledky výzkumů ani inovativní teoretické práce již nebyly publikovány. Další komplikace přinesl osobní život.

Lamser sice nemusel obor úplně opustit (napřed se vrátil k sociálnímu lékařství, na počátku sedmdesátých let zakotvil v resortním Výzkumném ústavu sociálního rozvoje a práce), ztratil však možnosti publikovat, natož rozvíjet mezinárodní spolupráci. Po hektické druhé polovině šedesátých let, kdy přes všechna omezení mohl začít opožděnou akademickou kariéru a dosáhl v ní zasloužených úspěchů, to byla tvrdá rána, navíc se dostal pod tlak Státní bezpečnosti. Patrně ho vydírali. Lamser proto začal uvažovat o emigraci, a když v zimě 1977 podepsal Chartu 77, byl pro ni i formální důvod – již v říjnu mu úřady umožnily vystěhování, do západního Německa odešel s celou rodinou. Status uprchlíka nicméně také nebyl ničím záviděníhodným a trvalo několik let, než získal v podstatě asistentské místo na univerzitě v Bielefeldu. Jeho české publikace přirozeně nikoho nezajímaly, a znalosti i kontakty výjimečné za železnou oponou byly ve svobodném akademickém světě běžné. Na druhou stranu o Lamserových kvalitách svědčí, že mohl začít novou univerzitní kariéru až těsně před šedesátkou.

O bielefeldském působení Václava Lamsera mnoho nevíme. Učil na univerzitě (dlouho jen na dočasné kontrakty) a příležitostně publikoval, do dravého publikačního boje se však již nedokázal – možná ani nechťel – zapojit, a proto jeho akademické postavení nebylo nikterak pevné. Vzpomínky se také rychle vytratily, protože když Michal Illner v devadesátých letech zjišťoval informace o zahraničním angažmá svého učitele, nedobral se už prakticky ničeho. Lamser byl v té době již mrtev, zemřel 14. ledna 1986 (často uváděné datum 26. ledna je chybné). Bez fanfár tak skončil nadějný, ale kvůli vnějším okolnostem jenom částečně využitý talent, jeden z největších přinejmenším v poválečné české sociologii.

Neskončil ale marně. Rychlý rozvoj empirických výzkumů v šedesátých letech i později by byl bez Lamserova přínosu podstatně obtížnější a pomalejší, kromě již jmenovaných měl velký vliv třeba i na Jana Řeháka. Již jenom tím se Václav Lamser zásadně zasloužil o českou sociologii, k tomu přidejme osobní příklad hloubavého a inovativního, především ale zásadového a věřím, že i čestného člověka. Takových věru nebylo mnoho a jejich ztráta českou společnost dramaticky ochudila.

*Zdeněk R. Nešpor
s pomocí Aleny Vodákové
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
zdenek.nespor@soc.cas.cz*

Neobyčejně krásná koncepce demokracie: polská aktualizace Masarykova politického myšlení*

Marek Bankowicz: *Masarykova teorie demokracie*

Praha, Karolinum 2022, 112 s.

Základní myšlenka této knihy je silná a přesvědčivá bez ohledu na to, zda je stejně přesvědčivá a v každém detailu spolehlivá celá kniha. Polský politolog Marek Bankowicz, profesor politických věd na Jagellonské univerzitě v Krakově, považuje Tomáše G. Masaryka za jednoho z velkých teoretiků demokracie a za vůbec nejúspěšnějšího ze všech demokratických myslitelů, jde-li o naplňování jejich idejí v politické praxi.

Polská předloha vyšla o sedm let dříve pod názvem *Demokracie podle T. G. Masaryka* v nakladatelství Jagellonské univerzity (Bankowicz, 2015). Překlad do češtiny je zásluhou politologa Michala Kubáta, který s autorem dlouhodobě spolupracuje a už přeložil několik jeho jiných prací. Překlad je až na pár menších stylistických nedokonalostí zdařilý, ocenit je navíc třeba skutečnost, že překladatel na některých místech doplnil vlastní vysvětlující poznámky pod čarou nebo bibliografické odkazy rozšířil o české překlady knih, které autor práce původně citoval ze zahraničního originálu. To je jeden důvod, proč česká kniha není totožná s polskou předlohou. Druhý, méně samozřejmý důvod spočívá v tom, že autor předlohu k překladu místy revidoval, některé úseky z ní vypustil, naopak do ní přidal nové úvahy a rozšířil seznam použité literatury o nové publikace (s. 9, 13).¹

Autor svou práci charakterizuje jako „ryze teoretickou“ v protikladu k pracím faktografickým, nebo také by se dalo říci historickým (s. 12). „Teoretická“ povaha knihy zde přitom znamená, jak vyplývá z četby, že se autor zaměřuje na uspořádání a interpretaci Masarykových výpovědí o demokracii v dobovém politickém, společenském a kulturním kontextu, méně však už v souvislostech dobového politického myšlení. Jde tedy o poměrně úzce zaměřenou práci z dějin politických idejí, která by se dala nazvat případovou studií nebo individuálním myslitelským portrétem. Teoretickým pojetím zde naopak není míněno, a v tomto ohledu četba může být pro některé čtenáře zklamáním, že by autor měl v úmyslu pojednat o Masarykových myšlenkách ve světle klasických a soudobých teorií demokracie rozvíjených v rámci politologie a politické filosofie. Výjimkou z teoretické či interpretativní orientace práce je poslední kapitola, v níž se autor zabývá empirickou otázkou, nakolik se Masarykovi podařilo naplnit jeho vlastní demokratický ideál v Československé republice založené v roce 1918 (s. 13).

* Autor je účastníkem programu Univerzity Karlovy Cooperatio Sociology and Applied Social Sciences (SOAS).

¹ Citace z recenzované knihy (Bankowicz, 2022) jsou uváděny v kulatých závorkách pouze s číslem stran.

Co tvoří Masarykovu teorii demokracie?

Kniha má vedle úvodu a závěru pět nečíslovaných kapitol. První kapitola, nesoucí výstižný podtitulek „biografická skica“, obsahuje stručný náčrt Masarykova života a díla. Zatímco pro polské čtenáře mohlo být takové úvodní seznámení s Masarykem nepostradatelné, v českém vydání je možná nadbytečné, ale na druhou stranu – nepřeceňujme svoje znalosti o klíčových postavách našich dějin. Navíc může být užitečné dívat se na důvěrně známé postavy a události očima zahraničního pozorovatele, protože pohled odjinud obvykle znamená jiný pohled. Bankowiczova skica přináší veskrze pozitivní obraz Masarykova života a úspěchů, obsahuje však několik přílišných zjednodušení, o kterých bude řeč níže.

Druhá kapitola předkládá Bankowiczův výklad masarykovského pojetí demokracie, jehož vyznění výstižně shrnuje název „Demokracie jako humanita“. Jedná se o kompetentní interpretaci důležité stránky Masarykova myšlení a o těžiště celé knihy. Jejím jádrem jsou tři spolu související myšlenky. Za prvé, základem demokracie je humanita, již lze stručně vyložit jako mravní postoj úcty k člověku a lidské individualitě uplatňovaný v oblasti politického uspořádání. Bankowicz výstižně shrnuje: „masarykovská humanita ... přenáší [lásku k bližnímu] do veřejné sféry a stává se morálním základem moderní demokratické politiky“ (s. 23). Za druhé, demokracie pro Masaryka není bojem o moc ani druhem uspořádání politického systému, který mocenský boj usměrňuje a dává mu institucionalizovanou podobu (tím je republikanismus, politická forma nejlépe slučitelná s demokracií), ale především určitým světonázorem, způsobem myšlení a jednání, životním stylem, zakotveným v etice a náboženství. Za třetí, demokratická politika není výsadou mocenských virtuózů, ale vědou, věděním a vzdělání občanů je podstatnou komponentou demokratické společnosti, demokracie je kultivace lidí (s. 24–31).

V rozvíjení těchto témat pokračuje následující kapitola, která se zabývá známým problémem Masarykovy „nepolitické politiky“. Politika je u Masaryka nepolitická už proto, že vyrůstá z etických základů. Fakt moci a boje o moc Masarykovi přirozeně neuniká, ale pojmem nepolitické politiky se jej podle Bankowicze snaží překonat. Sám tento pojem však není jen opisem humanity pomocí jiných termínů. Nepolitická politika v sobě obsahuje i další podstatné prvky: rozšíření vědění a vědy ve společnosti (v knize je pro tento stav použit matoucí termín „scientismus“, s. 49, smysl je však zřejmý), a to včetně rozvoje vědeckého zkoumání politiky na bázi sociologie jakožto základní teoretické disciplíny a dalších sociálních a historických věd (s. 55–56); realismus jako postoj ke světu, který se s otevřenými očima staví tváří v tvář skutečnosti a hledá racionální řešení pro problémy, s nimiž se setkává (s. 49–51); drobná práce v masarykovském smyslu pomalého a trpělivého povznášení kulturní, vzdělanostní a ekonomické úrovně příslušníků národa (s. 52). V této souvislosti je i přesto, že se v tom shoduje s některými staršími českými výklady, třeba považovat za přehnané autorovo tvrzení, že Masaryk je předchůdcem kritického racionalismu Karla R. Poppera (s. 51; srov. Funda, 2007). Přes zjevné podobnosti ve způsobu chápání politiky jako pozvolné-

ho reformního procesu je rozdíl dán skutečností, že Popperova politická filosofie se opírá o důkladně rozpracovanou filosofii vědy spojenou s koncepcí falsifikacionismu, jež se u Masaryka najít nedá.

V další kapitole knihy autor pod hlavičkou „titanismu“ přibližuje politické směry, které jsou podle Masaryka hlavními nepřáteli demokracie. Titanismus je zde v návaznosti na Milana Machovce (1968) a další vykladače chápán jako přepjatý a fetišizovaný humanismus, spojený s odmítáním etických požadavků na jednotlivce i společnosti (s. 58). I když je takové pojetí velmi výstižné a pro politologickou studii dostatečné, bylo by na místě vyložit, že pojem titanismu u Masaryka vychází z jeho kritiky soudobé evropské kultury a náboženství, které se věnoval v řadě článků a recenzí na stránkách *Naší doby* v polovině devadesátých let předminulého století (později souhrnně vydaných v knize *Moderní člověk a náboženství* – Masaryk, 2000).

Mezi politickými formami titanismu, na něž Bankowicz zaměřuje svou pozornost, figuruje na prvním místě marxismus, jehož kritice u Masaryka je věnována více než polovina kapitoly (některé části tohoto výkladu vyšly už dříve v knize *Kritikové marxismu* – Bankowicz, 2013). To hlavní z polemiky s marxistickou filosofií rozvíjené v *Otázce sociální* a dalších Masarykových textech je podáno s důkladnou znalostí věci, klíčový nedostatek Marxovy nauky je oprávněně spatřován v „pozitivistickém amoralismu“ historického materialismu (s. 62). Autor správně upozorňuje na Masarykovu blízkost ke křesťansky motivovanému socialismu, možná však mohl věnovat krátkou úvahu i vztahu, nepochybně velmi úzkému, mezi takto chápaným socialismem a humanitně fundovanou demokracií.

Dalšími protiklady demokracie, o kterých je v této kapitole pojednáno už podstatně stručněji, jsou liberalismus, anarchismus, nacionalismus, rasismus, fašismus a nacismus. Bankowicz klade zvláštní důraz na skutečnost, že Masaryk odmítal liberalismus pro jeho ekonomismus, pragmatismus a hodnotový cynismus (s. 27, 69–71, 100). Tuto zajisté správnou interpretaci je možné číst i jako určitý vzkaz pro dnešek, kdy podobné kritiky liberalismu nejsou vzácností, ale často přicházejí z pozic mnohem méně akceptovatelných, než je masarykovská humanita. Jinak ale zůstává nevyřešenou otázkou, zda Masaryk při svém hodnocení neměl sklon přehlížet skutečnost, že i liberalismus má své náboženské a etické zdroje i přísady.

Test realitou: Masarykovy demokratické ideje v první ČSR

Jak už bylo řečeno na začátku, poslední kapitola se vymyká z dosud převládajícího žánru dějin politického myšlení a politické filosofie tím, že v ní jde o srovnání Masarykovy normativní představy o demokracii s reálnou institucionální podobou a politickou praxí státu, k jehož vzniku Masaryk významně přispěl a jehož byl 17 let prezidentem. Sám autor v názvu této kapitoly hovoří o „masarykismu Masarykovy republiky“. V první polovině kapitoly podává přehled o politickém režimu první Československé republiky podle ústavy z roku 1920. Tato část není

pro české čtenáře, kteří mají přístup k řadě právnických, politologických a historických prací o první republice, tolik nepostradatelná jako pravděpodobně byla pro čtenáře polské, ale přinejmenším dokládá autorovy široké znalosti o historickém vývoji českých politických systémů.

Druhá polovina kapitoly si klade zásadní otázku, zda institucionální politický systém Československa odpovídal Masarykovým idejím. V průběhu jejího čtení může sílit metodologická pochybnost spojená s faktem, že Bankowicz nevěnuje místo úvaze o kritériích vhodných pro vyhodnocení shody nebo neshody mezi Masarykovými představami a politickou realitou. ČSR podle něj měla řadu demokratických prvků právě díky Masarykovi nebo jeho přičiněním tyto prvky sehrávaly v politickém životě státu větší roli, než by tomu bylo bez něj. Autor však musí připustit, že ani sám Masaryk nebyl v praxi vždy masarykovský (s. 89). To platí zejména o Masarykově výkonu prezidentského úřadu, který díky jeho mimořádné autoritě výrazně překračoval hranice dané ústavou, a platí to přirozeně také o široce rozšířeném masarykovském kultu, jehož obsah i forma byly často spíše monarchické než demokratické (s. 89, 92). Obecně však má první republika v Bankowiczovi silného zastánce. Obhazuje neformální mocenské instituce Hrad a Pětku, Pětku považuje za dobře fungující orgán konsensuální demokracie (s. 94). Na tom není nic nepřijatelného, jde ostatně o názor známého amerického politologa Arenda Lijpharta, sporné však je tvrzení, že Pětka byla „praktickým uplatněním ideje nepolitické politiky“ (s. 94). Často je totiž vykreslována spíše jako prostředek politikaření a politizace i nepolitických oblastí společenského života, což je pravým opakem zde zastávaného výkladu (např. Klíček, 2000, s. 227–230, 243–245).

Slabou stránkou Bankowiczowa hodnocení první republiky je však něco jiného. Při vyzdvihování jejich předností autor téměř úplně přechází mlčením přítomnost Němců, Maďarů, Poláků a dalších ne zcela spokojených a integrovaných menšin, které po roce 1918 žily v novém státě společně s Čechy a Slováky. Jako doklad komplikovanosti tehdejších poměrů stačí uvést jen fakt, že Slováci, Rusíni i Němci požadovali národnostní autonomii, kterou v krátkých dvaceti letech existence první republiky nezískali. To není popření masarykovských myšlenek, ale jde o platný poukaz na obtížnost jejich realizace. Zamyšlení nad souladem mezi realitou československého státu a Masarykovým ideálem demokracie by mělo zohledňovat i tyto otevřeně konfliktní aspekty jeho fungování.

Závěrečné stránky této poslední kapitoly a následný závěr celé knihy jsou věnovány velmi pozitivní, uctivé, až oslavné bilanci Masaryka jako myslitele demokracie, politika i člověka. Citovány jsou uznalé výroky na Masarykovu adresu od takových osobností evropské kultury jako Herbert George Wells, Romain Rolland, Karl R. Popper nebo Thomas Mann. Čeští čtenáři mohou jen litovat, že meziválečné republice bylo souzeno existovat tak krátkou dobu. Uznání kvalit této státní formace polským autorem pak lze chápat i jako výsledek jejího (v textu netematizovaného) srovnání s tehdejšími Polskem. Zde by ovšem bylo vhodné projevit sebekritičnost a nezapomínat, že relativní přednosti z jedné historické éry se automaticky nepřenesají do období následujících.

Politologický versus sociologický přístup

Vzhledem ke skutečnosti, že tato recenze vychází v *Sociologickém časopise / Czech Sociological Review*, je na místě položit si otázku, do jaké míry a v čem se v knize dostává ke slovu sociologické hledisko. Na první pohled je patrné, že sociologický obsah knihy je spíše menší, protože Bankowicz se téměř výhradně drží v mantinelech dějin politického myšlení, politické filosofie a politologické nebo ústavněprávní analýzy. I tam, kde se vstup do domény sociologie nabízí, jako třeba v úvaze o rozdílech mezi Masarykovým pojetím politiky a pojetím politiky jako boje o moc, které je blízké sociologii Maxe Webera, zůstávají příležitosti k přepnutí do sociologického modu analýzy nevyužity. Masarykovy explicitně sociologické práce, kterých jak známo není mnoho, nejsou v knize přítomné vůbec nebo jen okrajově. A naopak Masarykovy texty, s nimiž autor pracuje, v sobě obsahují více politické nebo sociální filosofie a etiky než sociologie. To platí třeba i pro Masarykovu kritiku klasické studie Roberta Michelse o oligarchickém vývoji sociálnědemokratických stran (jež později vyšla v češtině jako Michels, 1931), obsaženou v brožůře *Nesnáze demokracie*, z níž je patrné, že Masaryk dává před organizačně sociologickou analýzou přednost zkoumání politických jevů z filosofického hlediska: „zkoumání o podstatě demokracie musí se zabývat základní otázkou etickou, a proto také náboženskou“ (Masaryk, 1913, s. 37). Na stranu druhou pokud přijmeme, že Masarykovo pojetí sociologie a jeho praktické uskutečňování tohoto pojetí jsou jiné, než odpovídá dnešním disciplinárním konvencím, pak lze – a je to v souladu s jeho přesvědčením o ústředním postavení sociologie v systému sociálních věd – přistupovat ke všem prvkům masarykovské teorie demokracie, jež Bankowicz ve své knize čtenářům předkládá, jako k součástem Masarykovy sociologické teorie demokratické politiky a demokracie jako takové.

Faktem však zůstává, že přístup, který je uplatněn při zpracování tématu, je politologický spíše než sociologický. Toto konstatování není míněno kriticky, ale jako upozornění na disciplinární ukotvení knihy, z něhož vyplývají určité důsledky. Projevuje se mimo jiné tím, že některé základní pojmy používané v analýze Masarykova myšlení mají spíše význam běžný v politickém diskurzu než v sociologické literatuře. Příkladem může být zacházení s termínem „nacionalismus“. Bankowicz věnuje velké úsilí odmítnutí názoru, že Masaryk byl nacionalista, jeho myšlení označuje jako „jednoznačně antinacionalistické“, a dokonce s odvoláním na masarykovského historika Jaroslava Opata tvrdí, že ti nejmenovaní autoři, kteří Masaryka považují za představitele českého nacionalismu, se dopouštějí lži (s. 5; Opat, 2006, s. 55). Taková obhajoba se může jevit jako přehnaná a zbytečná. Bankowiczovi je třeba vytknout, že nepodává žádnou definici nacionalismu. Lze s ním zcela souhlasit v tom, že Masaryk nebyl nacionalistou ve smyslu, v jakém se termín obvykle používá v politologických pracích o současné politice, tedy nacionálním šovinistou odmítajícím rovná práva a uznání jiných národů a etnických skupin. Podsouvání tohoto druhu nacionalismu Masarykovi je však spíše záležitostí podjaté politické publicistiky (o níž hovořil Opat) než vědeckých studií. Jestliže je nacionalismus chápán na základě hodnotově neutrálních pojmů, třeba

jako aspirace národního společenství na dosažení plné politické samostatnosti, jak tomu je ve vlivné teorii Arnošta Gellnera (Gellner, 1993), pak je Masaryk přímo kvintesenciálním nacionalistou. Bankowicz sám ostatně připomíná, že Masaryk stavěl „negativní“, šovinistický nacionalismus do protikladu k „pozitivnímu nacionalismu“, vlastenecké loajalitě a lásce k vlastnímu národu, a jistě by uznal, že „pozitivním nacionalistou“ Masaryk byl (s. 73).

Lze uvést ještě jeden příklad důsledků, které pro povahu práce vyplývají ze skutečnosti, že její určující optika není sociologická (a není tedy zavázána k tomu reflektovat příslušné sociologické diskuse o relevantních tématech). V knize je patrný sklon k teleologickému a intencionalistickému pojetí dějin a sociálních procesů, tak charakteristický pro masarykovskou literaturu obecně. Je například otázka, zda jednotlivec, byť mimořádný, může založit stát s plným vědomím filosofického smyslu a významu tohoto aktu, jak o Masarykovi tvrdí Miloslav Bednář, kterého autor knihy souhlasně cituje (s. 25; Bednář, 1993). Teleologismus je podle mého názoru také příčinou už zmiňovaného vytěsnění problematiky menšin z úvah o první Československé republice. Pozdější znalost toho, jak se vnitrostátní soužití Čechů s Němci vyhartilo po roce 1938 a jak skončilo po roce 1945, svádí k tomu nahlížet na veškeré jednání zúčastněných aktérů tak, jako by nutně vedlo ke známým výsledkům. Pak se ovšem nabízí české Němce, a případně i další menšiny, z analýzy československé demokracie, k jejímuž zániku různou měrou přispěly, vynechat. Vztahy mezi motivacemi, záměry a cíli však u aktérů sociálního konfliktu nabývají komplikovaných podob a vyústění jejich vzájemného působení je kontingentní (např. Ermakoff, 2015). Sám autor ostatně v jiné souvislosti připouští, že záměry a realita se od sebe někdy liší (s. 41, p.p.č. 139), je proto problematické podle reality výsledků posuzovat záměry a podle kvality záměrů hodnotit výsledky.

Nástraha přílišných zjednodušení

Jako celek Bankowiczova kniha představuje zdařilou, rozumně vyargumentovanou a dobře textově podloženou interpretaci Masarykova myšlení o demokracii. Některé aspekty této interpretace se však mohou jevit jako sporné a málo přesvědčivé. Autor občas až příliš ochotně následuje úsudek nekritických obdivovatelů TGM. Z rozsáhlé literatury, jejíž nemalá část je oslavná nebo přímo hagiografická, místy přebírá vyjádření, která by si pro svou jednoznačnou pozitivitu nebo přílišnou míru generalizace zasloužila být podrobena kritickému zamyšlení. Ilustrativně lze uvést aspoň jeden z mnoha příkladů: Bankowicz souhlasí s tím, že Masaryk je „posvěceným jménem v srdcích československého lidu“ podle výroku diplomata a historika Josefa Korbela z roku 1959 (s. 15; Korbel, 1959), přehlíží však přitom, že specifický patos tohoto sdělení je dán osobou autora emigranta, historickým kontextem studené války a poměrně krátkou dobou, která tehdy uplynula od Masarykovy smrti.

Jinou problematickou stránkou textu, která se však neprojevuje často, jsou některé faktické nepřesnosti a příliš obecná, kategorická nebo vágní tvrzení. Jak už bylo uvedeno, nejvíce se jich soustřeďuje v první kapitole knihy, jež podává krátký přehled o Masarykově životě a díle. Na ty hlavní z nich je zde vhodné upozornit a korigovat je.

Je nepřesné tvrdit, že Masaryk v roce 1886 prokázal nepravost rukopisných falz (s. 17), byl to výsledek kolektivní práce celé sítě akademiků a intelektuálů, která navíc probíhala po řadu desetiletí. I když Masaryk sehrál ve sporu o rukopisy v jeho vrcholné fázi v osmdesátých letech 19. století klíčovou roli, byla to spíše role intelektuálního a morálního „vedení“ (ve smyslu termínu „leadership“), zatímco výraznějším odborným příspěvkem k odhalení nepravosti rukopisů přispěli jiní členové sítě, jejichž oborové zaměření lépe odpovídalo požadavkům problematiky (filolog Jan Gebauer nebo historik Jaroslav Goll) (např. Opat, 1990, kap. III, zejména s. 182–191; Soubigou, 2004, s. 63–67).

Nepřesné je také tvrzení, že Masaryk v roce 1916 v Londýně „založil emigrantský měsíčník *Nová Evropa*“ (s. 19), protože jeho zakladateli a hlavními přispěvateli byli Robert W. Seton-Watson a další převážně Britové, ač ve své činnosti Masarykem inspirovaní a poháněni (Hanak, 1961). Drobným faktickým omylem je, že to nebyl měsíčník, ale týdeník.

Přehnané a neurčité je tvrzení, že Masaryk na konci první světové války, kdy pobýval v USA, silně ovlivnil amerického prezidenta Woodrowa Wilsona a Wilson od Masaryka převzal mnoho idejí ohledně poválečného uspořádání Evropy a světa (s. 19). Něco takového neříká bez určitých výhrad ani autor standardní Masarykovy biografie Alain Soubigou, jehož Bankowicz cituje na oporu svého výroku (Soubigou, 2004, s. 203–212). Výrazný vliv na Wilsona není TGM přisouzen dokonce ani v monografii Jiřího Kovtuna o Masarykově úspěšném diplomatickém a politickém boji za ustavení samostatného Československa (Kovtun, 1991).

Také některé další jednoznačně formulované výroky mohou vyvolat diskusi. Notoricky obtížná je otázka, jestli skutečně platí, že Masaryk se stal „čelným exponentem české protirakouské politiky“ už před rokem 1914 (s. 18). Co zde znamená „protirakouské“: proti existujícímu rakouskému státnímu uspořádání a za jeho proměnu nebo proti Rakousku jako takovému a za jeho rozbití? Za všechny autory, kteří zastávají opačné stanovisko, že Masaryk nasadil protirakouský kurz až po vypuknutí války, jmenujme aspoň už zmiňovaného Alaina Soubigoua (2004, s. 161).

Na okraj lze ještě dodat, že výraz „diktatura úcty“ nepochází od Soubigoua, jak uvádí Bankowicz (s. 90). Poprvé jím výsadní postavení prezidenta Masaryka v československém politickém režimu vystihl francouzský historik Henri Moysset už v roce 1936 a v osmdesátých letech minulého století ho připomenul jiný francouzský historik a bohemista Antoine Marès (1988).

Literatura využitá a nevyužitá

Ke svému cíli, představit Masaryka jako velkého teoretika i praktika demokracie, autor knihy směřuje přímočaře, bez zdlouhavých příprav a bez odboček. Ač má jeho kniha standardní akademický formát a povahu, vyhnul se obvyklé součásti odborných studií, již je přehled dosavadní literatury k tématu. Čtivost a přístupnost knihy se tím spíše zvýšila, ale také vzrostlo riziko možného přehlédnutí podstatných publikací a v nich formulovaných interpretací. Autor pracuje s poměrně širokým okruhem české i zahraniční sekundární literatury, zjevně však nebylo jeho snahou vyhodnotit a zužitkovat co největší část titulů z tematické oblasti Masaryk a demokracie. V případě české literatury se opírá hlavně o publikace těch autorů, kteří Masaryka čtou a vykládají konvenčním uctivým způsobem (Milošlav Bednář, Eva Broklová, Milan Machovec, Marie Neudorfová, Jaroslav Opat a další). Také mezi citovanými zahraničními odborníky na Masaryka převažují ti, kteří českého myslitele a politika mají tendenci vidět pozitivně (Antonie van den Beld, Harold Gordon Skilling, Alain Soubigou), s pracemi dalších, kteří jeho dílo analyzují z většího odstupu (Andrea Orzoff, Roman Szporluk), Bankowicz nakládá často polemicky a nesouhlasně. V případě velmi kritické monografie o Masarykově realismu od Evy Hahnové (dříve Schmidt-Hartmannové) se toho v recenzované knize z autorčiných námitek vůči Masarykovu myšlení objevuje jen velmi málo (Schmidt-Hartmann, 1984). Mezi zahraničními tituly čtenář nenajde některé věnované přímo Masarykově filosofické koncepci demokracie, například dvě knihy z devadesátých let, *Tomáš G. Masaryk: Filosofie demokracie* od Dalibora Truhláře (Truhlar, 1994) a *Filosofie demokracie: Masarykovo odůvodnění jedné moderní demokracie* od česko-izraelského historika idejí Zwi Batchy (Batcha, 1994). Tento fakt však při tom, jak je masarykovská literatura rozsáhlá a jak smíšeného přijetí se tyto i další práce dočkaly, nepředstavuje zásadní nedostatek. Zkrátka podat přehled bádání o masarykovské teorii demokracie nebylo autorovým cílem.

Kniha o Masarykovi od polského autora budí očekávání, že se z ní čtenář dozví nové věci o polské recepci Masaryka. Bankowicz se jí však nevěnuje. Samozřejmě využívá některé polské práce zabývající se Masarykem, zejména z dvacátých a třicátých let, tedy současně s existencí masarykovské republiky, ty však jsou podobně neanalytické a nekritické jako většina dobové československé produkce. Větší prostor dále věnuje dvěma dnešním polským autorům, v obou případech však převážně kriticky a polemicky. V případě varšavského sociologa Jarosława Kiliase, dobře známého v tuzemské sociologické obci svými pracemi z dějin české sociologie, se polemika týká otázky, zda Masaryka lze považovat za reprezentanta myšlení o nacionalismu, a už jsme viděli, že Bankowicz poněkud přehnaně odmítá jakékoli spojování Masaryka s nacionalismem (Kiliias, 1998; k této knize viz recenze v SČ Sedláček, 1998). V případě historika právního a politického myšlení Artura Łuszczyńskiego z právnické fakulty univerzity v Řešově je pak spor o dost vyhrčenější a týká se celkově kritičtějšího přístupu tohoto autora k Masarykovu myšlení a jeho politické praxi. Bankowicz nesouhlasí, když Łuszczyński Masaryka charakterizuje jako tvůrce politických mýtů sloužících

budování a politické emancipaci českého národa (Łuszczzyński, 2013). Další polské interpretace Masarykova díla jsou v recenzované knize zmiňovány zřídka a okrajově. Bankowiczovi nejde o to důkladněji objasnit souvislosti mezi polským a českým politickým myšlením ani nechce nově analyzovat už známé vlivy z polského prostředí na Masaryka, jako tomu je v případě pojmů „organické práce“ a „práce na základech“, patřících do polského národně-uvědomovacího politického myšlení a do politického pozitivismu 19. století. Jak známo, tyto koncepce, byť s výhradami vůči polskému „romantismu“ a „mesianismu“, působily na Karla Havlíčka Borovského a jeho prostřednictvím na Masarykovo pojetí „drobné práce“, rozvíjené v textech o české politice a nepolitické politice z devadesátých let předminulého století (zejména Masaryk, 1996a; Havelka, 1998). I zde platí, že tento druh analýzy by vybočoval z Bankowiczova pojetí knihy jako teoretické studie o Masarykově koncepci demokracie.

Poměrně široký je přirozeně také okruh Masarykových knih a článků, o které autor opírá svůj výklad. Z pochopitelných důvodů v nich převažují ty, jež patří do oblasti politického myšlení, historie, publicistiky a politických projevů. Překvapit může zjištění, že v seznamu citované literatury se neobjevuje ani jeden ze svazků *Ruska a Evropy*. Bankowicz si sice výslovně vyhrazuje, že se nebude zabývat Masarykovými výzkumy Ruska (s. 13), ale zejména druhý svazek obsahuje řadu úvah obecnějšího rázu, které jsou nepostradatelné pro představení Masarykovy teorie demokracie v její úplnosti (Masaryk, 1996b). Ne zcela šťastné je časté využívání výborů *Masarykova abeceda* a *O demokracii* v situaci, kdy není obtížné místo nich čerpat přímo z odpovídajících zdrojových textů (Masaryk, 1990a, 1990b). Odkazy na tyto dva výbory často odkazují na úryvky z Masarykových prací, které jindy autor cituje přímo a jsou uvedeny v seznamu literatury. Některé další odkazy pak odkazují na úryvky z *Ruska a Evropy*, tedy i tato důležitá Masarykova práce je v Bankowiczově knize využita, ale jen nepřímou.

Závěrem

Uvedené nedostatky lze přičíst na vrub zejména skutečnosti, že kniha podle všeho není zamýšlena jako čistě akademický projekt, ale má i politickovýchovný, dalo by se říci demokraticky motivační a apelativní charakter. Také jistě platí, že ne všechny faktografické a teoretické výpovědi stejně dobře obstály při přenesení z polského do českého prostředí. Přesto je dobře, že Bankowiczova práce vyšla česky. Jedná se o ne tak častý zahraniční příspěvek snažící se o pozitivní vykreslení Masarykova významu pro dnešní svět.

Na knize Marka Bankowicze je třeba ocenit především silnou základní tezi, jež byla představena už v prvních větách této recenze, a pak také osobní nasazení, s jakým je tato pocta T. G. Masarykovi jako teoretikovi demokracie napsaná. Každé politické společenství má potřebu udržovat spojení se svými zakladatelskými idejemi a ideály a vracet se k nim znovu a znovu za neustále se měnících

podmínek, to ostatně zdůrazňoval i sám Masaryk (1997, s. 451). V recenzované práci dostávají čeští čtenáři od zahraničního autora důraznou a výmluvnou připomínku důležitosti Masarykova pojetí demokracie nejen pro českou politickou historii první poloviny 20. století, ale i pro současnost a časy příští.

Plný souhlas si zasluhuje Bankowiczovo tvrzení, že Masaryk je jeden z mála skutečných filosofů demokracie v protikladu k odborníkům na ústavněprávní a státovědné technikálie, jejichž společenské a historické působení mívá kratší a omezenější dosah. Masaryk podle něj dokonce měl a z velké části naplnil ambici učinit z demokracie nový filosofický směr, novou (praktickou) filosofii par excellence. Je truismem, nicméně stále platným, že Masaryk opravdu byl jedním z mála politických a sociálních myslitelů, kterým bylo dopřáno, aby své teoretické ideje a ideály týkající se nejvhodnějšího politického uspořádání společnosti mohli naplňovat v postavení hlavy státu. To ještě nemusí být žádné velké požehnání, české dějiny 20. století to ukázaly jasně. I když však osudy Masarykova odkazu jsou a budou různé, je skutečností, že nám zanechal „neobyčejně krásnou koncepci demokracie“ (s. 30), které je stále třeba učit se rozumět a snažit se ji naplňovat novým konkrétním obsahem.

Marek Skovajsa

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

marek.skovajsa@ff.cuni.cz

<https://doi.org/10.13060/csr.2024.014>

Literatura

- Bankowicz, M. (2013). *Kritikové marxismu* (přel. M. Kubát). Barrister & Principal.
- Bankowicz, M. (2015). *Demokracja według T. G. Masaryka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bankowicz, M. (2022). *Masarykova teorie demokracie* (přel. M. Kubát). Karolinum.
- Batcha, Z. (1994). *Eine Philosophie der Demokratie. Thomas G. Masaryks Begründung einer neuzeitlichen Demokratie*. Suhrkamp.
- Bednář, M. (1993). Masarykova filosofie demokracie v evropském kontextu. In J. Olšovský (ed.), *Masarykova praktická filosofie. Sborník z přednáškového cyklu* (s. 5–19). Masarykova společnost.
- Ermakoff, I. (2015). The structure of contingency. *American Journal of Sociology*, 121(1), 64–125. <https://doi.org/10.1086/682026>
- Funda, O. (2007). La conception masarykienne de la culture. In M.-É. Ducreux, A. Marès a A. Soubigou (eds.), *Tomáš G. Masaryk: Un intellectuel européen en politique, 1850–1937* (s. 41–54). Institut d'études slaves.
- Gellner, A. (1993). *Národy a nacionalismus*. Hříbal.
- Hanak, H. (1961). The New Europe, 1916–20. *The Slavonic and East European Review*, 39(93), 369–399.
- Havelka, M. (1998). „Nepolitická politika“: kontexty a tradice. *Sociologický časopis*, 34(4), 455–466.

- Kilias, J. (1998). *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Klimek, A. (2000). *Velké dějiny zemí Koruny české XIII, 1918–1929*. Paseka.
- Korbel, J. (2015). *The Communist Subversion of Czechoslovakia, 1938–1948. The Failure of Co-existence*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400879632>
- Kovtun, J. (1991). *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*. Odeon.
- Łuszczynski, A. (2013). *Myśl polityczno-prawna Tomasza G. Masaryka jako rodzaj mitu państwowotwórczego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Machovec, M. (1968). *Tomáš Garrigue Masaryk*. Melantrich.
- Marès, A. (1988). Les Français et Thomas Garrigue Masaryk. *Revue des études slaves*, 60(3), 703–723. <https://doi.org/10.3406/slave.1988.5792>
- Masaryk, T. G. (1913). *Nesnáze demokracie: dvě úvahy*. Pokrok.
- Masaryk, T. G. (1990a). *Masarykova abeceda. Výbor z myšlenek Tomáše Garrigua Masaryka* (ed. J. Dresler). Melantrich.
- Masaryk, T. G. (1990b). *O demokracii. Výbor ze spisů a projevů* (ed. K. Gajan). Melantrich.
- Masaryk, T. G. (1996a). *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení* (ed. J. Svobodová). Ústav T. G. Masaryka.
- Masaryk, T. G. (1996b). *Rusko a Evropa II.* (ed. J. Pochman a V. Svatoň). Ústav T. G. Masaryka.
- Masaryk, T. G. (1997). *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929–1937* (ed. V. Fejlek). Ústav T. G. Masaryka.
- Masaryk, T. G. (2000). *Moderní člověk a náboženství* (ed. J. Gabriel, H. Pavlincová a J. Zouhar). Ústav T. G. Masaryka / Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Michels, R. (1931). *Strany a vůdcové. K sociologii politického stranictví* (přel. K. Hoch). Orbis.
- Opat, J. (1990). *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893*. Melantrich.
- Opat, J. (2006). *Masarykiana a jiné studie II.* Ústav T. G. Masaryka.
- Sedláček, J. (1998). Jarosław Kilias: *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka* [recenze]. *Sociologický časopis*, 34(4), 484–487.
- Schmidt-Hartmann, E. (1984). *Thomas G. Masaryk's Realism. Origins of a Czech Political Concept*. R. Oldenbourg Verlag.
- Soubigou, A. (2004). *Tomáš Garrigue Masaryk*. Paseka.
- Truhlar, D. (1994). *Thomas G. Masaryk. Philosophie der Demokratie*. Peter Lang.

GENDER A VÝZKUM

GENDER AND RESEARCH

transdisciplinární časopis genderových studií
a feministické teorie

ročník 24, číslo 2/2023

Gender, náboženství a spirituality / Gender, Religion and Spiritualities

Z obsahu:

Jiří Pavlík: „Jako muže a ženu je stvořil“: Rozporný přístup římskokatolické církve k genderu

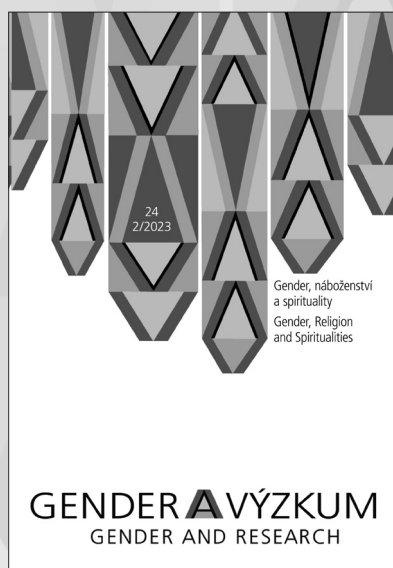
Timea Crofony: Mechitza jako metafora: separace, nebo jednota?

Jan Bierhanzl: Bůh/Bohyně jako transcendentně imanentní zdroj života. K ekofeministické teologii a spiritualitě Rosemary Radford Ruether

Ivy Helman: Rejecting 'Do Not Destroy' When it Comes to Nature: An Ecofeminist Argument to Expand the Traditional Jewish Category of the Poor to Include Nature and Its Care

Zuzana Marie Kosticová: Fenomén spirituální „energie“ jako centrální motiv alternativní spirituality: Kamila „Kamu“ Chadimová a její Vesmír

Jakub Ort: Za hranice sekulární autonomie? Pojetí emancipace u Saby Mahmood a Judith Butler

Stati mimo téma

Miroslava Šudila Žilinská, Gabriel Bianchi: Sexuálna subjektivita žien, aktérstvo a zmocnenie: kritická konceptuálna analýza

Kristýna Pospíšilová, Alena Křížková: Organizační charakteristiky, transparentnost v odměňování a GPG

Elza Lāma, Vīta Zelče: 'Am I Grateful Enough?': Emotions and Communication in the 'Deep Story' of New Mothers in Latvia

Časopis je dostupný online na: <https://www.genderonline.cz>

Časopis dvakrát ročně vydává oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Je zařazen v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, CEJSH a dalších. Jako časopis zastávající politiku otevřeného přístupu je veden v databázi DOAJ.

Prodej a objednávky zajišťuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 210 310 217, e-mail: prodej@soc.cas.cz.

Předplatné v ČR zajišťuje firma SEND (<http://send.cz/casopis/732>).

Přemysl Houda: *Nohavica a (jeho) naše malá válka*

Praha, Rybka 2023, 294 s.

Písničkář Jaromír Nohavica je pravděpodobně největší osobností historie českého folku a zároveň postavou vnímanou některými jako kontroverzní, ať už svými kontakty s StB v osmdesátých letech, kritikou politické korektnosti nebo po ruské invazi na Ukrajinu odmítnutím požadavku vrátit Vladimíru Putinovi státní vyznamenání. Historik Přemysl Houda se Nohavicou zabýval již ve své disertační práci o českém folku a v minulém roce vydal na téma ostravského barda samostatnou knihu *Nohavica a (jeho) naše malá válka*. Název odkazující na píseň *Moje malá válka* zároveň napovídá, že příběh Nohavici je pro autora též příběhem české společnosti s jejími vítězi a poraženými transformace, rozděleními na znesvářené tábory, a sklonem vítězů k černobílému vidění světa. Psaní knihy bylo usnadněno skutečností, že ostravský písničkář věnoval autorovi s překvapující důvěrou řadu osobních dokumentů. Vedle toho autor studoval v archivech veřejných i soukromých, přečetl dobový tisk a vedl desítky rozhovorů s lidmi obklopujícími v osmdesátých letech vycházející hvězdu české folk music, od jeho přátel přes funkcionáře SSM až po agenty Státní bezpečnosti. Rozhovory se samotným Nohavicou jsou pro Houdu vedlejší, neboť písničkář už podle svých slov o sobě všechno řekl. Nohavica tak v knize hovoří především skrze své texty. Autor nás třeba nechává nahlédnout pod pokličku básnickovy tvorby na příkladu písně *Peklo a ráj*. Z ní je zřejmé, jak obtížná je poezie i pro člověka bezesporu nadaného.

Předkládaná práce překvapuje čtenáře svou zdařilou grafickou podobou, obsahující reprodukce básnickových poznámkových sešitů, zpráv Stb a dalších materiálů, avšak překvapivě s výjimkou obálky ani jednu fotografii, jako by chtěl autor samotného aktéra upozadit i tímto způsobem.

Předestírám, že budou zklamáni všichni, kdo čekali úplnou Nohavicovu biografii podobnou Klusákově nedávné biografii Karla Gotta. Houdova práce je především o vztahu Nohavici a politické moci v osmdesátých letech s přesahy do let devadesátých a dneška. Čtenář se nedoče nic o písničkářově mládí, vojenské základní službě, málo o soukromém životě. Informace na toto téma najdeme spíše v práci hudebního publicisty Josefa Rauvolfa *Hledání Jaromíra Nohavici* (2013). Ač autor sleduje detailně proces tvorby řady písní, není jeho pohled literárněteoretický nebo hudebněteoretický. Největší klad knihy je v rekonstrukci vztahů s politickou mocí včetně částečného rozpletení klubka Nohavicových kontaktů ke Státní bezpečnosti. Autor záslužně ukazuje, kolik neserióznosti a domněnek založených na fámách písničkáře poškodilo. K nejsilnějším momentům patří pasáže, kde autor cituje své interview s publicistou Rejžkem, který rezolutně tvrdí, že už Nohavicův otec byl „estébák“. Vzápětí ale Houda ukazuje, že onen v Cibulkových seznamech zaznamenaný agent Jaromír Nohavica (*1927) ve skutečnosti vůbec jeho otcem nebyl. Jiným silným momentem knihy je veřejně pronášené tvrzení písničkáře Jana Buriana, že Nohavica nakreslil během své návštěvy ve Vídni pro StB plán bytu spisovatele Pavla Kohouta. Houda ovšem dokládá, že jej kreslila zcela jiná ruka. Nebo jistý polský písničkář vzpomíná, že na určitém koncertě v jedné moravské vesnici se Nohavica zjevil zcela náhle a opilý, takže ho tam určitě přivezla StB. Houda nalezl Nohavicova přítele, který naopak tvrdí, že ho tam přivezl sám ze sousední vesnice, kde měl ten den také koncert. Výborná je též Houdova rekonstrukce tradované historky, vyprávěné mu jedním kolegou z fakulty, že se jistý písničkář s Nohavicou opil na hotelovém pokoji a ráno nalezl na stolku vedle spícího básníka jím psané udání na svou osobu. Když se Houda dotazoval onoho písničkáře, ten mu sdělil, že mu to vyprávěl jiný folkový hudebník.

Druhý nejmenovaný písničkář to ale na Houdův dotaz zcela popřel. Můžeme jen uvažovat, jak vzniká taková fáma. Je na počátku vědomá lež, nebo jde o nějaký třeba v opilosti vyprávěný vtip, který začne žít vlastním životem? Po přečtení těchto pasáží se ale především musíme zamyslet nad charakterem osob, které se nerozpakují veřejně tvrdit neověřené věci a ničí tak životy jiných lidí.

Z Houdovy práce vychází Nohavicova setkávání s StB jako velmi zdrženlivá. Sice pravidelně rozmlouvá po hospodách s jejím důstojníkem, dokonce ještě 20. 11. 1989, ale nebere od něj žádné odměny a pro StB nic nepíše. Zápisy z těchto setkání neobsahují žádná sdělení poškozující druhé. Možná že měl Nohavica na svého estébáka šestí, možná v tom byla jeho neochota mluvit. Abychom jej mohli lépe posoudit, bylo by jistě záhodné analyzovat podobná setkávání dalších písničkářů s StB. Kolik jich odmítlo? Kolik mluvilo daleko víc, ba dokonce bralo peníze a psalo? Jak moc záleželo na důstojníku StB, zda nechá svůj zdroj relativně na pokoji, nebo jej bude tlačit k intenzivnější spolupráci? Samotný Nohavica dnes konstatuje, že nebyl žádný hrdina a selhal v tom, že nedokázal od počátku StB odmítnout. Byl v tom strach, že by se nikdy nemohl stát slavným písničkářem? Byla v tom i disciplína vštěpovaná občanům? Mohl se obávat osudu svého otce? Vedle Nohavici také autor poněkud očisťuje Miroslava Šloufa, který byl díky svému pozdějšímu veřejnému působení některými publicisty a folkovými písničkáři zkratkovitě pasován do role toho, kdo zakazuje koncerty, zatímco narátoři jej hodnotí spíše jako Nohavicova příznivce.

Ze zaznamenaných výroků autorových narátorů máme pocit, že s Nohavicou všichni představitelé politické moci sympatizovali. Avšak nakolik se stylizují podle dnešního dominantního antikomunistického diskurzu? Kritika pramene je zde velmi důležitá. Slabinou orální historie je, že nám narátoři jen velmi částečně říkají, jak to vlastně bylo, ale především jak si to pama-

tují a jak dnes chtějí, aby jejich minulost vypadala. Nikdo z narátorů neřekne, že Nohavica zpíval protistátní věci a ten, kdo hájil věc socialismu, měl povinnost jej zakazovat. Až se divíme, že byl vůbec zakazován. Ti, kdo tak činí, nemají ve výpovědích jméno. Chybí tito lidé v Houdově práci proto, že dnes nejsou naživu, nebo se nechtěli setkat? Pod jedním zákazem podepsané úředníky Retychovou a Svobodníka autor mezi své narátory nezískal a pravděpodobně by mu stejně tvrdili, že k tomu dostali příkaz „shora“. To naznačuje Nohavicou uváděná příhoda ze zasedání komise, když se mu její členka poté v soukromí téměř omlouvala. Ti, kdo zakazují jeho koncerty, jsou označováni jako *kulturtréři*, *plzeňští komunisté*, *nějaká babka z krajského výboru* nebo jednoduše *oni*. Škoda, že nejde zjistit něco více také o těchto lidech. Jaký význam přikládali svým rozhodnutím? Byla to starší generace byrokratů, která měla v paměti rok 1968 a domnívala se, že jakékoli uvolnění je smete všechny, zatímco mladší funkcionáři SSM byli přesvědčeni, že je možné udržet diktaturu a zároveň povolovat satiru kritizující i nejvyšší místa?

Z pohledu historika sociálních dějin v příběhu interakce písničkáře s politickou mocí zcela chybí materiální stránka jeho působení. Jak se změnily jeho příjmy, když odešel z pozice knihovníka a začal zpívat profesionálně? O jaké částky jej naopak připravily zákazy? Byly jeho příjmy v osmdesátých letech takové, že neměl třeba i z tohoto důvodu zájem o honoráře ze strany StB na rozdíl od některých svých méně úspěšných kolegů z branže, např. Josefa Streichla? Jak vysoké daně tehdy odváděl státu? Kolik si vydělal svou první dlouhohrající deskou? Jak se to projevilo na jeho životním stylu?

Za méně zdařilé považují pasáže, kdy nám chce autor ukázat, že četl Dostojevského, Kirkegaarda, Goetha a další. Příliš nového se díky těmto autorům o Nohavicovi nedozvíme a čtenáře zajímá Nohavica, a nikoli autorova sečtělost. Nadbytečné jsou někdy příliš rozsáhlé citace z interview.

Například s Nohavicou nesouvisející pasáže dávající slovo běžným lidem z Ostravska, jak byli podvedeni sametovou revolucí. Možná by knize slušela také větší uměřenost a méně esejistický styl. Autor ilustruje svá tvrzení na můj vkus až příliš květnatě a metaforicky, jako by byl harlekýn nějakou analytickou kategorií. Čtenář je také někdy zmaten autorovým skákáním v čase. Občas se podstatné věci dozvíme až později, např. Nohavicova každodennost z osmdesátých let, popisovaná v jeho denících, se objevuje až v polovině knihy, takže se musíme vracet k předchozím kapitolám.

I přes tyto výtky je nutno autorovi pogratulovat, že se konečně objevil někdo, kdo ukázal na příkladu konkrétní osoby mnoho odstínů šedé normalizace, rozbíjející černobílý obraz servírovaný nám nevzdělanými publicisty a některými ideologicky zaslepenými historiky o StB. Z Houdovy knihy vychází jeho hrdina jako moudrý člověk, byť lidsky bojácný, který dokáže v osmdesátých letech vidět kriticky nejen tehdejší politickou moc, ale též kruhy emigrace. Stejně tak později vidí kriticky moc polistopadovou jako partu, která si navzájem udílí trafiky. Zároveň si je vědom svých selhání a je schopen sebereflexe. Houdova zásluha je také v tom, že ukazuje Nohavicovu dnešní osobnost jako vyrůstající z hospodářských problémů Ostravska, kde podstatná část občanů patří k poraženým transformace a vnímavý písničkář to nemůže nevidět. Zde je možné hledat kořeny Nohavicovy kritičnosti k dnešku, z pražského pohledu možná některým nepochopitelné.

Stanislav Holubec
Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
holubec@hiu.cas.cz

Milan Hrubeš: *Evropská unie v českém veřejném diskursu: (Re)konstrukce příběhu*

Praha, Nakladatelství Karolinum 2022, 236 s.

Knihy Milana Hrubeše *Evropská unie v českém veřejném diskursu: (Re)konstrukce příběhu* přispívá k objasnění vztahu České republiky a Evropské unie a také jeho postupné proměny od sametové revoluce, kdy ohledně našeho „návratu do Evropy“ existovala v podstatě celospolečenská shoda. Ačkoliv svým záběrem pokrývá období téměř třiceti let, důraz je kladen zejména na počátky společné historie ČR a EU, protože, jak autor zdůrazňuje, pro pochopení současných postojů k Evropské unii je nutné vyprávět celý příběh, který se začal psát již dlouho předtím, než se Česká republika stala v roce 2004 jednou z členských zemí tohoto uskupení. Podoba veřejného diskursu devadesátých let a zejména období bezprostředně před referendem o vstupu do EU totiž podle něj zásadním způsobem ovlivnila vnímání a hodnocení Evropské unie v pozdějších letech a je také klíčem k pochopení současných debat o EU. Proto je nutné vrátit se do minulosti a zjistit, jak tehdy významní aktéři veřejného diskursu konstruovali významy našeho vstupu do EU a Evropské unie jako takové. Empirickou studii, jejíž výsledky kniha představuje, tedy autor ukotvuje v konstruktivisticko-interpretativistické tradici, přičemž k odhalení jednotlivých významů konstruovaných politickými aktéry a některými aktéry občanské společnosti využívá analýzu rámování opřenou o koncept metafor. Sleduje přitom dva konkrétní cíle. Zaměřuje se na významy konstruované ve vztahu k EU před konáním referenda a následně zjišťuje, jak se tyto významy proměnily za dobu našeho členství, a především jak tyto pozdější významy korespondují s významy předešlými. Podstatnou část publikace tvoří rovněž metodologická diskuse nad konceptualizací rámování a jeho využitím v sociálních vědách.

Autor situuje začátek svého vyprávění do období po sametové revoluci. Kapitola nazvaná „Zpět do Evropy“ tak přibližuje čtenáři společenský a politický kontext období, ve kterém se stal návrat k západním hodnotám a pojetí demokracie ztělesněný zejména právě integrací do tehdejších Evropských společností vysoce prioritním tématem. Na jeho prospěšnosti se přitom shodovala nejen většina politické reprezentace, ale i široká veřejnost. Tento konsenzus byl podle autora důsledkem velmi nejasné představy o tom, co vlastně integrační proces přinese, jak ale budoucí vstup získával jasnější obrysy, začala se na tomto tématu rozcházet i politická reprezentace. K tomu navíc přispěla také proměna, kterou v té době procházela samotná evropská integrace – podpis tzv. Maastrichtské smlouvy v roce 1992 výrazně proměnil charakter společenství, do kterého jsme měli vstoupit.

Tehdejší veřejný, a zejména politický diskurs o EU byl přitom, jak tvrdí autor, v mnohém problematický. V prvé řadě neproběhla diskuse o tom, nakolik je stávající podoba EU v souladu s ideálem Evropy, o kterém se mluvilo po sametové revoluci, případně jaká alternativa by tento ideál naplnila (s. 20). Problémem byla také neukotvenost politické scény v občanské společnosti, přičemž veřejný diskurs o EU formovali téměř výhradně politici a alternativy byly z hlediska svého významu marginalizovány (s. 21). Přitom právě strany, které se začaly vůči evropské integraci postupně vymezovat, měly podíl na tom, že došlo k zevrubnější debatě o našem budoucím členství. Autor zde zmiňuje zejména Václava Klause a další politiky skeptičtějšího křídla ODS, kteří měli významný vliv na proměnu diskursu o EU ve druhé polovině devadesátých let. I přes určité rozpory ovšem nadále přetrvávala shoda na přínosech vstupu, což zásadním způsobem formovalo veřejný diskurs, a neproběhla tak důkladnější debata o tom, co EU vlastně je, proč bychom do ní měli vstoupit a co pro

nás bude vstup znamenat. Absence celospolečenské debaty se odrazila i v podpoře vstupu ČR do EU, která byla krátce před referendem nižší, než by si proevropská část politické reprezentace představovala. Zesílená snaha informovat a přesvědčit občany, aby přišli v referendu vyjádřit svůj postoj, ztělesněná v hojně kritizované vládní kampani rozpoutala živou diskusi různých aktérů, ve které docházelo k rozličným způsobům rámování předmětu referenda, tedy Evropské unie a vstupu ČR do EU, ze strany jeho příznivců i odpůrců.

Zatímco úvodní části knihy, představující její hlavní myšlenku a důležitý kontext, jsou psány velmi čtivě, což je činí srozumitelnými i pro laické publikum, následující kapitola, která přibližuje koncept rámování a vysvětluje, v jakém významu je v knize používán, je přece jen více odborného rázu. Autor se přitom při vymezení konceptu rámování snaží zodpovědět otázky týkající se toho, kdo může EU a vstupu do EU význam připisovat (tedy rámovat), zda jde o strategické jednání, na jaké úrovni probíhá a co vlastně samotné připisování významu znamená – zda určitý význam události konstruujeme, nebo záměrně vybíráme z již existujících významů. Jde tedy o diskusi o ontologicko-epistemologické povaze rámování, která je důležitá pro porozumění celému textu (s. 38). Vzhledem k tomu, že je rámování vstupu do EU aktéry zapojenými do veřejné diskuse jednáním, které lze nahlížet z hlediska procesuální a obsahové dimenze politiky (s. 39), nabízejí se podle autora konceptualizace rámování využívané v oboru sociálních hnutí nebo veřejné politiky. A v této kapitole se autor zevrubně věnuje právě těmto dvěma konceptualizacím, aby tak odůvodnil svůj jednoznačný příklon ke konstruktivisticko-interpretativistické tradici. Přístup, který si pro svou analýzu volí, je inspirován pojetím rámování Schöna a Reina (1993), kteří zdůrazňují jeho dynamický charakter a chápou jej jako vyprávění příběhu o určitém problému (s. 61). V případě této knihy

jde tedy o různé příběhy o vstupu ČR do EU, přičemž každý z nich zdůrazňoval jiné charakteristiky integrace a z každého vyplývala jiná pobídka k jednání, tj. hlasování pro nebo proti vstupu ČR do EU (s. 61). Kromě konceptu rámování se autor ve své empirické studii opírá také o koncept metafor (4. kapitola), které chápe jako prostředky, resp. nástroje rámování, případně také jako způsob, jakým analýzu rámců provést (s. 70). Pátá kapitola pak přibližuje design a postup výzkumu, včetně zdůvodnění volby zkoumaných aktérů, stejně jako korpusu, tedy dokumentů pro analýzu.

Kapitoly 6 a 7 tvoří téměř polovinu knihy a jsou již věnovány výsledkům empirické studie. Šestá kapitola, příznačně nazvaná jako „Příběh o vstupu České republiky do Evropské unie“, navazuje na představený polistopadový kontext a autor se v ní systematicky věnuje hlavní části příběhu, konkrétně období zhruba půl roku před konáním referenda. Zajímá ho, jaké významy našemu vstupu jeho příznivci i odpůrci připisovali a „jakým způsobem je konstruovali ve vzájemných verbálních střetech“ (s. 91). Metafory, resp. rámce hledá nejprve v dokumentech vytvořených jednotlivými sledovanými aktéry, tedy politickými stranami a organizacemi občanské společnosti. Postupnou proměnu významů pak demonstruje na debatách a diskusích ve veřejnoprávní České televizi, které se odehrávaly blíže referendu, tedy v kontextu jasněji definovaných podmínek vstupu. Jednotlivé konstruované významy jsou přitom v této kapitole prezentovány velmi přehledně, pro každého aktéra zvlášť, přičemž metafory, resp. rámce, které autor identifikuje, ilustruje četnými ukázkami z debat, diskusí a stranických dokumentů.

Autor tímto způsobem demonstruje, že zatímco aktéři, kteří vstup do EU podporovali, jej rámovali velmi podobným, případně komplementárním způsobem, rámce odpůrců se lišily (s. 143). Na straně podporovatelů přitom jednoznačně dominovalo rámování metaforou všeléku, resp.

léku, při němž bylo zdůrazňováno, jaké problémy vstup do EU vyřeší (téměř všechny), a byť byly zmiňovány i potenciální negativní dopady, resp. omezení, vždy je vyvažovaly pozitivní aspekty vstupu (s. 97). U odpůrců se konstruované významy lišily, a to od přirovnání EU k SSSR, resp. socialismu v případě sdružení Občané proti EU, přes prezentování vstupu do EU jako vazalství a později špatného obchodu ze strany ODS až po metaforický pojem EU jako kapitalistická integrace (KSCM).

Podle autora se takto konstruovaný příběh o vstupu ČR do EU promítá i do svého pokračování, a je tedy nedílnou součástí dnešního příběhu o České republice v Evropské unii (s. 146). A právě na pokračování příběhu se zaměřuje v sedmé kapitole s cílem demonstrovat, že jsme za dobu členství nebyli schopni reformulovat podstatu našeho vztahu k EU (s. 151). Období mezi lety 2004 až 2019 přibližuje pouze ve zkratce a soustřeďuje se na jeho zásadní momenty. Zmiňuje tedy především finanční krizi a následně také migrační krizi, které byly spojeny s propadem důvěry v Evropskou unii. Znovu se věnuje osobě Václava Klause, jehož názory na EU velmi významně přispěly k „proměně toho, co formovalo a stále formuje normalitu diskursu o EU“ (s. 168). Dále zdůrazňuje, že zejména v rámci debat o řešení ekonomické recese a budoucí ekonomické podobě evropské integrace začal postupně zesilovat důraz na nacionalismus. Těmto debatám přitom dominoval diskurs ODS, ke kterému nebyla formulována relevantní a rezonující alternativa (s. 169), protože proevropské strany nedokázaly svůj význam vztahu ČR a EU rekonstruovat. Prezentovat ve veřejném diskursu EU jako všelék bylo ovšem dále neudržitelné, neboť problémy se nevyřešily a některé další se navíc objevily právě v souvislosti s naším členstvím (s. 170). V diskusích také stále častěji docházelo ke zdůrazňování rozdílu mezi ČR a EU (s. 173), přičemž toto rozdělování na „my“ a „oni“ v době vrcholící migrační kri-

ze a také v následujících letech naprosto dominovalo diskursu o vztahu ČR a EU. Nově se k němu přitom hlásily i proevropské strany a aktéři. Pod vlivem migrační krize tak došlo k bezprecedentní většinové shodě na postojích stran k EU a jejím návrhům řešení (s. 179).

V další části sedmé kapitoly se pak již autor opět podrobněji zabývá obdobím před evropskými volbami v roce 2019 a významy, které v tomto období v souvislosti s EU konstruovaly hlavní politické strany. Na základě analýzy jejich volebních programů zjišťuje, jak se po 16 letech rámování proměnilo, a to zejména s ohledem na konání voleb v kontextu velmi nízké podpory EU a velmi nízkého zájmu o evropské záležitosti. Ukazuje, že v zásadě všechny sledované proevropské strany opustily nerealistické rámování (vše)léku, byť většina z nich při reinterpretaci významu EU a vztahu ČR a EU na původní rámce navázala, což platilo i pro strany vůči EU kritické. Zcela nové způsoby rámování tak přinesly pouze některé nové politické subjekty, konkrétně koalice Starostů a TOP 09 se svou metaforou „EU jsme my“ a také Piráti konstruující význam EU jako participace. Tyto nové významy přitom spojuje, že opouštějí dichotomii „my“ a „oni“, která do té doby představovala jeden z hlavních rysů českého diskursu.

Autor svá zjištění následně porovnává s průzkumy veřejného mínění, které podle něj odrážejí, jak se očekávání plynoucí z představených způsobů rámování projeví v postojích občanů. Byť lze samozřejmě souhlasit s tím, že nekritická prezentace EU před referendem reprezentovaná zejména metaforou (vše)léku mohla vzbudit

nerealistická očekávání, dochází zde podle mého názoru k přílišnému zjednodušení. Jsou totiž opomíjeny další faktory, které mohou k formování postojů veřejnosti k EU přispívat, ať už se jedná o hodnocení ekonomické užitečnosti členství, důležitost identity nebo přijímání podnětů (cue-taking). Aktuální postoje tak mohou být ovlivněny právě tím, jak v danou chvíli politici (nebo média, ale i další aktéři) náš vztah k EU hodnotí, nikoliv pouze reálnými dopady EU na životy lidí a jejich rozporům s očekáváními, která politické subjekty svým rámováním vyvolaly.

V závěru autor připomíná, že Schön a Rein formulovali koncept rámování jako „empirickou epistemologii, která nám umožňuje porozumět rozdílným pozicím ve sporech, které se odehrávají při tvorbě politiky“ (s. 202), a skrze toto porozumění přispět k řešení politických sporů. Pokud tedy známe jednotlivé významy vztahu ČR a EU, můžeme se pokusit participativně zformulovat novou podobu evropské politiky vycházející ze společného porozumění. Konkrétní návod, jak toho dosáhnout, autor sice nenabízí, knihu však přesto považuji v mnohém za přínosnou. Nejen, že poutavým způsobem shrnuje celou historii vztahů ČR a EU, ale především pojmenovává stěžejní aktéry diskursu o Evropě a identifikuje zásadní momenty, které formovaly naše vztahy s EU a mohly přispět k dlouhodobě spíše chladnějším postojům české veřejnosti k EU.

*Jana Rosenfeldová
Fakulta sociálních věd,
Univerzita Karlova, Praha
jana.rosenfeldova@fsv.cuni.cz*

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

VYBAVENOST VENKOVSKÝCH OBCÍ: VÝVOJ, VÝZNAM, VYUŽITÍ

Josef Bernard, Miroslav Joukl, Lucie Vítková

Mizí z venkovských obcí obchody a další služby? Jaký význam mají ve vesnicích malotřídní školy? Co zvyšuje atraktivitu venkova? Podobné otázky si často kladou starostové obcí, novináři i sami obyvatelé venkova. Zajímají se o občanskou vybavenost a její význam. Často se objevují tvrzení, že vybavenost malých obcí je nedostatečná, popřípadě se zhoršuje. Je až s podivem, že důkladná analýza vybavenosti malých obcí až dosud v Česku nebyla k dispozici.

Tato kniha nabízí přehled vývoje vybavenosti venkovských obcí v posledních desetiletích, ukazuje, jaké faktory vybavenost ovlivňují, a popisuje, jaký význam mají pro obyvatele venkova různé služby a zařízení.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
200 s.
ISBN (print) 978-80-7330-394-5
ISBN (pdf) 978-80-7330-395-2

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení:

https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/vybavenost_venkovskych_obci.pdf

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydal

BYDLENÍ MLADÝCH V DOBĚ KRIZE

Petr Gibas a kol.

Jednou z řady krizí, které v současnosti čelí – nejen česká – společnost, je i krize bydlení.

Ceny bytů a domů, ale i nájmu raketově rostou a bydlení se stává stále hůře dostupným. Možnost pořídit či zajistit si bydlení se přidává k řadě dalších omezení, jež se propisují do již existujících společenských nerovností a dále je prohlubují. Zároveň se nedostupnost bydlení stává palčivým problémem zejména, i když nikoli výhradně pro mladé lidi, kteří se ocitají v životní situaci, kdy chtějí či potřebují bydlet – sami či v rámci zakládané rodiny.

Jak na tuto skupinu tzv. mladých dospělých dopadá krize bydlení? Jak se k bydlení staví, jak si jej představují a plánují? A jak do představ a plánů promlouvá právě rostoucí nedostupnost bydlení? Jak tato nedostupnost ovlivňuje představy o tom, kdo je a kdo má být za zajištění bydlení zodpovědný? A jak jsme se do situace krize bydlení vůbec dostali a jak na ni reagujeme, ať již jako společnost, nebo jako jednotlivci?

Na tyto a podobné otázky odpovídá kniha určená nejen odborné, ale hlavně širší poučené veřejnosti. Představuje výsledky několikaletého sociologického výzkumu přístupným jazykem tak, aby byla zajímavá jak pro odborníky, tak pro zainteresovanou veřejnost, jako je novinářská obec, studující (na vysokých školách), politická reprezentace a státní správa či samospráva, ale také všichni ti, kteří mají zájem porozumět současné situaci krize bydlení a tomu, jak dopadá (nejen) na mladé lidi.

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022

112 s.

ISBN (print) 978-80-7330-390-7

ISBN (pdf) 978-80-7330-391-4

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky **– česká čísla:**

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afilaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako stati, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission **– English edition:**

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuysse at vanhuysse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Předplatné lze objednat online prostřednictvím služby SEND Předplatné, s. r. o., (<https://send.cz/>), případně e-mailem (send@send.cz) či telefonicky: 225 985 225. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

ARTICLES

FILIP HORÁK, MAREK ANTOŠ, DAN SKLENÁŘ, DAVID LACKO: Proportionality, Integration Effect, and Legitimacy of the Electoral System to the Czech Chamber of Representatives: A Simulation Study of the Impacts of D'Hondt Divisor, Imperiali Quota and Hare Quota

VÁCLAV WALACH: Violence, Bias and People with Disabilities: An Introduction to Disablist Hate Crime Research

MIROSLAV NOVÁK: Why Are Democracy and Oligarchy the Most Important 'Constitutions' in Aristotle's View and How Do They Fundamentally Differ?

PORTRAIT OF SOCIOLOGIST

REVIEW ESSAY

BOOK REVIEWS

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

9 770038 028000 02